

Studia Zarządzania i Finansów
Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu
Nr 7/2014

**Zarządzanie organizacjami
w świetle ekonomii behawioralnej**

Studies in Management and Finance
by the Poznan School of Banking
No. 7/2014

Management of Organizations in Light of Behavioral Economics

edited by
Andrzej Kokieli

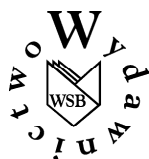
The Poznan School of Banking Press
Poznan 2014

Studia Zarządzania i Finansów
Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu
Nr 7/2014

Zarządzanie organizacjami w świetle ekonomii behawioralnej

redakcja naukowa
Andrzej Kokieli

Wydawnictwo
Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu
Poznań 2014

Komitet wydawniczy / Editorial Board

Przewodniczący / Chair: *prof. zw. dr hab. Józef Orczyk*

Członkowie / Members: *dr hab. Władysław Balicki, prof. WSB w Poznaniu, dr Piotr Dawidziak, dr hab. Marek Dylewski, prof. WSB w Poznaniu, dr hab. Sławomir Jankiewicz, prof. WSB w Poznaniu, Grażyna Krasowska-Walczak (dyrektor Wydawnictwa WSB w Poznaniu / Director of the Poznan School of Banking Press), dr Alicja Kaiser, dr hab. inż. Tadeusz Leczykiewicz, prof. WSB w Poznaniu, dr hab. Magdalena Majchrzak, prof. WSB w Poznaniu, Andrzej Malecki (sekretarz / Secretary), dr hab. Ilona Romiszewska, prof. WSB w Poznaniu, prof. zw. dr hab. Janusz Sawczuk, prof. zw. dr hab. Stanisław Wykrętowicz, dr Maria Zamelska*

Rada naukowa / Scientific Advisory Board

prof. zw. dr hab. Teresa Famulska (Polska), dr Donald Finlay (Wielka Brytania), dr Klaus Haberich (USA), prof. zw. dr hab. Bogdan Nogalski (Polska), dr Christopher Washington (USA), prof. zw. dr hab. Eugeniusz Wojciechowski (Polska), prof. zw. dr hab. Jerzy Węclawski (Polska), prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Surówka (Polska)

Czasopismo umieszczone na liście „B” MNiSW, w bazie Index Copernicus i BazEkon.

Czasopismo recenzowane według standardów Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Lista recenzentów na stronie www.wydawnictwo.wsb.poznan.pl oraz w ostatnim numerze czasopisma z danego roku.

Journal placed in the “B” list of the Ministry of Science and Higher Education, in the Copernicus Index and in the BazEkon database.

Journal reviewed in compliance with the standards set forth by the Ministry of Science and Higher Education.

A list of referees is available at www.wydawnictwo.wsb.poznan.pl and published in the last issue of the Journal each year.

Procedura recenzowania / Review procedure

www.wydawnictwo.wsb.pl/informacje-dla-recenzentow

Redaktor naczelny czasopisma / Editor-in-chief

dr hab. Magdalena Majchrzak, prof. WSB w Poznaniu

Redaktor naukowy (tematyczny) / Scientific (Theme) editor

dr Andrzej Kokieli

Redaktor statystyczny / Statistical editor

dr Rafał Klóska

Weryfikacja tekstów w języku angielskim / Texts in English revised by

Victoria Szpyrka (native speaker)

Redaktor prowadzący / Text editor

Elżbieta Turzyńska

Redakcja, skład i łamanie / Copyedited and typeset by

Adriana Staniszevska

Projekt okładki / Cover design by

Jan Ślusarski

Publikacja finansowana przez Wyższą Szkołę Bankową w Poznaniu.

Publication financed by the Poznan School of Banking.

Wersja pierwotna – publikacja drukowana / Source version – print publication

Nakład: 150 egz. / Circulation: 150 copies

© Copyright by Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu, 2014

ISSN 2084-0152

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu

al. Niepodległości 2, 61-874 Poznań, tel. 61 655 33 99, 61 655 32 48

e-mail: wydawnictwo@wsb.poznan.pl, dzialhandlowy@wsb.poznan.pl, www.wydawnictwo.wsb.poznan.pl

Druk i oprawa / Printed and bound by Zakład Poligraficzny Moś i Łuczak, Poznań

Spis treści

Wstęp (<i>Andrzej Kokieli</i>)	9
---	---

Zarządzanie jako system oddziaływań determinujących rozwój organizacji

Тетяна Плішка Петрівна

Сучасні проблеми інвестиційної діяльності в Україні в умовах євроінтеграції ..	13
--	----

Rafał Czyżycki

Poglądy inwestorów indywidualnych jako wyzwanie stojące przed zarządzającymi funduszami inwestycyjnymi	25
--	----

Людмила Богатчик

Порівняльний аналіз методів ідентифікації кластерів в соціально-економічних системах	37
--	----

Олексій Сисоєв Володимирович

Аналіз нормативно-правової бази забезпечення процесу формування інституту факторинга в Україні	49
--	----

Тетяна Рижа Володимирівна

Енергетичний аудит в системі енергетичного менеджменту вищого навчального закладу в Україні	59
---	----

Współczesne problemy zarządzania organizacjami o charakterze edukacyjnym

Jordan Klimek, Jan Nikolajew

Dynamika przemian społeczno-gospodarczych w procesie edukacji – refleksje socjologiczne	71
--	----

Світлана Коханська

Поведінкові моделі реалізації соціально-економічних функцій українських вищих навчальних закладів	81
---	----

Катерина Біницька	
Соціально-економічні аспекти управління якістю вищої освіти	89
Інна Ящук	
Волонтерська діяльність студентської молоді у професійному становленні майбутнього вчителя	97
Олександр Галус	
Педагогічне управління процесом адаптації студентської молоді	105
Олена Біницька	
Фінансово-економічна діяльність вищих навчальних закладів в Україні	113
Ірина Янкович	
Шляхи подолання виховних проблем у Польщі й Україні крізь призму світових тенденцій формування особистості	123
Lista recenzentów współpracujących z czasopismem „Studia Zarządzania i Finansów Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu”	135
Recenzenci „Studiów Zarządzania i Finansów Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu” nr: 4/2013, 5/2013, 6/2014, 7/2014	137
Wymogi edytorskie Wydawnictwa WSB w Poznaniu	139

Contents

Introduction (<i>Andrzej Kokieli</i>)	9
--	---

Management as a system of interactions that determine the development of organizations

Тетяна Плішка Петрівна

Modern Problems of Investment in Ukraine in Terms of European Integration	13
---	----

Rafał Czyżycki

The Views of Individual Investors as Challenges for Managers of Investment Funds	25
--	----

Людмила Богатчик

Trends in the Use of the Cluster Potential of Territories for the Increase of Social-Economic System Competitiveness	37
---	----

Олексій Сисоєв Володимирович

Analysis of the Norm and Legal Framework to ensure the Process of the Formation of the Institute of Factoring in Ukraine	49
---	----

Тетяна Рижа Володимирівна

The Energy Audit as part of the System of Energy Management of Higher Education Establishments in Ukraine	59
--	----

Modern problems of managing educational organizations

Jordan Klimek, Jan Nikolajew

Dynamics of the Socio-Economic Reality in the Educational Process – Sociological Reflections	71
---	----

Світлана Коханська

Behavioural Models of the Realization of the Social-Economic Functions of Ukrainian Higher Education Establishments	81
--	----

Катерина Біницька

Social-Economic Aspects of the Management of Quality in Higher Education 89

Інна Ящук

Volunteer Activities for the Professional Development of Future Pedagogues 97

Олександр Галус

Pedagogical Management of the Process of Student Adaptation 105

Олена Біницька The Financial and Economic Activity of Higher Education Establishments
in Ukraine ..... 113**Ірина Янкович**Ways of Overcoming Educational Problems in Poland and Ukraine
in light of the World Tendencies of Identity Formation ..... 123**List of reviewers collaborating with****“Studies in Management and Finance by the Poznan School of Banking” ..... 135****Reviewers of “Studies in Management and Finance by the Poznan School
of Banking” issues: 4/2013, 5/2013, 6/2014, 7/2014 ..... 137****The WSB Press Instructions for Authors Submitting Their Contributions
in English 140**

Wstęp

Ekonomia behawioralna kształtowała się na styku socjologii i psychologii. Korzystając z potencjału teoretycznego i badawczego tych dyscyplin, poszukiwała własnej drogi do zrozumienia mechanizmów warunkujących zachowanie człowieka osadzonego w określonym kontekście sytuacyjnym oraz jego roli w organizacji. Zmieniająca się rzeczywistość społeczno-kulturowa dostarczała kolejnych podstaw do interpretacji tych zagadnień zgodnie z obowiązującymi na gruncie nauki założeniami. Na ich kanwie powstawały rozwiązania wpisujące się w szeroko rozumiany proces zarządzania. To od jego stosowania zależy swoiście rozumiany sukces. Ukierunkowanie człowieka poprzez właściwe oddziaływanie czynników zewnętrznych wydaje się tworzyć właściwą ku temu drogę. Otwierające się przestrzenie do świadomych i celowych działań oparte na uznanych w zarządzaniu teoriach wyznaczają nowe możliwości dla organizacji. Człowiek jawi się tu jako najważniejszy element funkcjonalnego systemu, od którego zależy bieg działań i zakres możliwości systemu jako całości. Kierowanie nim z uwzględnieniem samorealizacji jednostki, urzeczywistniania jej wewnętrznych potrzeb funkcjonowania w zespole i tworzenia ważnych społecznie wartości powinno przełożyć się na osiągnięcia zawodowe, a tym samym rozwój całej organizacji. Ten aspekt uwidacznia wiele możliwości stojących przez ekonomią behawioralną, zwłaszcza stosowania jej w wymiarze praktycznym – wszędzie tam, gdzie jest przestrzeń do działań ukierunkowanych na poprawę kondycji organizacji poprzez bardziej efektywne wykorzystanie potencjału ludzkiego.

Wyłaniający z przedstawionych przez autorów publikacji obraz skłania do refleksji na temat celów stawianych przed organizacjami będącymi częścią składową gospodarki. Wytycza ona kierunki niezbędnych przemian polegających na dostosowaniu ich funkcjonalności do obowiązujących standardów i przemian rynkowych. Dynamika tych zmian determinuje potrzebę poszukiwania rozwiązań stanowiących podstawę konkurencyjności na trudnym rynku obciążonym ryzy-

kiem. To z kolei wymusza powstanie złożonego modelu działań umożliwiających stabilizację tej kwestii na wielu płaszczyznach oddziaływania behawioralnego. Na pierwszym planie jest jednak człowiek z potencjałem, który właściwie ukierunkowany daje możliwość realizacji celów organizacji. Niezbędne więc staje się poszukiwanie jeszcze skuteczniejszych, dostosowanych do współczesnych realiów narzędzi zewnętrznego oddziaływania na gruncie zarządzania.

dr Andrzej Kokieli

Zarządzanie jako system oddziaływań determinujących rozwój organizacji

Тетяна Плішка Петрівна

Хмельницький університет управління та права
Кафедра менеджменту, економічної теорії та фінансів
e-mail: academy1921@gmail.com
tel. +38 038 279 42 30

Сучасні проблеми інвестиційної діяльності в Україні в умовах євроінтеграції

Анотація. Стаття присвячена розвитку інвестиційної діяльності в Україні в умовах асоціації з ЄС. Досліджені основи цих процесів, проведений їх аналіз, визначені перспективи та загрози розвитку інвестиційної діяльності в Україні в сучасний період.

Ключові слова: євроінтеграція, інвестиції, інвестиційна діяльність

1. Постановка проблеми

Постановка проблеми. На розвиток інвестиційної діяльності в Україні суттєво впливають асоціація з ЄС та перспективи вступу до НАТО. Важливо ґрунтовно дослідити ці процеси, визначити перспективи та загрози розвитку інвестиційної діяльності в Україні в сучасний період.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

Інвестиційні процеси досліджували Безчасний Л.К., Брю С., Войнаренко М.П., Майорова Т.В., Макконел К., Мельник С.І., Мерзляк А.В., Музиченко А.С., Підхонний О.М., Семенов К.О., Яремчук І.Г. та інші.

3. Постановка завдання

Проте не зважаючи на досягнення в цій сфері, недостатнім є висвітлення особливостей розвитку інвестиційної діяльності в Україні в умовах асоціації з ЄС та перспектив вступу до НАТО, що і є завданням цієї статті.

4. Виклад основного матеріалу

На розвиток інвестиційної діяльності в Україні суттєво впливають зміни в політиці та економіці, особливо в умовах асоціації з ЄС та перспектив вступу до НАТО. Президент України 25 вересня 2014 року представив «Стратегію реформ – 2020», метою якої є європейські стандарти життя та гідне місце України в світі¹.

Серед векторів руху стратегії першим визначено сталий розвиток країни, що включає такі складові: інфраструктуру, інвестиції, економіку, конкуренцію.

Головною передумовою цієї роботи має стати новий суспільний договір між владою, громадянським суспільством та бізнесом, де кожна сторона має свою зону відповідальності, зокрема бізнес зобов'язаний сплачувати податки та інвестувати.

Крім того, в стратегії визначено ключові показники розвитку країни, у тому числі чисті надходження прямих іноземних інвестицій. За даними Світового Банку чисті надходження прямих іноземних інвестицій в Україну за період 2015-2020 рр. будуть становити \$ 40 млрд (\$ 8 млрд на рік), за період 2003-2013 рр. вони становили \$ 6,6 млрд на рік (Табл.1).

Прем'єр-міністр України 3 вересня 2014 року представив План дій «Відновлення України», де описано, що зроблено за лютий-серпень 2014 року та визначено план дій уряду².

У цьому плані дій представлено заходи, що впливають на інвестиційну діяльність в Україні, зокрема А.П. Яценюк зазначив: «електрика та зерно – це українські нафта та газ!» (Табл. 2).

Важливим є підписання та ратифікація Угоди про асоціацію з ЄС, виконання програми співробітництва з МВФ, Світовим банком та іншими міжнародними фінансовими інституціями.

¹ *Стратегія реформ – 2020 від 25 вересня 2014 року* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.president.gov.ua/new [1.03.2015].

² *План дій «Відновлення України»* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/247648260/plan_ua.pdf [1.03.2015].

Таблиця 1. Перспективи інвестиційної діяльності в Україні згідно з «Стратегією реформ – 2020»

№	Показники сталого розвитку країн	Україна		Рейтинг країн ЄС серед країн світу		Джерело
		2014 р.	2020 р.	max	min	
1.	Рейтинг легкості ведення бізнесу*	112	Топ 20	5 Данія	103 Мальта	За даними Doing Business 2014
2.	Кредитний рейтинг країни на рівні інвестиційної категорії**	CCC	BBB	AAA Німеччина	B Греція	За шкалою Standard & Poor's (зобов'язання в іноземній валюті)
3.	Чисті надходження прямих іноземних інвестицій за період 2015-2020 рр.	–	\$ 40 млрд (\$ 8 млрд на рік)	–	–	За даними Світового Банку
4.	Індекс глобальної конкурентоспроможності*	84	Топ 40	3 Фінляндія	91 Греція	Всесвітній Економічний Форум (WEF) The Global Competitiveness Index 2013-2014
5.	ВВП на 1 особу (за паритетом купівельної спроможності)	\$ 8508	\$16000	\$ 43085 Австрія	\$ 15936 Болгарія	За даними Світового банку 2013

* Топ 20 – кращі 20 країн, Топ 40 - кращі 40 країн; ** Рейтингові оцінки Standard & Poor's (S&P) позначаються буквами: від оцінки AAA, що присвоюється виключно надійним емітентам, до оцінки D, що присвоюється емітенту, який оголосив про дефолт.

Джерело: *Стратегія реформи – 2020 від 25 вересня 2014 року* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.president.gov.ua/new [1.03.2015].

Прем'єр-міністр України 11 грудня 2014 року представив Програму діяльності Кабінету міністрів України, де описані ключові виклики та нова політика України³.

Ключовими викликами для України названі загроза незалежності, військові втрати економіки, корупція. Загроза незалежності проявляється в російській військовій, економічній та інформаційній агресії, знищенні інфраструктури та промисловості на Донбасі, втраті економічного потенціалу Криму, людських втратах, гуманітарній кризі та збільшенні кількості тимчасових переселенців, енергетичній залежності від Росії. Військові втра-

³ *Програма діяльності Кабінету міністрів України від 11 грудня 2014 року* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/247814370/Program_fine.pdf [1.03.2015].

Таблиця 2. Перспективи інвестиційної діяльності згідно з Планом дій «Відновлення України»

№	Зроблено за 6 місяців (лютий-серпень 2014 року)	№	План дій
1.	Підписано і ратифіковано Угоду про асоціацію з ЄС. Ухвалено Національний план імплементації Угоди до 2017 року.	1.	Залучити інвесторів зі США та ЄС до приватизації державних генеруючих та розподільчих компаній.
2.	Узгоджено і виконано програми співробітництва з МВФ, Світовим банком та іншими міжнародними фінансовими інституціями.	2.	Надати реальну можливість фінансування розвитку для сільського господарства. Реформувати систему державної підтримки агропромислового комплексу через механізм здешевлення середньо- та довгострокових кредитів на оновлення матеріально-технічної бази, а також через механізм страхування.
3.	Прийнято закон України «Про реформування системи управління Єдиною газотранспортною системою України», що дає можливість компаніям з ЄС і США інвестувати в українську газотранспортну систему.		
4.	Спрощено процедури для реєстрації нового бізнесу, скорочено кількість дозволів та ліцензій з 143 до 84. Ліквідовано 8 і об'єднано 11 контролюючих і наглядових відомств.	3.	Ініціювати законодавчі зміни щодо регулювання довгострокової оренди земель сільськогосподарського призначення, які перебувають у державній власності.

Примітка: складено на основі аналізу *План дій «Відновлення України»* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/247648260/plan_ua.pdf [1.03.2015].

ти економіки проявляються у зменшенні золотовалютних резервів, стрімкій девальвації гривні, падінні валового внутрішнього продукту, падінні промислового виробництва, інфляції та іншому. Корупція проявляється у неефективному державному менеджменті, корупції в судах та правоохоронній системі та хабарництві.

У Програмі діяльності Кабінету міністрів України представлено заходи, що впливають на інвестиційну діяльність в Україні (Табл. 3).

Важливими для інвестиційної діяльності є п'ять сфер нової політики: енергетичної незалежності, безпеки, продовольства, економіки та державного управління. Модернізація інфраструктури паливно-енергетичного комплексу передбачає модернізацію атомних та гідроелектростанцій, добудову нових енергоблоків, будівництво магістральних ліній електропередач, спорудження центрального сховища відпрацьованого ядерного палива.

Диверсифікація шляхів та джерел постачання енергоносіїв передусім стосується вугілля, газу та ядерного палива, а також збільшення власного видобутку вуглеводнів та іншого⁴.

⁴ Програма діяльності Кабінету міністрів України від 11 грудня 2014 року [Електронний ресурс], Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/247814370/Program_fine.pdf [1.03.2015].

Таблиця 3. Перспективи інвестиційної діяльності згідно з Програмою діяльності Кабінету міністрів України

№	Сфера нової політики	Заходи, що впливають на інвестиційну діяльність
1.	Нова політика енергетичної незалежності	Залучення інвесторів у модернізацію та експлуатацію газо-транспортної системи. Модернізація інфраструктури паливно-енергетичного комплексу. Диверсифікація шляхів та джерел постачання енергоносіїв. Реалізація проектів на альтернативних джерелах енергії. Будівництво і реконструкція житла за новими стандартами енергоефективності.
2.	Нова політика безпеки	Впровадження стандартів НАТО. Розвиток оборонно-промислового комплексу.
3.	Нова продовольча політика	Відкриття європейських ринків для українських виробників, стимулювання експорту. Використання аграрних квот на ринок ЄС та збільшення їх обсягів. Розвиток портової та залізничної експортної інфраструктури. Залучення кредитних ресурсів розміром до \$ 1 млрд. від міжнародних інституцій. Підготовка до проведення земельної реформи.
4.	Нова економічна політика	Виконання програми співробітництва з МВФ. Скорочення податків з 22 до 9.
5.	Нова політика державного управління	Завершення скорочення кількості контролюючих органів з 56 до 28, функцій – з 1032 до 680, приведення кількості і функцій контролюючих органів у повну відповідність до європейських стандартів

Примітка: складено на основі аналізу Програма діяльності Кабінету міністрів України від 11 грудня 2014 року [Електронний ресурс], Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/247814370/Program_fine.pdf [1.03.2015].

На перспективи інвестиційної діяльності в Україні суттєво впливає підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (Табл. 4).

Під час Позачергового Саміту Україна – ЄС 21 березня 2014 року було підписано політичну частину Угоди. На засіданні Ради ЄС 27 червня 2014 року була підписана економічна частина Угоди. Верховна рада України та Європейський Парламент 16 вересня 2014 року синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС⁵.

Основні перспективи інвестиційної діяльності згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС передусім стосується таких напрямів: захист прав споживачів, експорт в ЄС конкурентоспроможних товарів та послуг, передусім товарів сільського господарства, охорона навколишнього середовища.

Захист прав споживачів передбачає перехід на стандарти ЄС, модернізацію виробництва, передусім сільськогосподарського (виробництво м'ясної

⁵ Угода про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс], Режим доступу: www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish [1.03.2015].

Таблиця 4. Перспективи інвестиційної діяльності згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС

№	Напрями	Заходи, що впливають на інвестиційну діяльність
1.	Захист прав споживачів	Перехід на стандарти ЄС. Модернізація виробництва, передусім сільськогосподарського (виробництво м'ясої та молочної продукції).
2.	Експорт в ЄС: товари сільського господарства	Квоти на безмитний продаж в ЄС: м'ясо птиці та зерно. Європейська якість і безпека продукції потребує значних державних і приватних інвестицій
3.	Експорт в ЄС: послуги	Представництва українських підприємств на території ЄС. Міжнародні поштові та кур'єрські послуги, телекомунікації та Інтернет, фінанси, морські та інші перевезення.
4.	Охорона навколишнього середовища	Нові очисні споруди. Заміна застарілого шкідливого виробництва. Сучасне обладнання для вимірювання забрудненості шкідливими речовинами.

Примітка: складено на основі аналізу *Угода про асоціацію між Україною та ЄС* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish [1.03.2015].

та молочної продукції), що потребуватиме значних інвестицій. На даний час більшість виробництв м'яса та молока не відповідають стандартам ЄС. Типові порушення на українських тваринницьких господарствах: неякісні корми, неналежне зберігання продукції, антисанітарія, антибіотики в м'ясі та молоці, пальмова олія в молокопродуктах.

Експорт в ЄС конкурентоспроможних товарів, передусім товарів сільського господарства передбачає квоти на безмитний продаж в ЄС якісного м'яса птиці та зерна. Європейська якість і безпека продукції потребує значних державних і приватних інвестицій. ЄС знижує та скасовує митні ставки для українських товарів із першого дня дії Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Україна знижує митні ставки на європейські товари поступово. Ставки ввізного мита ЄС змінюються в залежності від пропозиції. Чим більше товарів пропонують внутрішні виробники, тим вищі ставки ввізного мита. Чим більший дефіцит товарів на ринку – тим нижчі ставки. Тарифні квоти звільняють українську сільськогосподарську продукцію від мит незалежно від ситуації на ринку.

Експорт в ЄС конкурентоспроможних послуг передбачає представництва українських підприємств на території ЄС, міжнародні поштові та кур'єрські послуги, телекомунікації та Інтернет, фінанси, морські та інші перевезення. Українські Інтернет-провайдери зможуть надавати послуги в ЄС. Вони мають конкурентну перевагу, бо почали працювати пізніше, на новішому обладнанні, а їхні послуги – дешевші. Українські компанії, що займаються поштовими та кур'єрськими послугами, зможуть обслуговувати наших заробітчан в ЄС. Українські юридичні особи, які відкривають представництва

своїх підприємств на території ЄС, працюють в умовах національного режиму, тобто користуються всіма правами та привілеями, що й місцеві юридичні особи.

Охорона навколишнього середовища передбачає будівництво нових очисних споруд, заміну застарілого шкідливого виробництва, закупівлю сучасного обладнання для вимірювання забрудненості шкідливими речовинами. Протягом 3-5 років Україна має запровадити європейські норми чистоти повітря, а саме гранично допустимі концентрації для діоксидів сірки, азоту, оксидів вуглецю, а також важких металів, свинцю, бензолу, озону та дрібнодисперсного пилю. В Україні майже не вимірюється концентрація у повітрі дрібнодисперсного пилю, що спричиняє рак легенів, та забруднювачів, які швидко випаровуються, зокрема бензолу, що є мутагеном та канцерогеном.

Найбільшими забруднювачами повітря в Україні є теплоелектроцентралі (ТЕЦ) та металургійні комбінати. На дрібних і середніх підприємствах системи очистки повітря майже відсутні, тому виробники металопластикових вікон, меблів та іншого викидають в повітря небезпечні органічні сполуки. В ЄС на сміттєзвалища потрапляє лише половина відходів, а решта переробляється. В Україні переробляється незначна частка сміття, а решта забруднює повітря, землю та підземні води.

Окрім підписаної Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, важливо також дослідити переваги та недоліки перспективи вступу України до НАТО щодо інвестиційної діяльності (Табл. 5).

Таблиця 5. Інвестиційна діяльність в Україні та перспективи вступу до НАТО

№	Переваги	№	Недоліки
1.	Різде збільшення іноземних інвестицій, тому що поліпшення безпеки сприяє розвитку економіки.	1.	Збільшення витрат на оборону в Україні за рахунок зменшення інших державних витрат, у т.ч. державних інвестицій
2.	Інвестиції з країн НАТО до України є легальними. Ці країни є найменш корумпованими з держав світу	2.	Скорочення особового складу Збройних сил України через військову реформу відповідно до критеріїв НАТО
3.	Нові можливості для конкурентоздатних оборонних підприємств	3.	Деяке обмеження самостійності в прийнятті рішень в галузі зовнішньої та оборонної політики.

Примітка: складено на основі аналізу *Скасування позаблокового статусу: переваги, недоліки та перспективи вступу в НАТО* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.radiosvoboda.org/media [1.03.2015].

Важливою перевагою вступу України до НАТО є різке збільшення іноземних інвестицій, оскільки безпека пов'язана з економікою. Наприклад, через рік після оголошення про вступ до НАТО у Польщі, Чехії і Угорщини приплив іноземних інвестицій збільшився у 3,5 рази, а у Румунії на 141%.

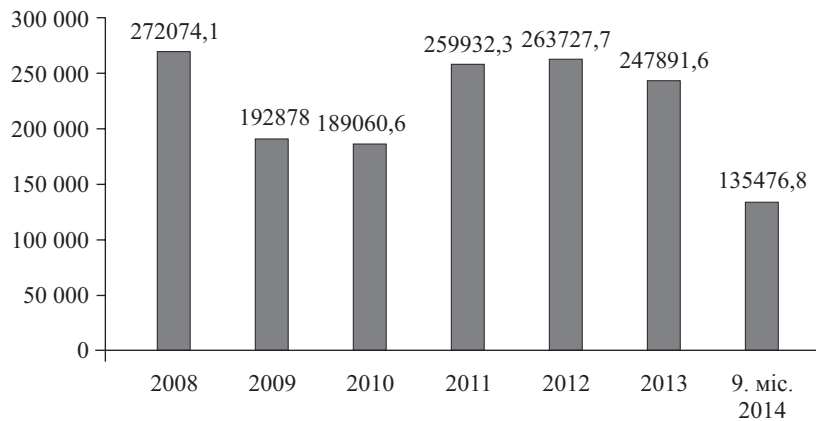
Крім того, інвестиції з країн НАТО до України є легальними. Згідно з дослідженнями серед 20 найменш корумпованих держав світу 10 є державами-членами НАТО.

Вступ до НАТО означає також нові можливості для конкурентоздатних оборонних виробництв. Конкурентною перевагою України є військово-промисловий комплекс, а також здатність України до створення в замкнутих циклах деяких конкурентоспроможних на світовому ринку зразків озброєння, зокрема у таких галузях, як літакобудування, танкобудування, суднобудування, а також ракетобудування та системи протиповітряної та протиракетної оборони.

Водночас вступ України до НАТО має недоліки. Основним недоліком є збільшення витрат на оборону, особливо в період підготовки до членства в НАТО, тому що необхідно реформувати Збройні сили України. Це буде відбуватись за рахунок зменшення інших державних витрат, у т.ч. скорочення державних інвестицій.

Крім того, реформа Збройних сил України відповідно до критеріїв побудови армій оборонного типу більшості країн-членів НАТО передбачає скорочення особового складу. Після війни на сході України це може збільшити соціальну напругу серед військовослужбовців та суспільства загалом. Вступ до НАТО означає і деяке обмеження самостійності України в прийнятті ключових рішень в галузі зовнішньої та оборонної політики⁶.

Рис. 1. Обсяг капітальних інвестицій в Україну (у млн. грн.)

Джерело: *Офіційний сайт Державної служби статистики України* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua [1.03.2015].

⁶ Скасування позаблокового статусу: переваги, недоліки та перспективи вступу в НАТО [Електронний ресурс], Режим доступу: www.radiosvoboda.org/media [1.03.2015].

Таблиця 6. SWOT-аналіз інвестиційної діяльності в Україні в умовах асоціації з ЄС та перспектив вступу до НАТО

Середовище/ вплив	Позитивний вплив	Негативний вплив
Внутрішнє середовище	Сильні сторони	Слабкі сторони
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підписано і ратифіковано Угоди про асоціацію з ЄС 2. Узгоджено і виконано програми співробітництва з МВФ, Світовим банком та іншими міжнародними фінансовими інституціями 3. Надана можливість компаніям з ЄС і США інвестувати в українську газотранспортну систему, енергетику, сільське господарство та інші галузі економіки 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Знищення інфраструктури та промисловості на Донбасі 2. Втрата економічного потенціалу Криму 3. Енергетична залежність від Росії 4. Людські втрати, гуманітарна криза та збільшення кількості тимчасових переселенців 5. Збільшення витрат на оборону в Україні за рахунок зменшення інших державних витрат, у т.ч. державних інвестицій 6. Застаріле виробництво. 7. Нестача власних інвестиційних ресурсів.
Зовнішнє середовище	Можливості	Загрози
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Імплементация Угоди про асоціацію з ЄС 2. Відкриття європейських ринків для українських виробників 3. Програми співробітництва з МВФ, Світовим банком та іншими міжнародними фінансовими інституціями 4. Модернізація виробництва згідно зі стандартами ЄС 5. Інвестиції з ЄС і США в газотранспортну систему, енергетику, сільське господарство та інші галузі економіки України 6. Впровадження стандартів НАТО. Розвиток оборонно-промислового комплексу 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Російська військова, економічна та інформаційна агресія 2. Енергетична залежність від Росії 3. Інвестиційні ризики

Примітка: складено автором.

Обсяг капітальних інвестицій, освоєних підприємствами та організаціями країни за рахунок усіх джерел фінансування, скоротився з 272074,1 млн. грн. у 2008 р. до 247891,6 млн. грн. у 2013 р., крім того, за січень-вересень 2014 року порівняно з січнем-вереснем 2013 р. він скоротився на 23% і склав 135,5 млн. грн. (Рис. 1).

На основі аналізу цих документів зробимо SWOT-аналіз інвестиційної діяльності в Україні в умовах асоціації з ЄС та перспектив вступу до НАТО.

SWOT-аналіз – це метод стратегічного планування, який виявляє фактори внутрішнього та зовнішнього середовища об'єкта аналізу (країни, організації, галузі, іншого) і розподіляє їх на чотири категорії: сильні сторони (Strengths), слабкі сторони (Weaknesses), можливості (Opportunities) і загрози (Threats)⁷.

Сильні сторони та слабкі сторони є факторами внутрішнього середовища об'єкта аналізу, тобто тим, на що сам об'єкт може впливати. Можливості і загрози є факторами зовнішнього середовища об'єкта аналізу, тобто тим, що може впливати на об'єкт зовні і при цьому не контролюється об'єктом.

На основі вищевказаного було проведено SWOT-аналіз інвестиційної діяльності в Україні в умовах асоціації з ЄС та перспектив вступу до НАТО.

Інвестиційна діяльність в Україні має такі переваги: підписано і ратифіковано Угоду про асоціацію з ЄС, узгоджено і виконано програми співробітництва з МВФ, Світовим банком та іншими міжнародними фінансовими інституціями, надана можливість компаніям з ЄС і США інвестувати в українську газотранспортну систему, енергетику, сільське господарство та інші галузі економіки (табл. 6).

Слабкими сторонами інвестиційної діяльності в Україні є знищення інфраструктури та промисловості на Донбасі, втрата економічного потенціалу Криму, енергетична залежність від Росії, людські втрати, гуманітарна криза та збільшення кількості тимчасових переселенців, збільшення витрат на оборону в Україні за рахунок зменшення інших державних витрат, у т.ч. державних інвестицій, застаріле виробництво, нестача власних інвестиційних ресурсів.

Загрозами для інвестиційної діяльності в Україні є російська військова, економічна та інформаційна агресія, енергетична залежність від Росії, інвестиційні ризики.

Можливостями для інвестиційної діяльності в Україні є імплементація Угоди про асоціацію з ЄС, відкриття європейських ринків для українських виробників, програми співробітництва з МВФ, Світовим банком та іншими міжнародними фінансовими інституціями, модернізація виробництва згідно зі стандартами ЄС, інвестиції з ЄС і США в газотранспортну систему, енергетику, сільське господарство та інші галузі економіки України, впровадження стандартів НАТО, розвиток оборонно-промислового комплексу.

⁷ Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/SWOT> [1.03.2015].

5. Висновки

Отже, інвестиційна діяльність в Україні в умовах євроінтеграції має потужний потенціал за умови мінімізації ризиків, передусім російської військової, економічної та інформаційної агресії та зменшення енергетичної залежності від Росії.

Література

- Вікіпедія. Вільна енциклопедія* [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/SWOT> [1.03.2015].
- Офіційний сайт Державної служби статистики України* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua [1.03.2015].
- План дій «Відновлення України»* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/247648260/plan_ua.pdf [1.03.2015].
- Програма діяльності Кабінету міністрів України від 11 грудня 2014 року* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/247814370/Program_fine.pdf [1.03.2015].
- Скасування позаблокового статусу: переваги, недоліки та перспективи вступу в НАТО* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.radiosvoboda.org/media [1.03.2015].
- Стратегія реформ – 2020 від 25 вересня 2014 року* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.president.gov.ua/new [1.03.2015].
- Угода про асоціацію між Україною та ЄС* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish [1.03.2015].

Modern Problems of Investment in Ukraine in Terms of European Integration

Abstract. This article is devoted to the development of investment activity in Ukraine in terms of its association with the EU. The main idea of the study was the creation of an analysis that identified threats and prospects of investment in Ukraine in modern times.

Keywords: European integration, investment, investment activity

Rafał Czyżycki

Uniwersytet Szczeciński
Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług
e-mail: rafal.czyzycki@wzieu.pl
tel. 91 444 31 56

Poglądy inwestorów indywidualnych jako wyzwanie stojące przed zarządzającymi funduszami inwestycyjnymi

Streszczenie. Prawidłowy rozwój i funkcjonowanie polskiego rynku kapitałowego w dużej mierze uzależnione jest od określonego udziału w nim krajowych inwestorów, w szczególności inwestorów indywidualnych. Dotychczasowe badania wskazują jednak na szeroko występujący wśród inwestorów indywidualnych mechanizm polegający na wejściu i wyjściu z rynku w najmniej odpowiednim momencie. Dotyka on przede wszystkim osoby o niewystarczającej wiedzy teoretycznej i bardzo małym lub wręcz żadnym doświadczeniu związanym z inwestowaniem na rynku kapitałowym. Pośrednią formą uczestnictwa inwestorów indywidualnych na rynku kapitałowym może być natomiast nabycie jednostek uczestnictwa lub certyfikatów inwestycyjnych funduszy inwestycyjnych. Same fundusze zaś, również we własnym interesie, mogłyby dzięki odpowiednio przygotowanej kampanii informacyjnej podjąć próbę zwiększenia świadomości potencjalnych inwestorów detalicznych co do procesów zachodzących na giełdzie papierów wartościowych. Ukazując zalety inwestowania poprzez nabycie oferowanych jednostek uczestnictwa, mogłyby przy tym stać się inicjatorem większego, ale przede wszystkim bardziej świadomego, udziału inwestorów indywidualnych w rynku kapitałowym.

Słowa kluczowe: inwestor indywidualny, giełda papierów wartościowych, fundusze inwestycyjne, postrzeganie rynku kapitałowego

1. Wprowadzenie

Prawidłowy rozwój i funkcjonowanie polskiego rynku kapitałowego w dużej mierze uzależnione jest od określonego udziału w nim krajowych inwestorów, w szczególności inwestorów indywidualnych. Zostało to zauważone również przez Giełdę Papierów Wartościowych S.A., która zapowiedziała rewizję swo-

jej dotychczasowej strategii działania i większe uwzględnienie inwestorów detalicznych. Według zamierzeń Giełdy będzie to polegać nie tylko na zwiększeniu możliwości inwestycyjnych przez zaproponowanie nowych produktów (m.in. produktów pochodnych opartych na obligacjach, stopie procentowej, energii elektrycznej czy gazie ziemnym), ale na zwiększeniu zaangażowania w idee akcjonariatu obywatelskiego nie tylko poprzez promowanie prywatyzacji, ale również poprzez edukację z zakresu inwestowania na rynku kapitałowym. Dotychczasowe badania wskazują bowiem na szeroko występujący w przypadku inwestorów indywidualnych mechanizm polegający na wejściu i wyjściu z rynku w najmniej odpowiednim momencie. Dotyka on przede wszystkim osoby o niewystarczającej wiedzy teoretycznej i bardzo małym lub żadnym doświadczeniu związanym z inwestowaniem na rynku kapitałowym. Osoby takie podejmują najczęściej decyzje o zostaniu inwestorem giełdowym lub o rezygnacji z takich inwestycji tylko na podstawie informacji medialnych, które w okresach hossy, nawet tuż przed jej końcem, sprowadzają się do prognozowania kolejnych rekordów na giełdach, a w okresach bessy – do akcentowania negatywnych informacji o rynku kapitałowym, które potęgują pojawiającą się wówczas wśród inwestorów panikę. W konsekwencji duża część nowych i niedoświadczonych inwestorów dokonuje inwestycji na rynku w ostatniej fazie hossy i wycofuje się z niego albo tuż po największych przecenach, albo przed początkiem nowego trendu wzrostowego. W konsekwencji ponoszą oni straty z inwestycji giełdowych i często po wyjściu z giełdy obserwują korektę wzrostową albo wzrosty związane z nowym trendem. To z kolei rodzi w nich przeświadczenie, że giełda papierów wartościowych to ostatnie miejsce, w którym warto lokować swoje oszczędności. Dodatkowym problemem występującym wśród inwestorów indywidualnych jest odpowiednie zdywersyfikowanie swojego portfela inwestycyjnego. Z badań przeprowadzonych przez Stowarzyszenie Inwestorów Indywidualnych wynika, że w 2013 r. co drugi

Tabela 1. Sposób i okres inwestowania na WGPW przez inwestorów indywidualnych (w %)

Rok	Sposób inwestowania			Okres inwestowania			
	samodzielny	fundusze inwestycyjne	oddanie pieniędzy w zarządzanie	do 5 lat	6-10 lat	11-15 lat	16 lat i dłużej
2013	91,5	36,6	2,4	49,0	27,6	10,8	12,6
2012	94,3	36,2	2,0	61,3	22,3	8,5	7,8
2011	96,7	30,3	2,4	67,9	17,2	7,9	7,0
2010	95,6	34,3	1,4	66,3	15,1	10,6	6,2
2009	93,2	35,5	2,2	62,8	16,5	14,5	4,6
2008	90,8	19,7	0,8	58,9	19,2	18,4	3,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów rocznych z ogólnopolskiego badania inwestorów, www.sii.org.pl/865/edukacja-i-analizy/badania-i-rankingi.html [30.03.2015].

polski inwestor posiadał w swoim portfelu akcje nie więcej niż trzech spółek giełdowych, a u prawie 90% nie przekraczała ona liczby siedmiu spółek. Ponad 90% badanych inwestorów podejmuje jednak próby samodzielnego inwestowania na giełdzie, co trzeci wskazał na swoją pośrednią obecność na giełdzie w postaci zakupu udziałów w funduszach inwestycyjnych, a tylko co pięćdziesiąty przekazał swoje pieniądze w zarządzanie wyspecjalizowanym instytucjom finansowym. Ponad 60% respondentów wskazało, że inwestuje na rynku kapitałowym krócej niż 5 lat, a jeden na pięciu inwestuje powyżej 10 lat (tabela 1).

2. Fundusze inwestycyjne jako instytucja pośrednicząca między inwestorem indywidualnym a rynkiem kapitałowym

Pośrednią formą uczestnictwa inwestorów indywidualnych na rynku kapitałowym jest nabycie jednostek uczestnictwa lub certyfikatów inwestycyjnych funduszy inwestycyjnych. Forma ta nie wymaga posiadania rachunku inwestycyjnego w domu maklerskim, ale zawarcia umowy z towarzystwem funduszy inwestycyjnych (TFI) albo w siedzibie danego TFI, albo za pośrednictwem zajmujących się sprzedażą jednostek funduszy banków, biur maklerskich czy doradców finansowych. Skutkiem zawartej umowy jest otwarcie rejestru funduszu, w którym odnotowywane są wszelkie wpłaty i wypłaty oraz aktualizowana jest wartość inwestycji w dany fundusz. Z nabyciem jednostek funduszy wiązą się jednak następujące koszty:

- opłata manipulacyjna (zwana też dystrybucyjną lub prowizją) – pobierana jest przez towarzystwo funduszy inwestycyjnych najczęściej przy nabywaniu oraz umarzaniu jednostek uczestnictwa i certyfikatów inwestycyjnych przez inwestorów. Służy pokryciu wynagrodzenia dystrybutorów funduszy i zależy od trzech czynników: wielkości środków przeznaczonych na zakup jednostek uczestnictwa, długości inwestycji, sposobu dokonywania wpłat. Charakterystykę wysokości pobieranych prowizji przez poszczególne typy funduszy prezentuje tabela 2;
- opłata za zarządzanie – jest wynagrodzeniem dla towarzystwa za zarządzanie funduszem. Jest ona naliczana rocznie, ale pobierana codziennie przez fundusz. Liczona jest od wartości aktywów netto w danym dniu wyceny, przez co bezpośrednio wpływa na wycenę jednostek uczestnictwa. Opłata za zarządzanie zawiera koszty limitowane, czyli te, które nie są bezpośrednio związane z zarządzaniem funduszem, ale które trzeba ponieść, by fundusz mógł funkcjonować (np. opłaty na rzecz banku depozytariusza czy agenta transferowego). Opłaty mogą być różne w poszczególnych TFI, różnią się także w zależności od rodzaju funduszu – najniższe stawki obowiązują w funduszach rynku pieniężnego i gotówkowych (zwykle od 0,5% do 1,5%) oraz w funduszach obligacji (z reguły od 1% do 2%), w funduszach stabilnego wzrostu kształtują się przeważnie na poziomie

Tabela 2. Charakterystyki wysokości prowizji pobieranych przez fundusze inwestycyjne w zależności od typu funduszy (stan na 15.01.2015 r. przy kwocie inwestycji 10 000 zł)

Typ funduszy	n	Średnia	Min.	Max	Mediana	Dominanta
		[%]				
Zrównoważone	66	2,87	0,00	5,00	2,63	4,50
Akcji	198	3,09	0,00	5,00	3,50	3,00
Papierów dłużnych	113	0,86	0,00	5,00	0,75	0,00
Rynku pieniężnego	52	0,36	0,00	5,00	0,00	0,00
Stabilnego wzrostu	39	2,03	0,00	5,00	2,00	2,00
Ochrony kapitału	20	2,00	0,35	3,50	2,00	2,00
Inne	175	1,02	0,00	5,00	0,00	0,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.money.pl/fundusze/kalkulator/prowizje/ [15.01.2015].

od 2% do 3,5%, natomiast najwyższe występują w funduszach zrównoważonych i akcyjnych – od 3% do 5%¹.

Poza koniecznością ponoszenia kosztów związanych z nabyciem i posiadaniem jednostek uczestnictwa, z tą formą inwestowania na rynku kapitałowym wiążą się również inne niekorzystne dla inwestorów uwarunkowania², takie jak:

- wycofanie środków z funduszu, odbywa się z kilkudniowym opóźnieniem, co czasem nie pozwala na wycofanie się przed poniesieniem większych strat zwłaszcza gdy fundusze inwestują w aktywa podlegające znacznym wahaniom w czasie inwestycji (np. w akcje);

- trudności w osiągnięciu zakładanego zysku będącego punktem odniesienia dla podejmowanej decyzji inwestycyjnej, są związane z ponoszeniem dodatkowych kosztów, których inwestorzy nie ponoszą przy samodzielnym inwestowaniu, oraz z brakiem gwarancji, że decyzje inwestycyjne podejmowane przez zarządzających funduszem będą lepsze niż te podejmowane samodzielnie przez inwestorów. Charakterystykę osiągniętych stóp zwrotu³ przez fundusze inwestycyjne określonych typów w 2014 r. prezentuje tabela 3;

- niski poziom kontroli decyzji podejmowanych przez fundusz – tylko w funduszach zamkniętych i specjalistycznych otwartych działa rada inwestorów, ale posiada ona tylko uprawnienia kontrolne.

Inwestowanie za pośrednictwem funduszy inwestycyjnych zapewnia jednak większe bezpieczeństwo powierzonych środków, płynność inwestycji, profesjonalne zarządzanie, relatywnie wyższą dochodowość i niższe koszty oraz rozproszenie ryzyka inwestycyjnego niż indywidualne inwestowanie na giełdzie.

¹ www.izfa.pl/pl/poradnik.php?number=6 [30.03.2015].

² J. Kudła, *Instrumenty finansowe i ich zastosowanie*, Key Text, Warszawa 2011, s. 88.

³ Szerzej: R. Czyżycki, *Fundusze inwestycyjne a profesjonalne usługi finansowe*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług” 2008, nr 20, s. 245-250.

Tabela 3. Kształtowanie się rocznych stóp zwrotu określonych typów funduszy inwestycyjnych (stan na 14.01.2015 r.)

Typ funduszy	Liczba funduszy	Stopa zwrotu [%]		
		średnia	mediana	min – max
Akcyjne	162	3,34	1,29	-42,71 ÷ +45,24
Papierów dłużnych	95	5,62	5,29	-19,79 ÷ +20,77
Zrównoważone	23	3,88	3,88	-21,26 ÷ +24,70
Stabilnego wzrostu	40	3,49	3,91	-4,78 ÷ +8,64
Pieniężne	52	2,82	2,89	0,00 ÷ +6,2
Pozostałe	91	2,51	1,63	-22,17 ÷ +35,36

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.bankier.pl/fundusze/notowania/wszystkie [14.01.2015].

Fundusze inwestycyjne mają następujące zalety⁴:

a) są dogodną formą lokowania nadwyżek finansowych dla osób, które nie dysponują czasem na indywidualne poszukiwanie najkorzystniejszych inwestycji bądź nie mają specjalistycznej wiedzy o funkcjonowaniu rynku kapitałowego;

b) inwestowanie za pośrednictwem funduszu inwestycyjnego wiąże się z niższymi kosztami w porównaniu do tych, które inwestor ponosi, inwestując samodzielnie na rynku kapitałowym;

c) ze względu na wielkość zgromadzonego kapitału fundusz ma możliwość udziału w operacjach kapitałowych dostępnych jedynie dla znaczących inwestorów lub inwestorów instytucjonalnych;

d) środki gromadzone przez fundusz pozwalają na nabycie większej liczby różnorodnych instrumentów finansowych (dywersyfikacja portfela), dzięki czemu fundusz dokonuje rozproszenia ryzyka inwestycyjnego bardziej efektywnie niż inwestor indywidualny. Powoduje to zmniejszenie obciążenia posiadanego portfela inwestycyjnego ryzykiem indywidualnym związanym z poszczególnymi instrumentami;

e) fundusze posiadają elastyczną ofertę. Istnieje więc możliwość wyboru funduszu charakteryzującego się takimi zasadami dywersyfikacji portfela, strategią inwestycyjną, poziomem ryzyka i dochodowością, które odpowiadają indywidualnym preferencjom inwestorów;

f) inwestor nie musi dysponować dużym kapitałem, by stać się uczestnikiem funduszu. W wielu funduszach otwartych wysokość minimalnej wpłaty na jednostki uczestnictwa wynosi zazwyczaj 100 zł, zaś kolejne wpłaty mogą być nawet niższe;

g) można wybrać dogodny moment na rozpoczęcie inwestycji i nabycie jednostek uczestnictwa w funduszu otwartym (w funduszu zamkniętym zapisy mogą

⁴ B. Jawdosiuk, K. Rożko, *ABC inwestowania w fundusze inwestycyjne*, KNF, Warszawa 2010, s. 23-25.

być dokonywane tylko w terminach ich przyjmowania), co oznacza szybki dostęp do możliwości inwestycyjnych. Wyjście z inwestycji w jednostki uczestnictwa zależy również od indywidualnej decyzji, gdyż fundusz inwestycyjny otwarty ma obowiązek odkupowania jednostek uczestnictwa na każde żądanie uczestnika;

h) fundusz jest instytucją zaufania publicznego, jego działalność lokacyjna została poddana wielu ograniczeniom ustawowym, aby zapobiec podejmowaniu nadmiernego ryzyka przez zarządzających portfelem inwestycyjnym funduszu;

i) towarzystwo funduszy inwestycyjnych nie może rozporządzać wpłatami do funduszu przed zarejestrowaniem funduszu inwestycyjnego. Wpłaty te nie mogą być przedmiotem egzekucji kierowanej przeciwko towarzystwu ani stanowić przedmiotu zaspokojenia wierzycieli towarzystwa w przypadku jego upadłości. Po zarejestrowaniu funduszu wpłaty do funduszu dokonywane są na rachunek funduszu prowadzony przez depozytariusza;

j) funduszem zarządzają specjaliści posiadający wiedzę w zakresie funkcjonowania rynków finansowych. Kwalifikacje i przygotowanie zawodowe zarządzających funduszami, a także członków zarządu i rady nadzorczej towarzystwa podlegają każdorazowo ocenie Komisji Nadzoru Finansowego z punktu widzenia prowadzenia przez towarzystwo działalności w sposób należyty;

k) jednostka uczestnictwa może być przedmiotem zastawu stosowanego jako zabezpieczenie oznaczonych wierzytelności;

l) fundusze inwestycyjne świadczą na rzecz uczestników dodatkowe usługi, takie jak:

- udział w premiowanych niższymi opłatami programach systematycznego oszczędzania,
- prowadzenie indywidualnych kont emerytalnych i pracowniczych programów emerytalnych i oszczędnościowych, będących formą zabezpieczenia emerytalnego,
- inwestowanie w walutach obcych,
- otwieranie kilku rachunków (zwanym rejestrami) dla jednej osoby oraz wspólnych rejestrów małżeńskich,
- oferowanie dodatkowych świadczeń pieniężnych na rzecz uczestników, którzy zadeklarują znaczne wpłaty do funduszu,
- ustanowienie zapisu (dyspozycji na wypadek śmierci uczestnika) posiadanych przez uczestnika środków na rejestrze na rzecz innej osoby lub grupy osób.

3. Postrzeganie funduszy inwestycyjnych przez inwestorów detalicznych

Dotychczasowe badania wskazują, że 3/4 inwestorów na WGWP legitymuje się wykształceniem wyższym, w tym prawie 40% wyższym ekonomicznym, co

więcej, można zauważyć rosnący odsetek takich osób wśród inwestorów indywidualnych⁵. Potencjalnymi inwestorami giełdowymi są przede wszystkim osoby podejmujące studia, szczególnie studia ekonomiczne. Ich ewentualny udział na giełdzie w roli inwestorów, poza oczywistymi determinantami, takimi jak poziom dochodów czy indywidualna skłonność do ryzyka, uzależniony jest m.in. od postrzegania tego rynku, szczególnie w porównaniu do innych form lokowania nadwyżek finansowych, posiadanego doświadczenia praktycznego czy wiedzy teoretycznej. Badaniem⁶ objęto 1650 studentów studiów ekonomicznych, studiujących na uczelniach Polski północno-zachodniej, w tym 53% studentów pierwszego stopnia i 47% studentów drugiego stopnia. Prawie 93% respondentów nie miało dotychczas żadnego doświadczenia w inwestowaniu w papiery wartościowe za pośrednictwem giełdy papierów wartościowych, 4% przyznało, że w przeszłości było inwestorem giełdowym, ale nie ma już żadnych papierów wartościowych, a 3% wskazało, że posiada takie inwestycje. Wśród osób będących obecnie inwestorami giełdowymi co drugi respondent wskazał, że posiada oszczędności stanowiące równowartość od 6 do 12 miesięcznych dochodów, a 17% – że przekraczają one jednoroczne dochody. Osoby te w zakupionych akcjach (66,7% wskazań) ulokowały średnio 17,5% oszczędności, 16,7% respondentów zainwestowało w fundusze inwestycyjne średnio 90% oszczędności, a w zakup obligacji Skarbu Państwa (33,3% wskazań) – 12,5% oszczędności. Ulokowanie oszczędności w funduszach inwestycyjnych wiąże się z małym ryzykiem zdaniem co trzeciego inwestora giełdowego, co czwartej osoby, która była takim inwestorem w przeszłości, i co piątej osoby, która nigdy samodzielnie nie inwestowała na giełdzie papierów wartościowych, natomiast duże ryzyko związane z inwestowaniem oszczędności w akcje wskazał co drugi respondent bez doświadczenia giełdowego, 83,3% osób mających obecnie oszczędności ulokowane w papierach wartościowych oraz wszyscy, którzy byli inwestorami giełdowymi w przeszłości. Poziom ryzyka postrzeganego przez poszczególne grupy respondentów, związanego z różnymi formami inwestycji, prezentuje wykres 1.

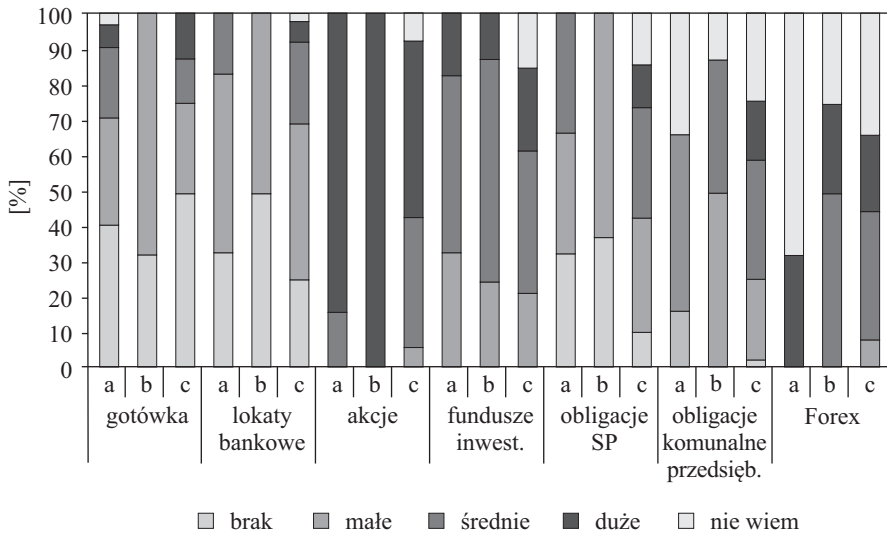
Postrzegany poziom ryzyka związanego z poszczególnymi formami oszczędności silnie koresponduje z deklaracjami dotyczącymi sposobu zainwestowania nowych, nagle pojawiających się oszczędności. W przypadku osób, które są lub były inwestorami giełdowymi, preferowanymi formami inwestowania nowych oszczędności są lokaty bankowe (66,67% wskazań w pierwszej grupie osób i 62,5% w drugiej), akcje (66,7% i 25%), obligacje Skarbu Państwa (50% i 25% wskazań), fundusze inwestycyjne (33,3% i 37,5%) oraz gotówka (33,3% i 25%). W przypadku respondentów, którzy nigdy nie inwestowali na giełdzie, najczęściej

⁵ M.in. wyniki raportów rocznych z ogólnopolskiego badania inwestorów, www.sii.org.pl/865/edukacja-i-analazy/badania-i-rankingi.html [30.03.2015].

⁶ Badanie zostało przeprowadzone w formie badań ankietowych wykorzystujących wystandaryzowany kwestionariusz.

Wykres 1. Postrzegany poziom ryzyka związanego z ulokowaniem oszczędności w wybrane formy inwestycji ze względu na doświadczenie inwestycyjne respondenta

a – osoby posiadające obecnie środki finansowe ulokowane na giełdzie papierów wartościowych; b – osoby posiadające takie inwestycje w przeszłości, ale obecnie nie inwestujące już na giełdzie; c – osoby, które nigdy nie inwestowały na giełdzie

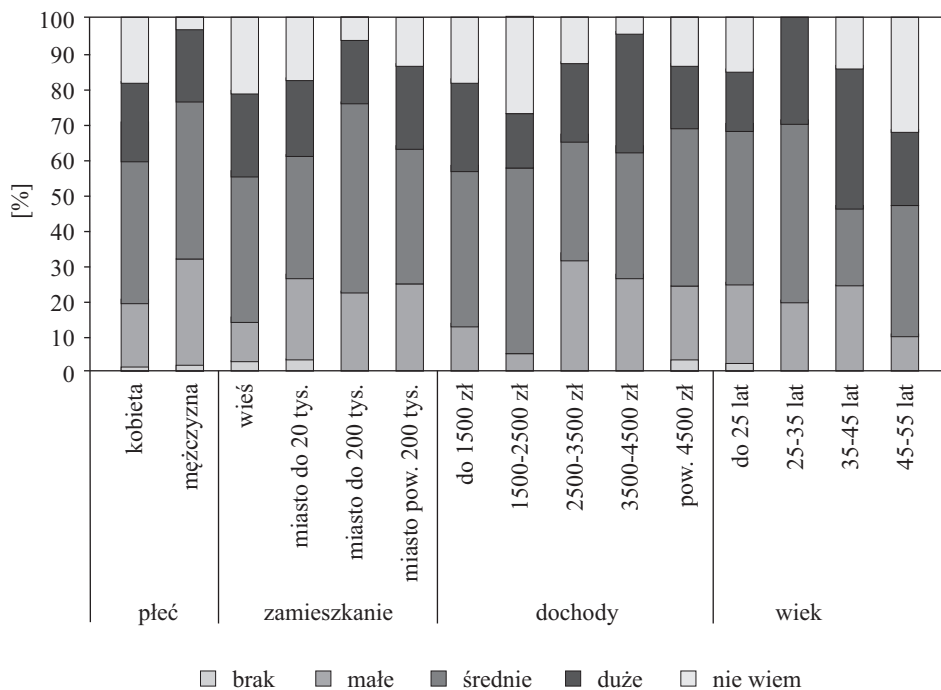
Źródło: opracowanie własne.

wskazywaną formą inwestowania dodatkowych oszczędności są lokaty bankowe (82,4%), zakup akcji (56,9%), obligacji Skarbu Państwa (46,7%) i jednostek uczestnictwa lub certyfikatów inwestycyjnych funduszy inwestycyjnych (19,3%) oraz obligacje komunalne lub przedsiębiorstw (14,4%), rynek Forex (12,7%), instrumenty pochodne (11,1%) bądź pozostawienie oszczędności w formie gotówki (50,9%).

Badani respondenci istotnie różnili się między sobą w zakresie postrzegania ryzyka związanego z różnymi formami lokowania oszczędności m.in. ze względu na osiągnięte dochody przez gospodarstwo domowe, wiek, płeć czy miejsce zamieszkania. Zainwestowanie oszczędności w fundusze inwestycyjne jako mało ryzykowne wskazało 5,3% respondentów o dochodach 1500-2500 zł, 12,5% osób z dochodami do 1500 zł, ok. 22% z dochodami powyżej 3500 zł i 31,5% pozostałych, natomiast jako duże odpowiednio: 25% osób o dochodach do 1500 zł, 16% o dochodach 1500-2500 zł, 22% o dochodach 2500-3500 zł, 33% o dochodach 3500-4500 zł i 18% o dochodach powyżej 4500 zł. Również wiek był czynnikiem istotnie różnicującym respondentów pod względem postrzegania ryzyka związanego z zakupem jednostek uczestnictwa. 24% osób do 25 lat oraz w wieku 35-45 lat, 20% w wieku 25-35 lat i 11% powyżej 45 lat uważa taką formę lokowania nadwyżek finansowych jako co najwyżej mało ryzykowną, przeciwnego zdania

Wykres 2. Postrzegany poziom ryzyka związanego z ulokowaniem oszczędności w funduszach inwestycyjnych ze względu na płeć zamieszkanie, dochody i wiek respondenta

Źródło: opracowanie własne.

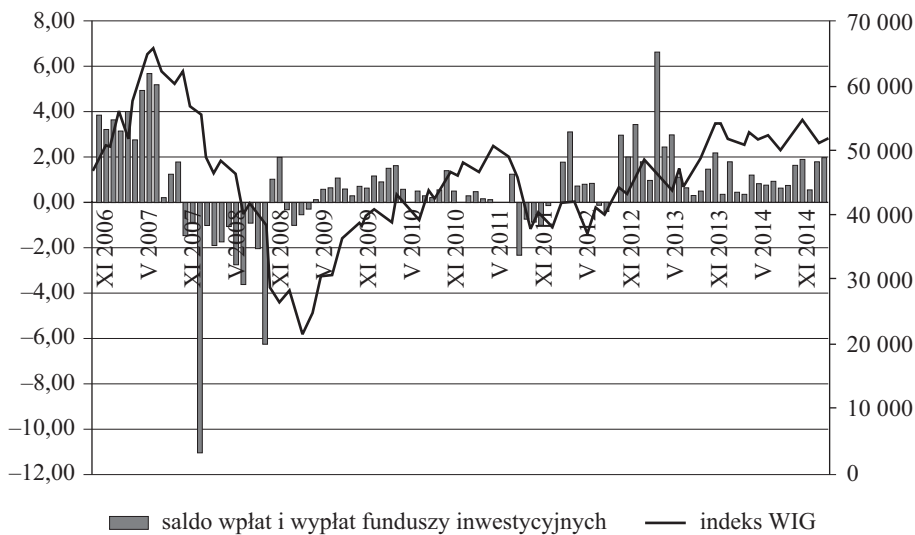
natomiast było 18% osób do 25 lat, 40% w wieku 35-45 lat oraz 23% pozostałych. O ile duże ryzyko związane z nabywaniem jednostek uczestnictwa wskazało 23% zarówno kobiet, jak i mężczyzn, to małe ryzyko z tym związane wskazało niecałe 20% kobiet i ponad 30% mężczyzn, natomiast co czwarty mieszkaniec wsi i miasta liczącego powyżej 200 tys. mieszkańców, co piąty zamieszkujący miasto do 20 tys. mieszkańców i 17% pozostałych osób ocenia inwestycje w fundusze inwestycyjne jako bardzo ryzykowne, zaś przeciwnego zdania było 13% mieszkańców wsi i 22-25% osób zamieszkujących miasta. Graficzną prezentację omawianych wyników badania stanowi wykres 2.

4. Podsumowanie

Istotne znaczenie dla prawidłowego i efektywnego funkcjonowania towarzystw funduszy inwestycyjnych, bezpośrednio przekładające się na wyniki uzyskiwane przez ich klientów, mają zasadniczo dwa czynniki:

- wewnętrzny, dotyczący przyjętej strategii inwestycyjnej przez zarządzających poszczególnymi funduszami, która wynika z ich wiedzy, doświadczenia, zdolności przewidywania krótko-, średnio- i długookresowych zmian zachodzących na rynku kapitałowym oraz odpowiedniego reagowania na te zmiany;
- zewnętrzny, dotyczący przede wszystkim przewidywalności zachowania obecnych klientów funduszy na zmiany zachodzące na rynku kapitałowym. Nagłe i istotne w swojej wielkości umarzenie jednostek uczestnictwa, jako odpowiedź klientów na zaistniałą na giełdzie korektę, może spowodować konieczność rewizji przez fundusze dotychczasowej strategii inwestycyjnej oraz pogłębić i utrwalić, być może tylko chwilowo zanotowane, straty. O tym, że czynnikiem tego nie można lekceważyć, może świadczyć zależność występująca między saldem wpłat i wypłat funduszy inwestycyjnych a kształtowaniem się wartości głównych indeksów giełdowych (wykres 3).

Wykres 3. Kształtowanie się salda wpłat i wypłat funduszy inwestycyjnych (prawa oś w mld zł) na tle wartości indeksu WIG (lewa oś w punktach) w okresie od listopada 2006 do lutego 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Nabywania i umorzenia w funduszach inwestycyjnych – raport flowy 28.02.2015*, www.izfa.pl/pl/index.php?id=10092 [31.03.2015] oraz www.gpw.pl [30.03.2015].

Długofalowym celem funduszy inwestycyjnych, zmierzającym do osłabienia efektu emocjonalnego podchodzenia inwestorów detalicznych do inwestycji giełdowych, w tym nabywania i umarzenia jednostek uczestnictwa, może być włączenie się funduszy w proces powszechnej edukacji ekonomicznej Polaków. W tym zakresie fundusze – bezpośrednio, ale i kolegiąlnie, m.in. poprzez Izbę Zarządzających Funduszami i Aktywami – dzięki odpowiednio przygotowanej

kampanii informacyjnej mogłyby podjąć próbę zwiększenia świadomości potencjalnych inwestorów detalicznych co do naturalnych procesów zachodzących na giełdzie papierów wartościowych. Ukazując zalety inwestowania poprzez nabycie jednostek uczestnictwa, mogłyby stać się inicjatorem większego, ale przede wszystkim bardziej świadomego udziału inwestorów indywidualnych na rynku kapitałowym.

Literatura

- Czyżycki R., *Fundusze inwestycyjne a profesjonalne usługi finansowe*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług” 2008, nr 20.
- Jawdosiuł B., Rożko K., *ABC inwestowania w fundusze inwestycyjne*, KNF, Warszawa 2010.
- Kudła J., *Instrumenty finansowe i ich zastosowanie*, Key Text, Warszawa 2011.
- Nabycia i umorzenia w funduszach inwestycyjnych – raport flowy 28.02.2015*, www.izfa.pl/pl/index.php?id=10092 [30.03.2015].
- www.bankier.pl/ [14.01.2015].
- www.gpw.pl/ [30.03.2015].
- www.izfa.pl/ [30.03.2015].
- www.money.pl/ [15.01.2015].
- www.sii.org.pl [30.03.2015].

The Views of Individual Investors as Challenges for Managers of Investment Funds

Abstract. Proper development and functioning of the Polish capital market largely depends on the participation of domestic investors, particularly individual investors. Previous studies have pointed to widely occurring cases of individual investor mechanisms based on entry and exit from the market at the worst possible moment. Investment funds presenting the advantages of investing through the acquisition of offered units could become the initiators at larger, but above all, more conscious participants of individual investors in the capital market.

Keywords: individual investor, stock exchange, investment funds, capital market perception

Людмила Богатчик

Хмельницький національний університет м. Хмельницький (Україна)
Кафедра обліку та аудиту
e-mail: rybchinska1982@mail.ru
tel. +38 067 496 47 84

Порівняльний аналіз методів ідентифікації кластерів в соціально-економічних системах

Анотація. Проведено порівняльний аналіз методів ідентифікації кластерів в соціально-економічних системах. Доведено, що при виборі методики формування територіально-галузевих об'єднань дослідники не повинні обмежуватись використанням виключно кількісних (статистичних) чи якісних (емпіричних) методів – лише їх поєднання дозволить провести аналіз об'єктивних передумов формування нових кластерів та готовності соціально-економічних систем до виникнення нових видів інтеграційних утворень.

Ключові слова: методи ідентифікації кластерів, соціально-економічні системи, методика формування територіально-галузевих об'єднань, інтеграційні утворення.

1. Постановка проблеми

Кластерний підхід до побудови соціально-економічних систем є сьогодні одним з найбільш пріоритетних напрямів розвитку економік більшості країн світу. Можливість його апробації як на локальному, так і на регіональному та національному рівнях обумовили підвищений інтерес серед вітчизняних та зарубіжних науковців до вивчення окремих складових його реалізації. Врахування особливостей територіального розвитку, можливість вибору інноваційних пріоритетів, використання внутрішніх джерел формування конкурентних переваг соціально-економічних систем сприяли диверсифікації підходів до виявлення та вивчення кластерів.

Зарубіжна та вітчизняна практика оперують широким інструментарієм ідентифікації кластерів на різних рівнях їх територіальної локалізації, що

обумовило появу численних дискусій серед науковців щодо пріоритетності та доцільності їх застосування. Адже відсутність належного наукового та аналітичного забезпечення кластерної політики створює можливості для прийняття не завжди обґрунтованих рішень, призводить до низької ефективності заходів державної підтримки кластерів, сприяє не досягненню задекларованих цілей і запланованих результатів та в кінцевому рахунку обумовлює розчарування в кластерному підході як у представників органів влади, так і в керівників фірм і організацій.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемні аспекти вибору методів ідентифікації кластерів на локальному, регіональному та національному рівнях неодноразово порушувались у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, для цілей дослідження було проаналізовано роботи. Проте, незважаючи на глибину порушених проблем та повноту їх розкриття, на нашу думку, потребують подальших досліджень питання порівняльного аналізу методів ідентифікації кластерів та оцінка можливостей їх поєднання при побудові методики виявлення територіально-галузевих об'єднань на визначеній території.

Мета роботи полягає у проведенні порівняльного аналізу методів ідентифікації кластерів в соціально-економічних системах

3. Виклад основного матеріалу дослідження

Ідентифікація кластерів в регіоні є важливим етапом проведення кластерної політики. К.В. Павлов, С.М. Растворцева, Н.А. Череповська основну проблему її проведення вбачають у двоякості поставлених цілей, зокрема, пропонують розрізняти кластери, які виникають самостійно (як емпіричний феномен), та кластери, які утворюються внаслідок проведеної політики та ініціатив, спрямованих на їх створення та подальший розвиток. Перший тип кластерів статистично відображаються як зростання концентрації та спеціалізації в межах конкретного сектору (галузі) економіки. Друга група кластерів є вираженням цілеспрямованої стратегії, результатом визначених державних пріоритетів та фінансування з метою стимулювання регіонального розвитку, інновацій та ін¹.

¹ К.В. Павлов, *Методические основы идентификации потенциальных кластеров в региональной экономике*, К.В. Павлов, С.Н. Растворцева, Н.А. Череповская, «Часопис економічних реформ» 2014, № 1, с. 129.

До подібного висновку у своєму дослідженні² прийшли і Кудрявцева Т.Ю. та Жабін М.П., відзначаючи, що світова практика володіє значною кількістю методик ідентифікації кластерів, проте більшість з них походять з двох основних підходів. Згідно першого підходу, який науковці умовно назвали «знизу», кластери ідентифікуються на визначеній території, виходячи з присутності раніш відомих підприємств та галузей – лідерів. Другий підхід використовує методику, умовно названу «зверху», за якої здійснюється пошук просторових локалізацій виробництв, що орієнтовані на специфічні види економічної діяльності. Підходи до ідентифікації кластерів «зверху» традиційно поділяються на два типи:

- функціональні, зорієнтовані на виявлення промислових кластерів,
- просторові, зорієнтовані на виявлення географічних кластерів.

Проводячи оцінку методів ідентифікації кластерів в соціально-економічних системах, відмітимо важливість правильності вибору джерела інформації, адже саме цей фактор є визначальним та впливатиме не лише на подальший алгоритм дослідження, але й свідчитиме про його об'єктивність, повноту та відповідність поставленим завданням. Саме ця ознака була обрана провідною у дослідженні Кісельова А.М., Куценка Є.С. та Карнаух А.П., присвяченому визначенню пріоритетних напрямів для формування кластерів малих та середніх підприємств (далі – МСП). Відмітимо, що науковці вважають сферу малого та середнього бізнесу найбільш природнім об'єктом для реалізації кластерного підходу, що пов'язано з такими факторами, як:

- схильність більшості МСП до інноваційної діяльності,
- комерційна спрямованість інноваційної активності МСП,
- усвідомлювана нестача власних можливостей МСП для організації ефективного інноваційного процесу,
- висока чутливість МСП до кластерної взаємодії,
- високий рівень конкуренції серед МСП та відсутність вираженого домінування будь-якого окремого МСП³.

За джерелами інформації Кісельов А.М., Куценко Є.С. та Карнаух А.П. поділяють методи ідентифікації кластерів в економіці регіону на дві великі групи:

- засновані на аналізі офіційної державної статистики,
- засновані на аналізі непрямой інформації (як вторинної, так і первинної – баз даних, публікацій, даних анкетувань, інтерв'ювань, «фокус-груп» та ін.).

² Т.Ю. Кудрявцева, *Формирование алгоритма идентификации кластеров в экономике региона*, Т.Ю. Кудрявцева, Н.П. Жабін, «Научно-технические ведомости СПбГПУ» 2014, № 3(197), с. 124-125.

³ А.Н. Киселев, *Определение приоритетных направлений для формирования кластеров малых и средних предприятий на примере г. Москвы*, А.Н. Киселев, Е.С. Куценко, А.П. Карнаух [Электронный ресурс], Режим доступа: www.virtass.ru/admin/pics/25_02_IO.pdf [1.03.2015].

До переваг методів, заснованих на аналізі статистики, науковці відносять доступність даних за всіма видами діяльності і по всіх регіонах, а також об'єктивність даних та можливість однозначної інтерпретації отриманих результатів. Серед недоліків дослідники відмічають наявність статистичних даних та їх агрегований характер. Саме тому Кісельов А.М., Куценко Є.С. та Карнаух А.П. пропонують використовувати статистичні методи для виявлення, перш за все, перспективних напрямів розвитку кластерів на визначеній території⁴.

На відміну від статистичних, методи, в основі яких лежить аналіз непрямої інформації, дозволяють більш ґрунтовно та точно охарактеризувати кластери в регіоні. На користь цих методів виступають і Левченко Т.П., Кошеев С.В. та Селиверстова М.А., наголошуючи, що найбільш точні результати можуть бути отримані шляхом залучення до процесу ідентифікації безпосередніх учасників кластерів, які є носіями основного масиву інформації про специфічні характеристики та динаміку територіально-галузевого об'єднання⁵. Разом з тим, робота з експертами та учасниками кластеру може бути пов'язана з ймовірністю отримання інформації, яка носить суб'єктивний характер, що особливо небезпечно на перших етапах проведення аналізу.

Виходячи з обумовленого, Кісельов А.М., Куценко Є.С. та Карнаух А.П. приходять до цілком логічного висновку про доцільність при проведенні кластерних досліджень суміщати методи, в основі яких лежать як статистичні, так і непрямі джерела інформації. Зокрема, науковці пропонують використовувати статистичні методи при виявленні перспективних напрямів розвитку кластерів, та непрямі – при детальному дослідженні пріоритетних напрямів для розвитку кластерів з метою виявлення та аналізу груп взаємозв'язаних підприємств (потенційних чи реальних кластерів)⁶.

У роботах дослідників з кластерної проблематики зустрічаємо аналіз різних методів, які пропонується використовувати для ідентифікації територіально-галузових об'єднань в соціально-економічній системі (таблиця 1).

Ян Стейскал (Jan Stejskal), провівши порівняння найбільш часто використовуваних методів для ідентифікації промислових кластерів (таблиця 2)⁷, дійшов висновку, що деякі із застосовуваних методів можуть бути ви-

⁴ Там же.

⁵ Т.П. Левченко, *Мировой опыт идентификации кластеров в условиях адаптации к российской экономике*, Т.П. Левченко, С.В. Кошеев, М.А. Селиверстова [Электронный ресурс], «Науковедение: интернет-журнал» 2013, Выпуск 6, Режим доступа: <http://publ.naukovedenie.ru/> [1.03.2015].

⁶ А.Н. Киселев, ук. соч.

⁷ Stejskal J., *Comparison of Often Applied Methods for Industrial Cluster Identification*, J. Stejskal, Proceedings of the 10th WSEAS International Conference on Development, Energy, Environment, Economics (DEEE '10), Puerto De La Cruz, Tenerife, November 30 – December 2, 2010, pp. 282-286

Таблиця 1. Методи ідентифікації кластерів у працях дослідників з кластерної проблематики

Автори, джерело	Методи ідентифікації кластерів	Місце застосування
Турганбаєв Є.М., Козлова М.В.	Виділяють три концептуальних підходи до ідентифікації кластерів: – індустріальні кластери, засновані на теоретичних принципах економіки локалізації Маршала – визначення індустріальних кластерів на основі встановлення міжгалузевих відносин за допомогою таблиць «затрат-випуск» – концепція індустріальних кластерів, що включає в собі широкий спектр доказів: економіка локалізації та інтерналії, внутрішній ефектасштабу, ланцюг доданої вартості, технологічні інновації та ін	Північно-Казахстанська область (Казахстан)
Карліна Т.В.	Використовує метод аналізу структурних зрушень та виділяє три компоненти для його вимірювання: – компонент, який відображає вплив національних факторів зростання; – компонент, який відображає вплив галузевих факторів зростання; – компонент, який відображає вплив регіональних факторів зростання	Пермський край (Росія)
Кісельов А.М., Куценко Є.С., Карнаух А.П.	Методологія Інституту стратегії та конкурентоспроможності Гарвадської школи бізнесу (М. Портер), удосконалена Європейською кластерною обсерваторією	м. Москва (Росія)
Павлов К.В., Растворцева С.М., Череповська Н.А.	Удосконалена методика Інституту стратегії та конкурентоспроможності Гарвадської школи бізнесу (М. Портер) та Європейської кластерної обсерваторії	Белгородська область (Росія)
Кудрявцева Т.Ю., Жабін Н.П.	– аналіз таблиць «затрати-випуск» – вивчення просторового зв'язку галузей; – оцінка просторової концентрації підприємств	Теоретичні дослідження
Левченко Т.П., Кошечев С.В., Селіверстова М.А.	– метод «затрати-випуск» – метод опитування експертів – метод «кейс-стаді»	Теоретичні дослідження

Джерело: Е.М. Турганбаєв, *Идентификация региональных индустриальных кластеров и оценка их структурного воздействия на экономику региона (на примере ВКО)*, Е.М. Турганбаєв, М.В. Козлова, «Управление большими системами. Выпуск» 25. М.: ИПУ РАН, 2009, с. 139-178; Т.В. Карліна, *Идентификация ядер региональных экономических кластеров на основе анализа структурных сдвигов в условиях циклично развивающейся экономики*, Т.В. Карліна, Вестник Пермского университета. Серия «Экономика» 2011, Выпуск 4(11), с. 18-29; А.Н. Киселев, *Определение приоритетных направлений для формирования кластеров малых и средних предприятий на примере г. Москвы*, А.Н. Киселев, Е.С. Куценко, А.П. Карнаух [Электронный ресурс], Режим доступа: www.virtass.ru/admin/pics/25_02_IO.pdf [4.03.2015]; К.В. Павлов, *Методические основы идентификации потенциальных кластеров в региональной экономике*, К.В. Павлов, С.Н. Растворцева, Н.А. Череповская, «Часопис економічних реформ» 2014, № 1, с. 129; Т.Ю. Кудрявцева, *Формирование алгоритма идентификации кластеров в экономике региона*, Т.Ю. Кудрявцева, Н.П. Жабін, «Научно-технические ведомости СПбГПУ» 2014, № 3(197), с. 124-131; Т.П. Левченко, *Мировой опыт идентификации кластеров в условиях адаптации к российской экономике*, Т.П. Левченко, С.В. Кошечев, М.А. Селіверстова [Электронный ресурс], «Науковедение: интернет-журнал» 2013, Выпуск 6, Режим доступа: <http://publ.naukovedenie.ru/> [4.03.2015].

користані лише для отримання орієнтовної інформації про можливість кластерного розвитку території. Разом з тим, дослідник застерігає, що існує ряд й інших обмежень щодо їх використання, зокрема: складність отримання статистичної інформації для проведення розрахунків, обмеженість окремих методів щодо їх використання виключно на національному чи регіональному рівнях, більша складність розрахунків за одними методами в порівнянні з іншими та н.. Саме тому мова повинна йти про необхідність розробки методик ідентифікації кластерів, які б не обмежувались застосуванням виключно лише одного методу. Крім того, практика підтверджує важливість поєднання кількісних (статистичних) та якісних (емпіричних) методів для вивчення кластерного потенціалу території. За цих умов вибір найбільш прийнятних як кількісних, так і якісних методів буде обумовлений, по-перше, цілями конкретного дослідження, та по-друге, можливістю їх застосування в повній мірі по відношенню до економічних умов функціонування території.

Таблиця 2. Порівняльний аналіз найбільш часто використовуваних методів для ідентифікації промислових кластерів

Порівняльні ознаки	Назва методу			
	Розрахунок коефіцієнтів локалізації	«Затрати-випуск»	Аналіз конкурентних переваг	Аналіз структурних зрушень
Джерела інформації	Статистичні та бази даних	Статистичні та бази даних	Дані емпіричного аналізу	Статистичні
Кількість задіяних факторів	Один, але варіативний	Два	Чотири	Один, але варіативний
Фактори, які вивчаються	Безробіття, товарообіг, одана вартість	Безробіття та товарообіг	Попит, ресурси, галузі промисловості, стратегія	Безробіття
Ефективність отриманих результатів	Низька (лише орієнтовна інформація)	Низька (лише орієнтовна інформація)	Висока	Висока
Рівень використання	Місцевий, регіональний, національний	Національний	Місцевий, регіональний	Регіональний, національний

Джерело: К.В. Павлов, ук. соч., с. 130.

Комплексне застосування методів було використано М. Портером при розробці методики ідентифікації кластерів, яка використовувалась для виявлення кластерів в регіонах США у 1990 році. У 1997 році дану методику було модифіковано з метою використання при ідентифікації кластерів в Канаді. Порівняльний аналіз цих методик представлено у таблиці 3.

Таблиця 3. Порівняльний аналіз методик М. Портера для ідентифікації потенційних регіональних кластерів в США та Канаді

Порівняльна ознака	Методика М. Портера для США	Модифікована методика М. Портера для Канади
Географічний рівень	51 штат	140 міських районів та агломерацій
Рік проведення дослідження	1990	1997
Види діяльності	879 видів (до чотирьох знаків по Стандартній класифікації промисловості)	300 видів (до чотирьох знаків по Північноамериканській системі галузевої класифікації)
Методика визначення кластерів	Всі галузі на основі коефіцієнта локалізації були поділені на такі, що концентруються географічно (208) та розміщуються повсюдно (82). У свою чергу, географічно сконцентровані галузі були поділені на ті, що локалізуються в одному місці (167) та не локалізуються в одному місці (51). На основі попарного співставлення видів діяльності було виділено 19 типів кластерів, при цьому не виключалась можливість віднесення одного виду діяльності в 2 чи більше кластерів. Критерії виділення кластерів: зайнятість більше 1000 чоловік, коефіцієнт локалізації кластера більше 1, коефіцієнт локалізації як мінімум половини видів діяльності більше 1.	На основі вивчення рівня концентрації по показнику зайнятості всі галузі були поділені на: торговельні (590), локальні (241), природно-ресурсні (48). Передбачалось, що всі торговельні галузі (590) володіють потенціалом кластеризації. Методом попарного співставлення торговельних галузей в регіонах було виявлено 41 тип кластерів, при цьому не виключалась можливість віднесення одного виду діяльності до 2 та більше кластерів. Сильні кластери характеризувались коефіцієнтом локалізації більше 1 (0,8 в окремих випадках).

Джерело: К.В. Павлов, ук. соч., с. 130.

Розглянуті класична та удосконалена методики М. Портера щодо ідентифікації кластерів в США та Канаді знайшли широке поширення і серед країн, які пізніше стали на шлях кластеризації. Показовим у цьому є досвід Росії. Зокрема, у 2010 році Кіселев А.М., Куценко Є.С., Карнаух А.П. використали метод М. Портера для ідентифікації потенційних кластерів та формування кластерних груп у м. Москва⁸. При проведенні дослідження наповнення кластерних груп відбувалось з урахуванням таких положень:

– використовувались загальні принципи формування кластерних груп М. Портера. В першу чергу, були визначені торговельні види діяльності для

⁸ А.Н. Киселев, ук. соч.

Росії, з яких була виключена група видів діяльності, пов'язана з видобутком природних ресурсів;

- всього було виділено 38 кластерних груп у повній відповідності з дослідженнями Європейської кластерної обсерваторії;

- використовувалась непряма (експертна) інформація щодо можливого наповнення кластерних груп;

- в деяких випадках використовувались дані щодо рівня локалізації видів діяльності по відношенню до певної кластерної групи.

Також у дослідженні науковці використовували критерії визначення значимих кластерних груп, розроблені Європейською кластерною обсерваторією. В якості порогових значень, які характеризують значимі кластерні групи в регіоні, були встановлені наступні критерії:

- регіон повинен мати по н.тер ній групі «коефіцієнт локалізації» не менше 2;

- регіон повинен входити до числа 10% регіонів, які лідирують по показнику «розмір» у досліджуваній кластерній групі;

- регіон повинен відноситись до числа 10% регіонів, які лідирують за показником «Фокус» у досліджуваній кластерній групі.

При цьому під значимою кластерною групою у дослідженні Кісельова А.М., Куценка Є.С., Карнауха А.П. розумілась кластерна група, яка відповідає як мінімум двом пороговим значенням. Відмінним у дослідженні науковців було те, що при вивченні значимих кластерних груп використовувалась система показників рівня розвитку кластерної групи, які були поділені на три категорії: показники значимості кластерної групи; показники зв'язаності та показники економічної ефективності. Всі три групи показників були інтегровані в сукупний показник розвитку кластерної групи. За результатами проведеного дослідження було виділено п'ять значимих кластерних груп для м. Москви: «Вимірювальне та дослідницьке обладнання», «Інформаційні технології», «Комунікаційне обладнання», «Медична техніка», «Біофармацевтичні препарати»⁹.

У 2011 році Павловим К.В., Растворцевою С.М. та Череповською Н.А. на основі удосконаленої методики М. Портера було проведено ідентифікацію потенційних кластерів для Бєдгородської області (Росія)¹⁰. За результатами проведених досліджень науковцями було виявлено п'ять потенційних кластерів: агропромисловий, добувний, металургійний, з виробництва машин і обладнання, будівельний.

В цілому, проведені дослідження підтверджують, що зарубіжні методики ідентифікації кластерів можуть в повній мірі бути використані і в краї-

⁹ Там же.

¹⁰ Павлов К.В., ук. соч.

нах, які пізніші ступили на шлях кластеризації. За рахунок вдалої комбінації кількісних (статистичних) і якісних (емпіричних) методів та їх можливої варіації можна сформувати методичний інструментарій і щодо отримання об'єктивної інформації про потенціал кластерного розвитку соціально-економічної системи будь-якого рівня розвитку. Оскільки формування кластерних механізмів економічного розвитку пов'язано з дією цілого ряду факторів, які зазвичай доволі важко формалізувати, пріоритетне значення при дослідженні існуючих кластерів мають саме якісні методи ідентифікації. Разом з тим, сучасна статистична база дозволяє сформувати та застосувати на практиці систему кількісних методів аналізу територіально-галузових об'єднань, які забезпечують виявлення важливим емпіричних закономірностей становлення та функціонування кластерів в економіці.

На думку Ковальнової Т.Ю., вихідний алгоритм аналізу кластерів повинен базуватись на синтезі трьох методичних оцінок, які мають кількісне підґрунтя: ідентифікація кластерів шляхом оцінки ступеня локалізації; факторний аналіз конкурентоспроможності кластерів та визначення сили агломераційного ефекту. Оцінка індексу локалізації дозволяє порівняти регіональні та національні економічні характеристик (змінні), такі як зайнятість, валова додана вартість, інвестиції, торговий оборот та ін., та виявити галузеву спеціалізацію території. На основі факторного аналізу виявляються причини та тенденції зміни кластерної структури економіки регіону. Для цього проводиться оцінка вкладу національного, галузевого та регіонального факторів в зміну значення досліджуваної змінної (зайнятості, продуктивності праці, валової доданої вартості та ін.). Агломераційний ефект виражається в зосередженні підприємств споріднених сфер діяльності на визначеній території. Він виникає завдяки процесам, за допомогою яких зв'язки між фірмами, інститутами та інфраструктурою в межах визначеної географічної області генерують економію від масштабу та економію затрат внаслідок використання одного капітального блага для виробництва кількох продуктів. Утворення агломерації свідчить про те, що підприємства конкретних галузей або суб'єкти господарювання, які мають тісні господарські зв'язки, мають тенденцію до розміщення у визначених географічних просторах, формуючи територіальні компактні групи (кластери)¹¹.

Описаний інструментарій може бути широко застосований для діагностики кластерів на різних економічних рівнях господарювання: на макрорівні для виявлення національних кластерів, на регіональному чи локальному рівнях. Використаний в комплексі, він буде слугувати важливим орієнтиром для:

¹¹ Т.Ю. Ковалева, *Алгоритм ідентифікації та оцінки кластерів в економіці регіону*, Т.Ю. Ковалева, Вестник Пермского университета. Серія: «Економіка» 2011, № 4, с. 30-39.

- розробки обґрунтованої державної політики розвитку територій в напрямках підтримки кластерних ініціатив та проектів,
- консолідації зусиль та ресурсів великого, середнього та малого бізнесу,
- формування інфраструктури кластерів,
- залучення інвестицій та реалізації інноваційних проектів,
- створення системи законодавчого і фінансового забезпечення діяльності кластерів та розробки повноцінної кластерної політики.

4. Висновки

Загалом, проведені дослідження показали, що світова практика володіє доволі розгалуженим переліком методів ідентифікації кластерів в соціально-економічних системах, які активно випробовуються в країнах, що пізніше ступили на шлях кластеризації національних економік. Варіативність розглянутих методів та можливість їх комплексного застосування сприяють формуванню різноманітних методик визначення як існуючих, так і потенційних кластерів. Вважаємо, при виборі методики формування територіально-галузевих об'єднань на визначеній території дослідники не повинні обмежуватись використанням виключно кількісних (статистичних) чи якісних (емпіричних) методів – лише їх поєднання дозволить провести аналіз об'єктивних передумов формування нових кластерів та готовності локальних, регіональних чи національної економік до виникнення нових видів інтеграційних об'єднань.

Література

- Карлина Т.В., *Идентификация ядер региональных экономических кластеров на основе анализа структурных сдвигов в условиях циклично развивающейся экономики*, Т.В. Карлина, Вестник Пермского университета. Серия «Экономика» 2011, Выпуск 4(11).
- Киселев А.Н., *Определение приоритетных направлений для формирования кластеров малых и средних предприятий на примере г. Москвы*, А.Н. Киселев, Е.С. Куценко, А.П. Карнаух [Электронный ресурс], Режим доступа: www.virtass.ru/admin/pics/25_02_IO.pdf [1.03.2015].
- Ковалева Т.Ю., *Алгоритм идентификации и оценки кластеров в экономике региона*, Т.Ю. Ковалева, Вестник Пермского университета. Серия: «Экономика» 2011, № 4.
- Кудрявцева Т.Ю., *Формирование алгоритма идентификации кластеров в экономике региона*, Т.Ю. Кудрявцева, Н.П. Жабин, «Научно-технические ведомости СПбГПУ» 2014, № 3(197).
- Левченко Т.П., *Мировой опыт идентификации кластеров в условиях адаптации к российской экономике*, Т.П. Левченко, С.В. Кошечев, М.А. Селиверстова [Электронный ресурс], «Наукоедение: интернет-журнал» 2013, Выпуск 6, Режим доступа: <http://publ.naukovedenie.ru/> [1.03.2015].

- Павлов К.В., *Методические основы идентификации потенциальных кластеров в региональной экономике*, К.В. Павлов, С.Н. Растворцева, Н.А. Череповская, «Часопис економічних реформ» 2014, № 1.
- Турганбаев Е.М., *Идентификация региональных индустриальных кластеров и оценка их структурного воздействия на экономику региона (на примере ВКО)*, Е.М. Турганбаев, М.В. Козлова, *Управление большими системами*, Выпуск 25. М.: ИПУ РАН, 2009.
- Stejskal J., *Comparison of Often Applied Methods for Industrial Cluster Identification*, J. Stejskal, Proceedings of the 10th WSEAS International Conference on Development, Energy, Environment, Economics (DEEE '10), Puerto De La Cruz, Tenerife, November 30 – December 2, 2010.

Trends in the Use of the Cluster Potential of Territories for the Increase of Social-Economic System Competitiveness

Abstract. This paper is a comparative analysis of methods for identifying clusters in social and economic systems. The author proves that in the choice of method in forming territorial and sectorial associations, researchers should not be limited to using only quantitative (statistical) or qualitative (empirical) methods. Only in their combination, will it ensure the ability to analyze the objective conditions of the formation of new clusters and ensure the readiness of socio-economic systems to the emergence of new types of integration formations.

Keywords: methods for identifying clusters, social and economic systems, methods of forming territorial and sectorial associations, integration formations

Олексій Сисоєв Володимирович

Приватний класичний університет
м. Запоріжжя Нормативно-правова
база формування інституту факторингу в Україні
e-mail: 2099823@mail.ru
tel. +38 067 209 98 23

Анализ нормативно-правовой базы обеспечения процесса формирования института факторинга в Украине

Анотація. В статті аналізується нормативно-правова база підтримки формування інституту факторинга в Україні; показано, що удосконалення нормативно-правового забезпечення процесу формування інституту факторинга в Україні повинно відбуватися в напрямку зняття протиріччя між вимогами міжнародної Конвенції про міжнародному факторингу та національним законодавством.

Ключевые слова: факторинг, інститут факторинга, Конвенція про міжнародному факторингу, нормативно-правова база

1. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Розвиток економіки України потребує подальшого удосконалення фінансового механізму її організації, способів його використання в умовах глобалізації та інтеграції економічних просторів різних країн. Саме тому факторинг привертає сьогодні увагу вчених і практиків. Факторинг розглядається сьогодні як перспективний сегмент вітчизняного фінансового ринку, який здатний ефективно сприяти поповненню обігових коштів підприємства за рахунок більш швидкої обіговості їх дебіторської заборгованості. Факторингові операції є гнучким фінансовим інструментом, який враховує інтереси усіх сторін комерційної угоди з одночасним вирішенням питань виробничого характеру, створює сприятливі умови для розвитку середнього і малого бізнесу, вироблення гнучких механізмів управління дебіторською заборго-

ваністю, розвитку економіки України на ринкових засадах. У сучасній економіці факторингові відносини все більше набувають ознак трансграничних і стають невід'ємною складовою глобального ринку товарів і фінансових послуг. Факторингова операція все більше набуває ознак комплексного багатофункціонального фінансового інструменту, який поєднує у собі риси багатьох фінансових послуг.

Проблемам кредитування діяльності підприємств різних галузей та форм присвятили свої праці вітчизняні дослідники, зокрема: М.І. Крупка, В.А. Лушкін, П.О. Нікіфоров, І.С. Гуцал, В.В. Корнєєв, Б.Л. Луців, В.В. Гончаренко, С.П. Наливайченко, Л.М. Борщ, С.М. Аржевітін, Н.М. Шелудько, В.І. Савич, О.В. Дзюблюк, О.О. Непочатенко тощо. Моделювання кредитних ризиків банку досліджували: О.О. Чуб, Б.Ю. Кишакевич, Н.Р. Швець, О.В. Васюренко, Ю.В. Серік, І.В. Бушуєва тощо. Наукові засади розвитку факторинга розглядалися такими зарубіжними вченими, як: А. Кокс, Г. Маккензи, Ф. Сэлинджер, Б. Татдж Девід, Е. Тиммеманс та інші.

Дослідження проблем факторингу були започатковані такими вітчизняними дослідниками як: О.М. Ковалюк, О.І. Пальчук, Я.О. Чапічадзе, В.О. Бойко, Н.В. Тараба, В.О. Грицишин, В.П. Богун, О.В. Александров тощо, а також російськими дослідниками: А.Ю. Бурковим, О.В. Нікіфоровим, С.Ю. Курбатовим, Д.Є. Колобановим, М.Д. Чижем тощо. Питанням визначення сутності факторингу, його видам, перевагам та недолікам присвячено праці таких науковців, як: І.М. Буценко, Є.В. Склеповий, Н. Внучова, К. Шапошникова, О. Галицька. Змістовний внесок у дослідження науково-методологічних та інституціональних аспектів розвитку ринку факторингових послуг зробили такі українські науковці, як: Н.М. Левченко, Г.В. Кравченко, С.В. Науменкова, С.В. Міщенко, М.А. Руснак, І.М. Турецька, І.В. Фурман, Г.Є. Шпаргало. У їх дослідженнях розкрито теоретичні та практичні аспекти управління дебіторською заборгованістю, розвитку факторингу в Україні.

2. Постановка завдання

Нормативно-правова база регулювання факторингових послуг складається з наступних нормативно-правових актів: Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України; Закон України «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг»; Закон України «Про банки і банківську діяльність»; Податковий кодекс України; Закон України «Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг»; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо факторингу»¹. Прогресивним кроком у правовому визнанні факто-

¹ A.V. Sysyoyev, *Background for the formation of the factoring institution in Ukraine*, "European Applied Sciences" 2013, №. 2(10), с. 152-154; его же, *The Essence and Peculiarities of Fac-*

рингу стало підписання Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг (Оттава, 28.05.1988 р.)². Згідно цього документу договір факторингу – це договір із здійснення посередницьких послуг у проведенні фінансових розрахунків між учасниками цивільних правочинів. Таке визначення має вагоме значення, оскільки правильно окреслює сферу діяльності факторів, хоча недостатньо розкриває сутність та види факторингу.

Для удосконалення законодавчої бази регулювання факторингової діяльності необхідно розглянути особливості українського законодавства в контексті формування інституту факторингу.

Виклад основного матеріалу. До введення у дію нового Цивільного кодексу України (з 01.01.2004 р.) факторингові операції в Україні здійснювалися під «єгідою» договорів доручення та відступлення вимоги. Слід зазначити, що у новому Цивільному кодексі України глава 73 спеціально присвячена факторингу³. Однак це не означає, що факторинг набув прозорості для розуміння і, таким чином, були усунені всі, пов'язані з ним, проблеми. Разом з тим, така ситуація стає зрозумілою, якщо враховувати багатофункціональність факторингу, складність його смислових конструкцій, які у різних країнах розуміють по-різному.

Предметом договору факторингу є грошова вимога, котру відступають з метою отримання фінансування (ст. 1077 Цивільного кодексу України). Ціна такого договору – це узгоджена сторонами вартість вимоги, яку відступають, (тобто сума, яку отримує клієнт від фактора). При цьому винагороду (прибуток) фінансового агента (фактора) складає різниця між повною сумою вимоги, яку відступають, та сумою платежу клієнта (тільки при дисконті; це лише одна з ознак відповідно до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг). Подібне розуміння факторингу відштовхується від фактора (цесіонарія), а не від клієнта (цедента), що має досить позитивний зміст, але і в нього є свої недоліки. Зазначимо, що до специфічних рис факторингу можна віднести: 1) факторинг, як правило, припускає відплатну поступку грошової вимоги зі знижкою з його балансової вартості; 2) саме грошовий характер вимоги, якою поступаються, і знижка з його вартості відрізняють факторинг від інших варіантів цивільної цесії; 3) грошова вимога клієнта до боржника впливає з договорів поставки чи підряду (надання послуг). Проте терміни «фінансування» та «фінансовий агент» навряд чи доречні

ting as a Financial Instrument: Ukrainian Researches, "The Advanced Science Journal" 2013, № 13, с. 56-62.

² Закон України «Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг» № 3302-IV, від 11.01.2006, «Відомості Верховної Ради України (ВВР)» 2006, № 16, с. 139; Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» № 2664-III, від 12.07.2001, «Офіційний вісник України» 2001, № 32, с. 82, 1457.

³ Закон України «Про фінансові послуги...», ук. соч.

при розгляді сутності факторингу. Зовнішнім фінансуванням (надання підприємству грошових коштів для конкретних цілей або для загальної його фінансової підтримки) займаються учасники підприємства, його фінансові кредитори та дарувальники⁴. У результаті фінансуюча сторона отримує по відношенню до сторони, що фінансується, або корпоративні права, або права вимоги боргу, або право контролю над освоєнням фінансування. Тому, якщо фактор набуває за свій рахунок у клієнта право вимоги до боржника, то ніяким дарувальником, кредитором, учасником, ані, тим більше, агентом він не може являтися. Однак на захист кредитування фактором клієнта стверджують, що тут є у наявності кредитування з умовою платежу у формі правонаступництва. Оскільки правонаступництвом називається відплатне набуття права вимоги, то таке твердження спростовує попереднє. Варто зазначити, що правонаступництво має місце при ліквідації юридичної особи, тоді як при відплатній поступці вимогою є наявна проста купівля боргу. Саме тому відступлення права вимоги (цесія) і правонаступництво є різними видами заміни кредитора в зобов'язанні. При цьому очевидно, що надання грошей у борг і надання грошей в обмін на майнові права – це різні правові дії (тим більше, коли не обумовлено відповідальність цедента перед цесіонарієм за боржника). У наведеному випадку мова йде про безобіговий факторинг. Це традиційний факторинг (old-line factoring), сутність якого полягає в тому, що фактор купує у клієнта дебіторську заборгованість, не отримуючи при цьому ніяких прав регресної вимоги до продавця (цедента). І хоча в українському законодавстві для такого варіанту використовується конструкція цивільної цесії, а не купівлі-продажу прав, як в США (де використовується термін Sale of Accounts Receivable, тобто продаж дебіторської заборгованості за рахунками), сутність від цього не змінюється: безобіговий (традиційний) факторинг – це діяльність спеціалізованого підприємства (фактора) з відплатного придбання (скупки) у інших підприємств прав грошових вимог до їхніх боржників (за товари, роботи, послуги) з метою отримання прибутку за рахунок різниці у вартості таких прав на дату їхньої передачі і дату погашення (при цьому продавець прав, цедент, не несе відповідальності за боржника)⁵. Таким чином, тут немає ні фінансового кредитування, ні агенських стосунків. Проте два останні поняття можуть застосовуватися щодо факторингу в наступних випадках. Фактора можна вважати кредитором клієнта, якщо є наявною ситуація, яка англійською мовою називається Sale of Accounts Receivable with Recourse, що означає продаж дебіторської заборгованості з регресом або з переходом на продавця вимог. У цьому випадку клієнт приймає на себе або відповідальність за боржника, або зобов'язання із зворотного викупу у фак-

⁴ A. V. Sysoiev, *Background for the formation...*, ук. соч., с. 152-154.

⁵ A. V. Sysoiev, *The Essence...*, ук. соч., с. 56-62

тора рахунків, не сплачених боржником (repurchase agreement), у силу чого фактор має право грошової вимоги до свого клієнта за умови невиконання боржником своїх зобов'язань.

Фактор навіть може за договором відкрити клієнту кредит на всю суму вимог до боржників, якими поступається (кредит у формі передоплати за майбутній продаж рахунків з правом регресу до продавця). Такий американський факторинг нового стилю (new-style factoring) частіше за все застосовується у себе на батьківщині, однак, дозволений він скрізь і є дуже важливим для розуміння сутності факторингу.

Фактор може кредитувати клієнта і просто під заставу його права вимоги до боржника (Assignment of Accounts Receivable). У такому випадку відступлення прав (cession of rights) не відбувається, а фактор отримує право вимагати відповідну суму від боржника клієнта вже після того, як клієнт не зможе погасити свій борг перед фактором.

Таким чином, кредитний факторинг виступає або грошовою позицією клієнту з передачею дебіторської заборгованості фактору в заставу, або ж платним відступленням вимоги фактору в комбінації з тими чи іншими правовідносинами відповідальності клієнта за боржника (тобто клієнт виступає субсидіарним або додатковим боржником фактора).

Що стосується фактора в ролі агента-посередника, то він ним стає, коли діє за зразком договору доручення, приймаючи дебіторську заборгованість клієнта для пред'явлення її боржнику від імені довірителя і на основі виданої ним довіреності. За фактом надання посередницьких послуг такий клієнт-довіритель виплачує своєму агенту винагороду. Можна також вважати, що посередницький факторинг полягає в діяльності фактора з управління (адміністрування) всією дебіторською заборгованістю клієнта. Крім того, можливим є також надання фактором клієнту різноманітних консультативних послуг.

Узагальнюючи вищевикладене можна зробити висновок, що у нормативно-правовому аспекті має бути забезпечено: за договором факторингу одна сторона (фактор) або купує за договірною вартістю в іншої сторони (клієнта) її право грошової вимоги до боржника (за товари, роботи, послуги), або отримує таку вимогу як повірений клієнта-довірителя для інкасації боргу на його користь (за винагороду), або ж під заставу такої вимоги надає клієнту грошові кошти в борг. При цьому сума грошових коштів, що передається в розпорядження клієнту, є нижчою на визначену договором суму, ніж повна вартість тієї, яку відступають, (що передається в заставу) вимоги, а клієнт, за угодою з фактором, приймає (чи не приймає) на себе відповідальність за боржника.

Таким є рамковий (загальний) договір факторингу. Він носить комплексний характер, поєднуючи різноманітні договірні можливості. У практиці

розвинених країн договором факторингу визначається загальна сума дебіторської заборгованості клієнта, з якою фактор зобов'язується працювати упродовж визначеного строку. При цьому фактор не зобов'язаний приймати усі рахунки клієнта. Він приймає лише ті з них, за якими отримання грошей має достатній ступінь вірогідності. Якщо ризик неплатежу боржника невисокий, то фактор отимує від клієнта вимоги до такого боржника. Якщо ризик вищий, то фактор кредитує клієнта у тій чи іншій зі вказаних форм. Якщо ризик неплатежу високий, то фактор приймає рахунки, але вже в якості агента для інкасації боргу. Тому до загального договору факторингу завжди підписуються специфікації.

Звідси зрозуміло, у якому відношенні до відступлення вимоги знаходиться договір факторингу. На наш погляд, не можна сказати, що поняття відступлення вимоги є ширшим, ніж поняття факторингу, і останній, таким чином, включається до цивільної cesії поряд з іншими її видами. Ми вважаємо, що зміст цих понять перетинається, оскільки існують як загальні для них, так і різні види операцій (адже факторинг може здійснюватися і за моделлю договору доручення, і у вигляді кредиту).

Так само не співпадає, а лише перетинається зміст понять «факторинг» і «посередницька послуга». Як зазначалося вище, фактори частіше працюють за рахунок своїх грошових коштів, тоді як «перегонка» платежів боржників через банківські рахунки факторів на рахунки клієнтів відбувається не так часто.

Вибудовану нами вище смислову модель факторингу можна використати для аналізу вітчизняного законодавства.

Поняття і предмет договору факторингу визначені у главі 73 Цивільного кодексу України. Крім того у Цивільному кодексі містяться загальні положення застосування цього виду договору. У Цивільному кодексі факторинг визначається як фінансування під відступлення права грошової вимоги. Згідно зі ст. 1077 Цивільного кодексу договір факторингу – це договір, згідно якого одна сторона (фактор) передає чи зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за оплату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити фактору своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника). Фактично з юридичної точки зору факторинг – це завжди зобов'язання, котре виникає під час здійснення факторингових операцій, і відображається в договорі факторингу.

Наведене визначення є недосконалим, зокрема, у контексті тих проблем, що стосуються плати клієнта фактору. Існує навіть така думка, що «дисконт з номіналу грошової вимоги, яку відступають, – це платіж клієнта фактору за послугу з вимоги боргу». Однак користі з такого тлумачення ЦКУ практично немає ніякої і не тільки з причини термінологічного волюнтаризму (не варто плутати з вдалим бухгалтерським сленгом), але, головне, через відсутність

зв'язку «роз'яснення» з тим, що роз'яснюється. У процесі дослідження ми дійшли висновку, що існує необхідність у виокремленні наступного:

– у визначенні факторингу, наведеному в ЦКУ, нічого не говориться ані про надання послуг, ані про плату за послуги, але говориться про плату за отримані в розпорядження гроші;

– предметом договору факторингу є грошова вимога, яку відступають, (ст. 1078 ЦКУ), тобто актив, а не послуга (дія, користь від якої полягає у ній самій);

– традиційний факторинг – не є послугою (оскільки фактор вимагає борг для самого себе, а не для клієнта);

– засобом платежу, як відомо, виступають гроші та цінні папери, а не «дисконт з номіналу», тоді як у дебіторської заборгованості навіть і номіналу немає, оскільки вона не є цінним папером.

Підкреслимо, що зміст ст. 1077 ЦКУ одночасно і глибокий, і широкий. У якості синоніма до терміну «факторинг» законодавець використовує російське «финансирование под уступку требования» («фінансування під відступлення прав – вимоги»). Застосовується цей невдалий термін з метою охопити в одному вислові всі можливі варіанти надання грошей фактором клієнту. Проте, оскільки це лише синонім, то він ніяк не перешкоджає використанню основного терміну «факторинг». Причому, що є позитивним, в Цивільному кодексі не проводиться синонімія між термінами «фактор» і «фінансовий агент».

Таким чином, можна зробити висновок, що договір факторингу відповідно до Цивільного кодексу є двостороннім і оплатним. При цьому він може бути (1) реальним, коли предметом договору факторингу виступає право грошової вимоги, строк платежу по якій настав (наявна вимога), а також (2) конценсуальним, коли предметом договору факторингу виступає право вимоги, котре виникне в майбутньому (майбутня вимога). Тобто договір факторингу передбачає фінансування під відступлення права грошової вимоги: клієнт передає чи зобов'язується передати фактору за плату право грошової вимоги на отримання платежів від боржника.

Крім положень Цивільного кодексу України, визначення факторингу міститься також у Господарському кодексі України. Згідно із ст. 350 Господарського кодексу факторинг – це одержання банком права вимоги у грошовій формі з постачання товарів або надання послуг з прийняттям ризику виконання такої вимоги й прийняття платежів. Оскільки зазначена стаття Господарського кодексу визначає лише факторингові послуги банків, то в ній йдеться лише про банк. Господарський кодекс України закладає у визначення договору факторингу вказівку на те, що фактор повинен отримувати право вимоги в грошовій формі та приймати ризики невиконання такої вимоги.

Аналізуючи визначення факторингу у Цивільному кодексі України та Господарському кодексі України, можна зробити такі висновки.

Господарський кодекс зазначає одержання саме банком права грошової вимоги, тоді як Цивільний кодекс вказує на передачу чи виникнення зобов'язання передати грошові кошти у розпорядження будь-якого фактора. Необхідно зазначити, що отримання майнового права є предметом договору купівлі-продажу і жодною мірою не належить до факторингових операцій. При факторингу право грошової вимоги передається у розпорядження фактора за плату, а при повному факторингу фактор отримує плату, зокрема, за прийняття ризику виконання грошової вимоги боржником. Господарський кодекс України фактично обмежує коло осіб, котрі можуть бути факторами у договорі факторингу, оскільки факторинг відповідно до Господарського кодексу є виключно банківською операцією. Господарський кодекс обмежує види грошових вимог, відповідно до яких можна здійснювати факторингові операції, обмежуючи їх грошовими вимогами з постачання товарів чи надання послуг.

Господарський кодекс України визнає прийняття банком ризику виконання вимоги та отримання платежів. Цивільний кодекс не вказує на необхідність прийняття ризику щодо виконання вимоги фактором і здійснення отримання платежів, але у понятті договору факторингу йдеться про те, що грошова вимога передається у розпорядження фактора за оплату.

Важливим є питання врегулювання наведених протиріч у визначеннях факторингу в Цивільному кодексі України та Господарському кодексі України. Доцільно згадати з цього приводу, що цивільні правовідносини, які виникають при укладенні договору факторингу, мають обов'язковий характер, а зміст таких правовідносин регулюється Цивільним кодексом (ст. 1). У той же час, Господарський кодекс регулює господарські відносини, котрі складають господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини (ст. 3 Господарського кодексу). Таким чином, визначальними при укладенні договору факторингу повинні бути положення Цивільного Кодексу України.

1 липня 2007 року набрав чинності Закон України «Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг» від 11.01.2006 року⁶.

Відповідно до пункту 3 ст. 3 Конвенції вона є відкритою для приєднання усіх держав, котрі її не підписали⁷. Конвенцією врегульовано питання щодо укладення й застосування договору факторингу та відступлення права грошової вимоги. Положення Конвенції можуть застосовуватися кожного разу,

⁶ Закон України «Про приєднання України...», ук. соч., с. 139.

⁷ Там же.

коли грошові вимоги (що відступаються за договором факторингу) впливають з договору купівлі-продажу товарів між постачальником і боржником, які здійснюють господарську діяльність на території різних країн, хоча, варто зазначити, що на практиці суди часто використовують норми Конвенції і при внутрішньому факторингу. Також Конвенцією визначаються права та обов'язки сторін договору факторингу, встановлюється порядок подальшої поступки права грошової вимоги. При цьому ці країни, а також країна, в якій розміщується фактор, повинні бути учасниками Конвенції. В іншому випадку контракт на продаж товарів і контракт з факторних операцій повинні регулюватися законом країни-учасника Конвенції. У той же час норми Конвенції є диспозитивними, і їхнє застосування може бути вилучене сторонами контракту (але тільки повністю, а не частково).

Варто підкреслити, що Конвенція розширює поняття факторингу у порівнянні з діючим українським законодавством, пропонуючи прийняття на себе фактором не менше двох із наступних обов'язків:

- фінансування клієнта (зокрема, позика або достроковий платіж),
- ведення рахунків (бухобліку) за вимогами зобов'язання,
- подання до оплати дебіторських заборгованостей, тобто інкасація боргів клієнта,
- захист від неплатоспроможності дебіторів (страхування від кредитного ризику)⁸.

Відповідно до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг, операція вважається факторинговою, якщо вона має одну з вищевказаних чотирьох ознак. Більше того згідно з Конвенцією договір про факторинг може включати відступлення не тільки грошової вимоги (як це передбачено ст. 1077 Цивільного кодексу), але й інших прав, передбачених для клієнта. Документ жорстко встановлює відкритий тип факторингу, за якого покупець (дебітор) має бути повідомлено про участь факторингової компанії в правочині. В Україні про відступлення дебіторської заборгованості дебіторам, в загалі, можна і не повідомляти. При такому (конфіденційному) факторингу боржник веде розрахунки з самим постачальником, котрий після отримання платежу вже сам перераховує певну його частину фактору. Свої особливості, відповідно до Конвенції, мають і права сторін за договором факторингу.

Таким чином, після приєднання до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг форми і сфера діяльності факторингу, що застосовується у зовнішньоекономічних відносинах, змінилися і розширилися. При цьому, оскільки майже у кожній країні по-різному розуміють природу факторингових операцій, прийняття загальних правил «гри» значно спрощує й інтернаціоналізує факторингову діяльність.

⁸ Закон України «Про приєднання України...», ук. соч., с. 139.

3. Висновок

Приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг мало важливе значення з точки зору залучення українських суб'єктів підприємництва до експортного факторингу. У міжнародному факторингу істотна роль належить саме цьому виду факторингу, що являє собою продаж експортером своєму фактору короткострокової дебіторської заборгованості з експорту. На сьогоднішній день чинне законодавство України майже не регулює питання здійснення таких факторингових операцій. Саме тому приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг буде сприяти розвитку національного законодавства у даній сфері, збільшенню зовнішньоторгових операцій з використанням факторингу. Також варто підкреслити, що приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг розширює джерела фінансування українських підприємств за рахунок використання факторингових операцій.

Таким чином, удосконалення нормативно-правового забезпечення процесу формування інституту факторингу повинно відбуватися у напрямі зняття протиріч між вимогами міжнародної Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг і вітчизняним законодавством.

Література

- Закон України «Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг» № 3302-IV, від 11.01.2006, «Відомості Верховної Ради України (ВВР)» 2006, № 16.
- Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» № 2664-III, від 12.07.2001, «Офіційний вісник України» 2001, № 32.
- Sysoiev A.V., *Background for the formation of the factoring institution in Ukraine*, «European Applied Sciences» 2013, № 2(10).
- Sysoiev A.V., *The Essence and Peculiarities of Factoring as a Financial Instrument: Ukrainian Researches*, «The Advanced Science Journal» 2013, № 13.

Analysis of the Norm and Legal Framework to ensure the Process of the Formation of the Institute of Factoring in Ukraine

Abstract. The norm and legal framework of support of forming the institute of factoring in Ukraine has been analyzed in the article. Improvements in the provision of norm and legal processes of forming institutes of factoring in Ukraine should take place. These changes should include the removal of contradictions between the demands of the International Convention about international factoring and domestic lawmaking.

Keywords: factoring, institute of factoring, Convention about the international factoring, norm and legal framework

Тетяна Рижа Володимирівна

Хмельницький університет управління та права
Кафедра менеджменту, економічної теорії та фінансів
e-mail: rtkm@ukr.net
tel. 098 341 34 40

Енергетичний аудит в системі енергетичного менеджменту вищого навчального закладу в Україні

Анотація. Означено актуальність дослідження питання впровадження енергоаудиту в системі енергоменеджменту вищих навчальних закладів. Проведено аналіз здійснення видатків на оплату комунальних послуг у вищих навчальних закладах Хмельницької області. Визначено завдання, які має вирішити енергоаудит у вищих навчальних закладах у забезпеченні ефективного використання енергоресурсів. Надано рекомендації щодо проведення заходів з енергоаудиту у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, паливно-енергетичні ресурси, енергетичний менеджмент, енергоаудит

1. Постановка проблеми

В Україні існує значний дефіцит власних енергоресурсів, водночас має місце тенденція до підвищення світових цін на енергоносії. Незважаючи на значну кількість прийнятих на сьогодні нормативно-правових актів, спрямованих на скорочення споживання енергетичних ресурсів, наша держава залишається однією з найбільш енерговитратних у світі. Необхідність раціонального використання енергоносіїв і підвищення енергоефективності використовуваного устаткування зумовлюються існуючими складними політичними та економічними умовами.

Ефективним інструментом управління, який забезпечує отримання інформації про розподіл і рівні споживання енергоресурсів, а також їх оптимальне використання на підприємствах, установах і в організаціях для ви-

робництва, для опалення та інших невикористаних потреб, є енергетичний менеджмент. Енергоменеджмент у вищих навчальних закладах (ВНЗ) необхідний для забезпечення економічного витрачання як бюджетних, так і отриманих від надання додаткових платних послуг коштів. Для підвищення ефективності енергоменеджменту застосовується енергетичний аудит (енергоаудит) – відкрите проведення обстеження і контролю підприємств, установ, організацій регіону, з їх ініціативи з метою визначення реальних і потенційних можливостей економії енергоресурсів і пошуку шляхів надання допомоги суб'єктам господарювання¹. Енергетичний аудит дозволяє знайти правильний шлях економії енергоресурсів, виявити першочергові, маловитратні заходи і розробити перспективу енергозбереження вищого навчального закладу в цілому, з урахуванням плану розвитку.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасними українськими науковцями чимало уваги приділяється проблемам виробництва та забезпечення паливно-енергетичними ресурсами. В Україні ведеться пошук шляхів ефективного споживання електроенергії та побудови ефективної системи енергоменеджменту як на загальнодержавному рівні, так і в межах окремих галузей, що знайшло відображення в працях науковців Бакаліна Ю.І., Гітельмана Л.Д., Вигоди М.О., Дзядикувича Ю.В. та ін. Зазначимо, що сьогодні переважають дослідження забезпечення електричною енергією на промислових підприємствах та в агропромисловому комплексі², хоча останнім часом з'явилися публікації, присвячені енергозбереженню в освіті³. Однак, на нашу думку, питання енергозбереження в освітній сфері розглянуті фрагментарно і потребують більш детального розгляду з огляду на впровадження енергоменеджменту та енергоаудиту. Застосування цих інструментів управління в умовах недостатнього бюд-

¹ В. Жила, *Аналіз перспективних систем енергоменеджмента*, В. Жила, Ю. Маркевич, «ЭСКО» 2005, № 10, с. 20-23.

² В.В. Григоровский, *Состояние и проблемы энергосбережения в промышленности и коммунальной энергетике Украины*, В.В. Григоровский, «Энергосбережение» 2005, № 7, с. 2-7; О.В. Грая, *Промышленность Украины: путь к энергетической эффективности*, О.В. Грая, «Энергия Украины» 2000, № 6, с. 65-70; С.П. Коваль, *Энергосбережение на предприятии. Внедрение стандарта ISO 50001* [Електронний ресурс], С.П. Коваль, «ЗСКО» 2012, № 4, Режим доступу: http://esco-ecosys.narod.ru/2012_4/art89.htm [19. 02.2014].

³ Г.І. Гаврилюк, *Енергозбереження в закладах освіти*, Г.І. Гаврилюк, «Енергозбереження Поділля» 2013, № 1, с. 35-39; О.С. Веснянка, *Енергоефективні технології – в школах*, О.С. Веснянка, «ЭСКО» 2012, № 5, с. 68-75; В.І. Доброріз, *Енергозбереження у бюджетних сферах*, В.І. Доброріз, «Енергозбереження Поділля» 2012, № 5, с. 29-34; К.Р. Сафіуліна, *Енергозбереження в університетських містечках* [посібник], К.Р. Сафіуліна, А.Г. Колієнко, Р.Ю. Тормосов, К.: ТОВ «Поліграф плюс» 2010, с. 328.

жетного фінансування вищих навчальних закладів дозволить забезпечити ефективне використання наявних енергоресурсів, що сприятиме економії фінансових ресурсів та їх стабільному функціонуванню.

3. Формулювання завдання статті

Метою дослідження є розгляд теоретичних аспектів впровадження енергоаудиту у вищих навчальних закладах. В зв'язку з цим необхідним є вирішення наступних завдань: з'ясування ролі енергоменеджменту та енергоаудиту у забезпеченні ефективного використання енергоресурсів вищих навчальних закладів, визначення основних задач енергоаудиту у вищих навчальних закладах та надання пропозицій щодо організації інформаційного забезпечення енергетичного аудиту у вищому навчальному закладі.

4. Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Сьогодні вищі навчальні заклади зіштовхуються з необхідністю більш ефективного здійснення фінансово-господарської діяльності, пошуку шляхів отримання додаткових доходів та оптимізації видатків. Для забезпечення стабільної економії витрат на енергетичні ресурси, на наш погляд, необхідне запровадження систем енергоменеджменту в управління паливно-енергетичними ресурсами навчального закладу, що досить успішно застосовуються у світовій практиці. На закордонних підприємствах впровадження таких систем дає до 15% економії енергетичних ресурсів підприємств різного профілю⁴. Крім того, енергоменеджмент не може бути одноразовим заходом, а вимагає постійної реалізації заходів з енергозбереження, моніторингу досягнутих результатів та здійснення ефективного управління діяльності будь-якого підприємства та організації у сфері підвищення енергоефективності.

Існуючі сьогодні енергетичні проблеми, окрім пошуку та розроблення нових ефективних та екологічно чистих джерел енергії, вимагають організації оптимального управління розвитком та експлуатацією існуючих систем виробництва, розподілу та споживання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР). Впровадження системи енергетичного менеджменту та функціонування єдиної системи енергетичного аудиту забезпечують вирішення цих питань.

⁴ Т. Морт, *Енергоменеджмент как процесс* [Электронный ресурс], Т. Морт, «ЭСКО» 2003, № 7, Режим доступу: http://esco-ecosys.narod.ru/2003_7/art79.htm [23.03.2014].

На сьогодні в системі ефективного управління вищим навчальним закладом зростає роль системи енергоменеджменту згідно стандарту ISO 50001:2011 «Системи енергетичного менеджменту – вимоги та керівництво щодо застосування» (опубліковано 15 червня 2011 р), направленою на керування такою складовою процесу, як підвищення рівня енергоефективності будь-якого типу організації.

Як свідчить досвід європейських країн, впровадження політики високої енергоефективності потребує змін на рівні управлінських рішень шляхом впровадження систем енергетичного менеджменту відповідно до вимог стандарту ISO 50001. Для ефективного функціонування енергетичного менеджменту необхідно безперервно повторювати цикл PDCA: «Планування – Виконання – Перевірка – Покращення», який дозволяє вдосконалити процес функціонування системи. Дотримання цього циклу неминуче повинно призводити до покращення енергетичних показників та енергетичної ефективності ВНЗ.

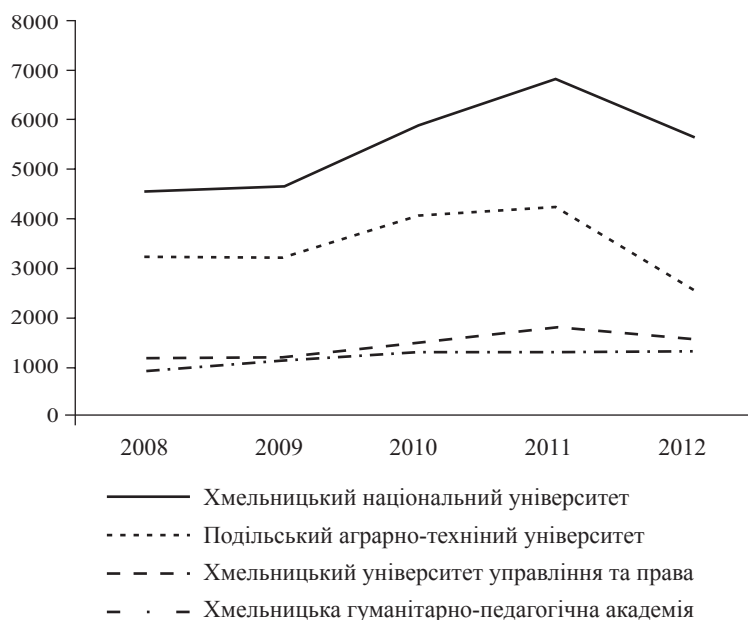
Натепер, впровадження системи енергетичного менеджменту є одним з головних завдань реалізації державної політики з енергозбереження та енергоефективності, а також частиною загальної системи управління навчальними закладами та установами Міністерства освіти і науки України. Система енергетичного менеджменту дозволяє проводити планування енергетичної діяльності, сформулювати цілі та завдання, а також плани заходів з енергозбереження, здійснювати аналіз енергетичної діяльності, розробити і використовувати систему показників енергетичної ефективності, за якими доцільно здійснювати моніторинг та вимірювання результативності енергетичної діяльності підприємства чи організації. Система енергетичного менеджменту ВНЗ в сучасних умовах може розглядатися власне як інтегрована система.

Однією з вагомих статей витрат вищого навчального закладу (ВНЗ) є оплата за комунальні послуги, тому управління енергоефективністю ВНЗ вимагає пильнішої уваги до проблеми. Видатки на оплату комунальних послуг та енергоносіїв залежать від кількості і розмірів приміщень, їх технічного стану, але в цілому по вищих навчальних закладах Хмельницької області суми означених видатків мають тенденцію до зростання.

Середній рівень витрат на комунальні послуги за останні п'ять років в Хмельницькому національному університеті (ХНУ) становить 5%, в Подільському державному аграрно-технічному університеті (ПДАТУ) – 7,6%, в Хмельницькому університеті управління та права (ХУУП) на оплату комунальних послуг щороку витрачається в середньому 6,8% від загальної суми поточних видатків, в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії (ХГПА) – 4,04%. За період з 2009 по 2013 роки видатки на оплату комунальних послуг збільшились в ХНУ на 123%, в ХУУП – на 130,6%, в ХГПА – на

143%. Вищими навчальними закладами впроваджуються заходи щодо ощадного використання енергоресурсів, що сприяло зменшенню витрат на оплату комунальних послуг у 2013 році (рис. 2).

Рис. 1. Динаміка здійснення видатків на оплату комунальних послуг у ВНЗ III-IV рівня акредитації Хмельницької області за 2009-2013 роки (тис. грн.)

Джерело: Дослідження самотійн, 2009-2013.

Для освітніх установ, насамперед для ВНЗ, проведення енергозберігаючої політики – це участь у формуванні загальнодержавної політики з енергозбереження та енергоефективності, формування енергозберігаючого світогляду, а вже далі завдання забезпечення енергоефективності будівель, усунення марнотратного енерговикористання. На рівні ВНЗ потрібно вирішити наявні суттєві системні та навіть світоглядні проблеми енергозбереження. Енергоменеджмент вищих навчальних закладів повинен бути спрямований на: моніторинг енерговикористання, розробку енергетичної політики, енергозбереження, розробку нових енергозберігаючих заходів та енергетичних бюджетів, аналіз показників, удосконалення та впровадження прогресивних видів устаткування у всіх ланках енергетичного господарства тощо.

Отже, енергоменеджмент базується на проведенні енергетичних обстежень (аудитів) для визначення ситуації в енергогосподарстві навчального закладу. Енергетичний аудит, на нашу думку, є ефективним інструментом,

за допомогою якого навчальні заклади можуть здійснювати аналіз споживання будь-яких видів палива з подальшою розробкою рекомендацій з ефективного використання енергоресурсів. Суть енергетичного аудиту полягає у тому, щоб допомогти вищим навчальним закладам максимально ефективно використовувати паливно-енергетичні ресурси, детально проаналізувати, яким чином використовуються паливно-енергетичні ресурси у навчальному закладі, оцінити можливість проведення заходів з енергозбереження та поліпшення ефективності використання енергоресурсів, проаналізувати економічний ефект впровадження цих заходів та ефект зменшення впливу на навколишнє середовище і в результаті – надати практичні рекомендації по впровадженню заходів з енергозбереження з їх техніко-економічним обґрунтуванням.

Пропозиції повинні спрямовуватись на: підвищення культури енергоспоживання через проведення заходів, спрямованих на формування свідомого ставлення споживачів до необхідності ощадного споживання енергоресурсів, розроблення додаткових заходів щодо стимулювання впровадження енергоефективних технологій та ощадного споживання енергоресурсів, виробництва альтернативних видів палива; технічне забезпечення ощадного використання енергетичних ресурсів через утеплення навчальних корпусів, заміну або утеплення входних дверей та вікон, зовнішнє та внутрішнє утеплення стін, заміну ламп розжарювання на енергоощадні лампи.

В Україні налічується близько 126 спеціалізованих організацій, які проводять енергетичний аудит. Ці організації на безоплатній основі атестовані Національним агентством України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів (НАЕР) на право проведення енергетичних аудитів на договірних засадах за згодою керівників підприємств. За даними НАЕР, упродовж 2013 року спеціалізовані організації провели в Україні 205 енергетичних аудитів. Сумарний економічний ефект, який очікується в результаті проведення заходів з поліпшення використання енергетичних ресурсів за результатами цих енергетичних аудитів, складає 583 млн. грн. Більшість організацій, які провели енергоаудит, належать до бюджетної сфери, підприємств залізничного транспорту, енергогенеруючих та енергопостачальних компаній⁵.

В умовах обмеженості фінансових ресурсів, що зумовлює необхідність працювати в режимі економії, керівництво навчального закладу може ініціювати проведення внутрішнього аудиту. Для цього необхідно призначити працівника, який володіє відповідною кваліфікацією і професійною підготовкою, певним колом обов'язків і повноважень для проведення робіт із обстеження технологічних систем і устаткування з одержанням необхід-

⁵ Г. Гелетуха, *Україна: нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії*, Г. Гелетуха, С. Кудря, «Зелена енергетика» 2005, № 2, с. 8-10.

ної інформації про об'єкт енергоаудиту; попереднього дослідження отриманих даних за потоками енергії у окремих частинах і в цілому за об'єктом; докладного аналізу використання усіх видів енергії на об'єкті; проведення додаткового енергоаудиту спеціального обладнання, окремих технологічних процесів та енергоспоживачів; розробки основних засобів щодо енергозбереження та енергоменеджменту з підбиттям підсумків енергоаудиту.

Результатами проведення енергоаудиту є технічний звіт про проведене енергетичне обстеження, рекомендації щодо підвищення ефективності використання ПЕР і зниження витрат на енергозабезпечення.

Практика показує, що методологія проведення енергоаудиту істотно залежить від обсягу і якості необхідної інформації. Найбільш повне виконання завдань енергоаудиту досягається на основі використання сучасних обчислювальних засобів, техніки збору й обробки інформації та економічно-математичних методів. Розробка інформаційної системи, що відповідає вимогам сьогодення, вимагає перегляду всього процесу в цілому – введення даних, відповідного аналізу і необхідної звітності. Метою розробки інформаційних систем є зниження обсягу даних, одержуваних людьми, що приймають рішення, при зростанні якості інформації, що надходить у їх розпорядження. Замість подання потоків даних система повинна забезпечувати моніторинг, аналіз та видачу адаптованої для різних типів рішень інформації.

За умови функціонування відповідного програмного забезпечення для дієвості оперативного контролю за енергоспоживанням необхідно забезпечити:

- розробку лімітів споживання енергоресурсів з урахуванням попередніх середньомісячних даних та змін у структурі та матеріальній базі вищого навчального закладу;
- щоденну фіксацію фактичних показників спожитих енергоресурсів із занесенням їх до баз даних;
- створення документів із результатами порівняння лімітів та фактичних показників про спожиті енергоресурси;
- прийняття управлінських рішень на основі аналізу інформації та виявлення відхилень.

В процесі організації інформаційного забезпечення енергетичного аудиту, важливим є визначення співвідношення фактичних та нормативних витрат (табл. 1).

На сьогодні практично усі, хто тим чи іншим чином пов'язані з енергоменеджментом, зіштовхнулись у своїй роботі з проблемою, що перешкоджає активному впровадженню енергозберігаючих заходів. Ця проблема полягає у відсутності, на сьогодні, чітко закріплених на законодавчому рівні економічних механізмів енергозбереження (матеріального зацікавлення) у реалізації енергозберігаючих заходів. Як показує світовий досвід, енергоефектив-

Таблиця 1. Співвідношення фактичних та нормативних витрат на енергоресурси

№ п/п	Співвідношення	Коментар
1.	$V_{кпе/ф} = V_{кпе/н}$	Дане співвідношення вказує про планове безперебійне функціонування усіх структур
2.	$V_{кпе/ф} > V_{кпе/н}$	Наявна неузгодженість у роботі структурних підрозділів, відсутня взаємодія
3.	$V_{кпе/ф} < V_{кпе/н}$	Прийнято ефективні управлінські рішення, впроваджено нові інноваційні технічні заходи щодо енергозбереження

де $V_{кпе/ф}$ – витрати енергоресурсів фактичні; $V_{кпе/н}$ – витрати енергоресурсів нормативні.

Примітка: складено автором.

ність може бути досягнута і підтримуватися на належному рівні тільки при наявності зацікавленості, мотивації (стимулювання) персоналу, що суттєво впливає на енергоспоживання та енергоефективність⁶.

Для вирішення питань енергозбереження в освітній сфері необхідна активна позиція працівників усіх структурних підрозділів, особливо управлінської ланки керівних посад навчальних закладів. Необхідно зазначити, що результативність системи енергетичного менеджменту залежить від доцільності та прогресивності управлінських рішень, які забезпечуються знаннями, досвідом, професіоналізмом керівництва та персоналу, сукупністю методів, якими вони володіють, умінням бачити результат за ланцюгом освітнього та науково-інноваційного процесу, виробничих взаємин, уміння налагоджувати ці взаємини як у навчальному середовищі в цілому, так і на кожному робочому місці.

5. Висновки

На сьогодні існує проблема забезпечення стабільного функціонування вищих навчальних закладів. З іншого боку, потребує уваги питання ефективного використання енергоресурсів. Аналіз структури витрат вищих навчальних закладів вказує на чималі витрати на енергоносії.

Впровадження заходів енергетичного менеджменту як на загальнодержавному рівні, так і у вищому навчальному закладі сприятиме досягненню економії енергетичних та фінансових ресурсів вищих навчальних закладів, що особливо важливо в сучасних умовах функціонування.

Кожне підприємство, установа зіштовхується з необхідністю проведення аудиторських операцій для більш ефективного здійснення фінансово-господарської діяльності, пошуку шляхів отримання доходів та оптимізації видат-

⁶ А. Пухнюк, *Енергосбережение в Новом Свете*, А. Пухнюк, «ЭСКО» 2010, № 8, с. 56-68.

ків. Проведення робіт з енергоаудиту дозволяє оцінити фактичний стан енерговикористання, виявити причини виникнення втрат паливно-енергетичних ресурсів і визначити їх значення. На підставі аналізу фактичних рівнів енергоспоживання порівняно з аналогічними показниками інших навчальних закладів, передовим досвідом тощо здійснюється розробка першочергових заходів (проектів) з енергозбереження, техніко-економічних обґрунтувань вибраних енергозберігаючих проектів на основі досліджених показників питомих витрат, контроль дотримання в процесі реалізації проектів запланованих рівнів енергоспоживання, виявлення додаткових непередбачуваних витрат, аналіз причин їх виникнення.

Література

- Веснянка О.С., *Енергоефективні технології – в школах*, О.С. Веснянка, «ЭСКО» 2012, № 5.
- Гаврилук Г.І., *Енергозбереження в закладах освіти*, Г.І. Гаврилук, «Енергозбереження Поділля» 2013, № 1.
- Гелетуха Г., *Україна: нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії*, Г. Гелетуха, С. Кудря, «Зелена енергетика» 2005, № 2.
- Грая О.В., *Промышленность Украины: путь к энергетической эффективности*, О.В. Грая, «Энергия Украины» 2000, № 6.
- Григоровский В.В., *Состояние и проблемы энергосбережения в промышленности и коммунальной энергетике Украины*, В.В. Григоровский, «Энергосбережение» 2005, № 7.
- Добrorіз В.І., *Енергозбереження у бюджетних сферах*, В.І. Добrorіз, «Енергозбереження Поділля» 2012, № 5.
- Жила В., *Анализ перспективных систем энергоменеджмента*, В. Жила, Ю. Маркевич, «ЭСКО» 2005, № 10.
- Коваль С.П., *Знергосбережение на предприятии. Внедрение стандарта ISO 50001* [Електронний ресурс], С.П. Коваль, «ЗСКО» 2012, № 4, Режим доступу: http://esco-ecosys.narod.ru/2012_4/art89.htm [19. 02.2014].
- Морт Т., *Энергоменеджмент как процесс* [Электронный ресурс], Т. Морт, «ЭСКО» 2003, № 7, Режим доступу: http://esco-ecosys.narod.ru/2003_7/art79.htm [23.03.2014].
- Пухнюк А., *Энергосбережение в Новом Свете*, А. Пухнюк, «ЭСКО» 2010, № 8.
- Сафіуліна К.Р., *Енергозбереження в університетських містечках* [посібник], К.Р. Сафіуліна, А.Г. Колієнко, Р.Ю. Тормосов, К.: ТОВ «Поліграф плюс» 2010.

The Energy Audit as part of the System of Energy Management of Higher Education Establishments in Ukraine

Abstract. The author determined the actuality of investigating the implementation of energy audits in energy management systems of higher education institutions. The analysis was done of expenditures for utilities in the higher education establishments of the Khmelnytsky region. The author defined tasks that the energy audit should solve in these higher education institutions to ensure energy efficiency. Recommendations for conducting energy activities in higher education establishments were given as well.

Keywords: higher education institutions, fuel and energy resources, energy management, energy audit

**Współczesne problemy zarządzania organizacjami
o charakterze edukacyjnym**

Jordan Klimek

Uniwersytet Szczeciński
Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług
e-mail: jordan.klimek@wzieu.pl
tel. 91 44 43 188

Jan Nikolajew

Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu
Wydział Ekonomiczny w Szczecinie
e-mail: nikolajew04@o2.pl
tel. 602 29 75 92

Dynamika przemian społeczno-gospodarczych w procesie edukacji – refleksje socjologiczne

Streszczenie. W artykule analizie kulturowej poddano współczesne procesy zachodzące w rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Na podstawie charakterystyki zachowań i postaw w obrębie aktywności zawodowej określono wartości determinujące wyzwania nowoczesnego systemu kształcenia. Przedstawiono szkic projektu z zakresu inżynierii społecznej, obejmujący eksperymentalne podejście do systemu kształcenia jako innowacyjnego rozwiązania, które może prowadzić do zwiększenia poziomu skuteczności przygotowania nowych pokoleń do wejścia na rynek pracy.

Słowa kluczowe: globalizacja, kształcenie ustawiczne, postmaterializm, późna nowoczesność, procesy kształcenia, rynek pracy, system aksjo-normatywny

1. Wprowadzenie

Obserwowane na przestrzeni ostatnich lat makrostrukturalne procesy zachodzące w rzeczywistości społeczno-gospodarczej implikują wiele problemów związanych z efektywnością nowoczesnego systemu kształcenia. Poruszając się w obszarze teorii krytycznej można dostrzec wiele aspektów edukacji i przystosowania zawodowego wymagających modyfikacji bądź ponownego zaprojektowania, jak choćby: dostosowania programów kształcenia do nieustannie zmieniających się oczekiwań pracodawców czy sposobów finansowania i dostępu do powszechnego systemu edukacji. Zagadnienia te – głównie, lecz nie tylko ze względu na skalę oddziaływania – wydają się zatem być niezwykle ważnym przedmiotem refleksji socjologicznej.

Wnioskowanie dedukcyjne w procesie trafnej teoretycznej analizy kulturowej współczesności powinno odbywać się przez odniesienie się do tych zachowań, postaw, opinii, które stanowią wskaźniki uznawanego systemu wartości dla danej zbiorowości. W ten sposób możliwe jest nie tylko utrzymanie wysokich standardów metodologicznych, ale także formułowanie spójnych kategorii teoretycznych, hipotez czy współwystępowania zmiennych i wniosków w obrębie analizowanej kultury.

W artykule zaprezentowano współczesne procesy społeczno-gospodarcze w kontekście obowiązującego systemu wartości, jako podstawy kreowania rzeczywistości w zakresie procesów kształcenia i rynku pracy. Swoiste *continuum* oczekiwań pracowników i pracodawców stanowi dziś najważniejszy obszar tematyczny dialogu instytucji rynku pracy, w tym szeroko rozumianego sektora edukacji.

2. Płynność życia codziennego

Podjmując próbę charakterystyki epoki późnej nowoczesności, Anthony Giddens zwrócił uwagę na dwa zjawiska: powszechne zwątpienie w opatrność oraz dwoistość natury nauki i techniki. Po pierwsze, w warunkach nowoczesności wszelkie działania zawsze pozostają otwarte na przygodne zdarzenia, tj. ich bieg nie jest z góry ustalony. Życie w posttradycyjnym społeczeństwie wymusza więc analityczne nastawienie do możliwych sposobów działania, co w konsekwencji opisu i analizy powoduje wciąż nowe niejasności w obszarze społecznej egzystencji. W związku z tym przyszłość ujmowana jest w kategoriach poddanych refleksji, aktualnych warunków działania¹. Po drugie, nowoczesne systemy eksperckie powstały w wyniku połączenia szkolenia i specjalizacji. Dostęp do wiedzy wchodzącej w skład nowoczesnych systemów abstrakcyjnych gwarantuje uzyskanie jej każdemu, kto dysponuje niezbędną ilością środków, czasu i energii. Ze względu na nasilenie się specjalizacji, której domagają się i której sprzyjają systemy abstrakcyjne, możliwe jest uzyskanie przez jednostkę statusu eksperta tylko w zakresie jednego bądź dwóch wąskich obszarów nowoczesnych systemów wiedzy. Cechą nowoczesnej ekspertyzy jest jej intensywne wykorzystanie refleksyjne, a także zorientowanie na nieustanne samodoskonalenie lub wzrost poziomu efektywności. Jej skuteczność w zakresie rozwiązywania problemów często jest określana przez umiejętność dostarczania przejrzystych i precyzyjnych definicji, co prowadzi do dalszej specjalizacji. Współczesna ekspertyza jest częścią szerszych systemów abstrakcyjnych, toteż konsekwencje jej wdrożenia, które wybiegają poza specyficznie wyróżnioną dziedzinę jej zastosowania mogą okazać

¹ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 40-41.

się trudne do opanowania. Specjalistyczna ekspertyza i konsekwencje wynikające z jej zastosowania w warunkach późnej nowoczesności nabierają więc istotnego znaczenia ze względu na kategorię ryzyka².

W powyższym ujęciu rzeczywistość późnej nowoczesności należy określić jako zbiór wartości skoncentrowanych wokół kilku kategorii, w których wyraźnie widoczne jest *continuum* niepewności i szacowania. Konsekwencją ich dominacji jest koncentracja zachowań i postaw wyrażonych poprzez następujące antonimy: brak wiary we własne możliwości vs. nadmierna pewność siebie, uległość vs. apodyktyczność, niekonsekwencja vs. konsekwencja, intuicyjność vs. analityczność, rozproszenie vs. koncentracja, nieznamość vs. specjalizacja, nieefektywność vs. efektywność, stagnacja vs. samodoskonalenie. Świadomość tej polaryzacji ukazuje rozbieżność oczekiwań głównych aktorów rynku pracy, tj. pracowników, pracodawców oraz sektora edukacji i instytucji rynku pracy. Współczesna rzeczywistość dostarcza wielu przykładów wspomnianych wartości, jak choćby niedostosowania ludzi młodych do rynku pracy, przejawiającego się wysokim poziomem bezrobocia.

Wraz z nastaniem epoki późnej nowoczesności i wiążących się z nią procesów modernizacji refleksyjnej – zgodnie z koncepcją Ronalda Ingleharta – następuje przejście od wartości materialistycznych, związanych z potrzebami bezpieczeństwa (fizycznego, ekonomicznego itp.), do wartości postmaterialistycznych, związanych z potrzebami afiliacji, uznania i afirmacji. W społeczeństwach, w których od dłuższego czasu następuje rozwój gospodarczy, wysoki poziom życia (w rozumieniu materialnym) uznawany jest za pewnik, a coraz większe znaczenie przywiązuje się do wartości świeckich i związanych z rozwojem własnej osoby. Wartości postmaterialistyczne mają dla ludzi młodych istotne znaczenie, bo w odróżnieniu od starszych pokoleń zostali oni ukształtowani przez inne doświadczenia³. Trend ten zdaje się być nieodwracalny, choć w przypadku zaistnienia długotrwałego kryzysu ekonomicznego możliwe będzie odwrócenie dotychczasowych efektów modernizacji i ponowny wzrost znaczenia wartości materialistycznych⁴.

W dobie nieustannego dążenia do podnoszenia jakości życia potrzeby materialne nie stanowią pierwszorzędного problemu. Uwaga człowieka skupiona jest na realizacji własnych ambicji i aspiracji zawodowych, rozwijaniu własnych zainteresowań i pasji, a więc tendencji do większego inwestowania czasu, środków i energii w ten obszar. Może się to także przejawiać w zwiększeniu wysiłków na rzecz rozwoju specjalizacji w ramach aktywności zawodowej, w realizacji ekspansywnego modelu awansu w drabinie stratyfikacyjnej.

² Ibidem, s. 44-45.

³ Zob. R. Inglehart, *Globalization and Postmodern Values*, „The Washington Quarterly” 2000, nr 23(1), s. 215-225.

⁴ W.E. Baker, R. Inglehart, *Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values*, „American Sociological Review” 2000, nr 65, s. 49.

Współczesne przemiany w szczególności sposób przejawiają się w zakresie wyglądu ciała i sposobu bycia. Kultury przednowoczesne cechowały się znormalizowanymi pod względem tradycji i obyczajów regułami ubioru, który określał tożsamość jednostki, nie zaś jej osobowość. Współczesny strój związany jest również z tożsamością jednostki, pozwalając na identyfikację jej płci, pozycji klasowej, statusu zawodowego itp. Podlega on, podobnie jak sposób bycia, związanym bezpośrednio z wzorami zmysłowości reżimom, na których koncentruje się instytucjonalna refleksyjność nowoczesności. Planowanie, a także wybór określonego stylu życia i odpowiedzialność za projekt własnego ciała to tylko niektóre z przykładów poddawania ciała tym reżimom. W średniowiecznej Europie wyrzekanie się różnych pokarmów oraz podejmowanie długotrwałych postów w celu osiągnięcia wyższych wartości (zbawienia) było stosunkowo częstym zjawiskiem, określanym przez XVII- i XVIII-wiecznych lekarzy mianem *anorexiamirabilis*. Natomiast charakterystyczna dla fazy późnej nowoczesności *anorexianervosa* wiąże się z kultem ciała i wyglądu zewnętrznego⁵.

Kompozycja ubioru i stylizacja zewnętrzna jednostki służy podkreśleniu jej postaw czy przekonań. Praktykę społeczną pracodawców cechuje dziś wysoki poziom tolerancji i akceptacji dla ekspresyjnych form wyglądu zewnętrznego, gdyż skupiają się oni raczej na rozliczeniu efektywności powierzonych pracownikom zadań. Często bowiem swoboda w zakresie wyglądu zewnętrznego sprzyja rozwojowi kreatywności i wolności myśli.

Warunki późnej nowoczesności i głębokie zmiany współczesnej gospodarki światowej mają istotne znaczenie dla sfery pracy, których konsekwencją jest kryzys zatrudnienia i związane z nim przeobrażenie masowego bezrobocia w trwałe zjawisko strukturalne. Za przyczynę tej sytuacji uznaje się czynniki ekonomiczne oraz uwarunkowania polityczne, demograficzne, instytucjonalne i kulturowe. Nie bez znaczenia pozostają także procesy globalizacji, których efektem jest otwarcie rynków krajowych, wzrost konkurencji, wydajności pracy, produkcji światowej, handlu międzynarodowego, a także inwestycji zagranicznych. Zachodzące zmiany w sferze pracy, zwłaszcza zmiany w strukturze produkcji i zatrudnienia, popytu na pracę i jej charakteru należy uznać za wynik rewolucji naukowo-technicznej (szybkiego postępu technicznego, automatyzacji, wprowadzenia nowoczesnych technologii informacyjnych, rozwoju mikroelektroniki, biotechnologii)⁶.

⁵ Raporty z badań nad stosunkiem współczesnego społeczeństwa polskiego do wyglądu zewnętrznego wskazują na wzrost zainteresowania tą sferą życia, co potwierdza K. Pankowski, *Jak Cię widzą, tak Cię piszą – Polacy o znaczeniu wyglądu w życiu. Komunikat z badań*, CBOS, Warszawa 2009; idem, *Polak zadbany – troska o sylwetkę i własne ciało. Komunikat z badań*, CBOS, Warszawa 2009; Por. A. Giddens, op. cit., s. 137-144.

⁶ M. Szyłko-Skoczny, *Problemy społeczne w sferze pracy*, w: *Polityka społeczna. Podręcznik akademicki*, red. G. Firlik-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 217-218.

Bezrobocie strukturalne wpisuje się w późnonowoczesną rzeczywistość społeczno-gospodarczą, m.in. jako efekt niedostosowania się części zbiorowości do nowoczesnych technologii, co może wynikać z jej ograniczonej dostępności lub barier w procesie percepcji. Jest to konsekwencja zmiany charakteru pracy na wymagającą większego zaangażowania na poziomie technologicznym, wykonywania wielu zadań w tym samym czasie i większego powiązania z innymi osobami.

Przedstawione procesy gospodarki światowej determinują kształtowanie się w Polsce i innych krajach rozwijających się społeczeństwa informacyjnego, charakteryzującego się dostępem do wiedzy i informacji jako jednej z jego najwyższych wartości. W coraz większym stopniu o znaczeniu i zasadach jej funkcjonowania w gospodarce światowej decyduje potencjał naukowy i informacyjny, poziom edukacji oraz dostęp do informacji. W społeczeństwie wiedzy istotą gospodarki jest kapitał intelektualny, co prowadzi do spadku zapotrzebowania na siłę roboczą (zastąpienie pracy ludzkiej przez maszyny i urządzenia). Coraz częściej bezrobocie ma charakter strukturalny, a nie jak do tej pory przejściowy, i dotyczy zarówno grup marginalnych, jak również grup o wysokich kwalifikacjach zawodowych. Konsekwencją bezrobocia jest wiele negatywnych zjawisk społecznych, prowadzących m.in. do zmiany relacji między zatrudnionymi a bezrobotnymi⁷.

Rzeczywistość późnej nowoczesności to niemal nieograniczony dostęp do informacji. W praktyce społecznej oznacza to nieustanne, niespodziewane, a wręcz natarczywe obciążenie informacją. Jej nadmiar sprawia, że konieczne staje się wypracowanie skutecznych metod selekcji informacji, a także ich analizy i formułowania wniosków na potrzeby procesów decyzyjnych. Za wartość współczesności należy zatem uznać umiejętności syntetycznego myślenia i szybkiego podejmowania trafnych i odpowiedzialnych decyzji.

Obserwowane procesy zmiany sposobów kształtowania stosunków pracy coraz częściej oparte są na dialogu i współpracy partnerów społecznych, przy jednoczesnym ograniczeniu ingerencji państwa w zatrudnienie i postępującym procesie deregulacji. W ramach tradycyjnego modelu pracy obserwuje się rozwój elastycznych form zatrudnienia, pozwalających obniżyć koszty siły roboczej i kapitału, a także zwiększyć mobilność, ułatwić relokację pracy, zmniejszyć nieproduktywny czas pracy pracowników, dostosować zatrudnienie do indywidualnych potrzeb i możliwości. Elastyczność zatrudnienia powoduje także wiele zagrożeń wynikających z braku pewności zatrudnienia i dochodów z pracy, obniżenia wynagrodzenia, ograniczenia ubezpieczeń społecznych i wzrostu indywidualnej odpowiedzialności za skutki ryzyka. Ponadto może mieć negatywny wpływ na zdrowie i bezpieczeństwo pracy, bowiem utrudnia dostęp do szkoleń i infrastruktury społecznej, prowadzi do izolacji społecznej, niskiego poziomu satysfakcji z pracy, ogranicza rozwój zawodowy itp. Rozwój elastycznych form zatrudnie-

⁷ Ibidem, s. 218-219.

nia prowadzi także do segmentacji rynku pracy i ograniczenia dostępu do miejsc pracy cechujących się stabilnością, wysokim wynagrodzeniem, możliwościami podnoszenia kwalifikacji zawodowych i awansu zawodowego⁸.

Aktywność zawodowa w późnonowoczesnej rzeczywistości wskazuje na zmianę jej trybu w kierunku rozliczenia zrealizowanych zadań. W praktyce oznacza to elastyczny czas pracy, a więc duży poziom swobody, tj. planowania zadań oraz doboru środków i sposobów wykonywania zadań. Współczesna praca wymaga zatem większej gotowości do mobilności, czyli częstego albo niustannego przemieszczania się w trakcie wykonywania obowiązków służbowych, a nawet gotowości do migracji za pracą. Nie bez znaczenia jest także dostosowanie się do indywidualnych potrzeb kontrahentów oraz ukierunkowanie działań na sprzedaż, co oznacza nastawienie na wzrost wydajności i efektywności przedsięwzięć. Współczesny model aktywności zawodowej coraz częściej wykorzystuje metodyki zarządzania projektem, jako umożliwiające jednoczesne wprowadzanie zmian i kontrolę wszystkich etapów realizacji przedsięwzięć. Warto też pamiętać o konieczności niustannego podnoszenia kwalifikacji, które jest warunkiem konkurencyjności na rynku pracy.

3. W stronę nowoczesnego modelu kształcenia i edukacji

Charakter późnonowoczesnej rzeczywistości społeczno-gospodarczej w zakresie wartości z obszaru aktywności zawodowej określa ramy procesów kształcenia. Do najważniejszych elementów nowoczesnego modelu kształcenia, stanowiących jego największe wyzwania, zaliczyć należy:

- systematyczne monitorowanie potrzeb i oczekiwań uczestników rynku pracy – rzeczywistość późnonowoczesna charakteryzuje się bowiem zmiennością, która obejmuje także oczekiwania z zakresu aktywności zawodowej. Trafna diagnoza oczekiwań pracodawców i pracowników, czyli absolwentów szkół, stanowi podstawę nowoczesnego systemu kształcenia oraz pozwala na interwencję w proces kształcenia (poprzez jego dostosowywanie) i dialog pomiędzy zainteresowanymi stronami;

- pobudzanie i rozwijanie kreatywności – nastawienie na efektywność realizowanych zadań wskazuje na konieczność wdrażania innowacyjnych i efektywnych rozwiązań, a więc kształtowanie kreatywności. W najbliższym czasie może to być kluczowa umiejętność. Zadaniem systemu kształcenia jest jej rozwijanie poprzez proponowanie programów kształcenia skłaniających do samodzielnego myślenia na poziomie abstrakcyjnym, tj. pobudzenia do wzmożonej aktywności centralnego układu nerwowego;

⁸ Ibidem, s. 219-220.

– rozwijanie umiejętności realizacji zadań w zróżnicowanych zespołach – mobilność w aktywności zawodowej stwarza nieustanne okazje bezpośrednich spotkań z osobami o różnym pochodzeniu, kulturze i poglądach. Wyzwaniem dla nowoczesnego systemu kształcenia jest kształtowanie świadomości zróżnicowania kulturowego i doskonalenia umiejętności realizacji złożonych, czasochłonnych zadań z tego typu jednostkami, tj. wyznaczania, nadawania priorytetów, przydzielania, nadzorowania przebiegu i weryfikowania efektów zadań;

– ukierunkowanie na zadaniowy tryb pracy w oparciu o istniejące modele zarządzania projektem i jego doskonalenie – wzrost znaczenia efektywności przedsięwzięć wskazuje na konieczność uwzględnienia w procesie kształcenia współczesnych przemian w obszarze aktywności zawodowej, dotyczącej trybu realizowania zadań. Dostępne wsparcie technologiczne umożliwia realizację większej liczby zadań w stosunkowo krótkim czasie, a także realizację kilku zadań w tym samym czasie. Podział ról, ograniczona dostępność zasobów i czasu realizacji oraz liczba zadań w przedsięwzięciu wymagają doskonalenia umiejętności z zakresu zarządzania projektem, tym bardziej że istnieją rozwiązania na określonym poziomie jakości. Niezwykle istotne jest tu wykorzystanie dostępnych nowoczesnych rozwiązań informatycznych;

– doskonalenie umiejętności zarządzania czasem – wysoki stopień intensywności życia, w tym duże obciążenie realizacją zadań wynikających z obowiązków zawodowych, a wręcz zatarcie się granicy czasu pracy, wymaga umiejętności zarządzania czasem. Osiągnięcie sukcesu zawodowego w przyszłości będzie determinowane umiejętnością efektywnej organizacji i planowania własnych powinności, w tym nadawania priorytetów ich realizacji i uwzględniania istotnych bodźców zewnętrznych, tj. modyfikowania planu zajęć w zależności od zmieniających się okoliczności;

– rozwijanie umiejętności miękkich, tj. skutecznej komunikacji – bezpośredni kontakt z kontrahentami i współpracownikami o różnych cechach i nastawienie na wzrost sprzedaży wymaga skutecznego komunikowania się w celu osiągnięcia założeń poszczególnych przedsięwzięć. Wzrasta tym samym wartość umiejętności miękkich, tj. formułowania zrozumiałego dla odbiorcy przekazu, wpływanie na decyzje odbiorcy przekazu, stosowanie technik manipulacyjnych czy technik negocjacyjnych;

– ukierunkowanie na specjalizację – odejście od wartości materialistycznych i realizacja potrzeb wyższego rzędu wymagają ukierunkowania w procesie kształcenia na specjalizację w ramach obszaru zawodowego. Dobre praktyki w tym zakresie stanowią o świadomości nieustannego doskonalenia swoich kompetencji i ukierunkowania na kształcenie ustawiczne. Rozwijanie własnych umiejętności przez całe życie pozwala nie tylko pozostać konkurencyjnym na coraz trudniejszym rynku pracy, ale także wpływa na zdrowie jednostki, głównie w wymiarze psychicznym.

4. Podsumowanie

Zaprezentowane wyzwania nowoczesnego systemu kształcenia stanowią zaledwie ogólne wytyczne dotyczące przygotowywania nowych pokoleń do aktywności zawodowej. Kluczowe dla ich efektywności wydaje się być zaprojektowanie modelu systemu kształcenia w sposób uwzględniający wskazane elementy, a także umożliwiający podnoszenie kompetencji poprzez zindywidualizowane podejście, tj. takie, które będzie miało charakter precyzyjnego wskazania odpowiednich do poziomu percepcji treści. W praktyce oznacza to kształtowanie bezpośrednich relacji z mistrzem oraz stymulowanie aktywności percepcyjnej, co stanowi rewolucyjne podejście, wymagające jednak dużych nakładów finansowych, organizacyjnych i czasowych.

Ten z pozoru utopijny projekt może się jednak wkrótce okazać jedyną drogą do lepszego, tj. bardziej skutecznego, przygotowania nowych pokoleń do wejścia na rynek pracy. Wystarczy wspomnieć o analogicznych formach kształcenia w obrębie niektórych kompetencji. Wizja przyszłości pozostaje zawsze tylko przypuszczeniem, dopóki więc nie zdecydujemy się na zastosowanie mechanizmów inżynierii społecznej. Wynika to także z faktu, że wiedzy nie należy traktować jako niepodważalnego aksjomatu, ale jako przesłankę przemian cywilizacyjnych w wymiarze mikro- i makrostrukturalnym. Systemy kształcenia muszą być bowiem wpisane w dynamikę przemian zachodzących w zglobalizowanej przestrzeni społecznej.

Literatura

- Baker W.E., Inglehart R., *Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values*, „American Sociological Review” 2000, nr 65.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Inglehart R., *Globalization and Postmodern Values*, „The Washington Quarterly” 2000, nr 23(1).
- Pankowski K., *Jak Cię widzę, tak Cię piszą – Polacy o znaczeniu wyglądu w życiu. Komunikat z badań*, CBOS, Warszawa 2009.
- Pankowski K., *Polak zadbany – troska o sylwetkę i własne ciało. Komunikat z badań*, CBOS, Warszawa 2009.
- Szylko-Skoczny M., *Problemy społeczne w sferze pracy*, w: *Polityka społeczna. Podręcznik akademicki*, red. G. Firlik-Fesnak, M. Szylko-Skoczny, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Dynamics of the Socio-Economic Reality in the Educational Process – Sociological Reflections

Abstract. This text examines the contemporary cultural processes in the area of socio-economic reality. The values determining challenges of the modern education system were specified and based on the characteristics of the behaviour and attitudes within the professional activity. Drafts of the project were formulated in the field of social engineering, including an experimental approach to the education system. This was done as an innovative solution which could lead to an increase in the level of efficiency in the preparation of new generations in order for them to have a better start in the labour market.

Keywords: axio-normative system, education, globalization, labour market, late modernity, lifelong learning, post-materialism

Світлана Коханська

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра педагогіки та психології
e-mail: academy1921@gmail.com
tel. +38 038 279 42 30

Поведінкові моделі реалізації соціально-економічних функцій українських вищих навчальних закладів

Анотація. Метою статті є обґрунтування сутності поведінкової моделі реалізації соціально-економічних функцій українських вищих навчальних закладів. У статті розглянуті характерні особливості педагогічного менеджменту.

Ключові слова: менеджмент, поведінкової моделі, соціально-економічні функції, вищі навчальні заклади

1. Вступ

В економіці України після тривалих реформаційних періодів продовжується процес модифікації умов функціонування вищих навчальних закладів. Результатом цього стала не просто трансформація економічного ландшафту, але й зміна пріоритетності існуючих проблем за умов динамічного зовнішнього та внутрішнього середовища, особливо нестабільного за останні роки. Водночас поглиблюються протиріччя, які існують в економічних відносинах вітчизняних вищих навчальних закладів, з'являються нові загрози стабільному та ефективному їх розвитку¹.

Підтвердженням зазначеного є тенденції розвитку економіки України загалом та вітчизняної системи вищої освіти зокрема. При визначені причин,

---

¹ Н.П. Карачина, *Поведінкові аспекти реалізації соціально-економічних функцій вітчизняних підприємств в процесі ринкового реформування*, Н.П. Карачина, І.В.Гребеньок, Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс» 2012, Випуск 20, т. 2, с. 158-161.

які обумовили існуючий стан вищих навчальних закладів, достатньо розповсюдженим є концентрація уваги на відокремлених детермінантах, а саме: на інноваційній, маркетинговій, фінансовій, інвестиційній складових діяльності. Проте зазначені аспекти, на наш погляд, не відтворюють першооснову проблем функціонування вітчизняних вищих навчальних закладів. Розкрити та охопити весь спектр існуючих дисфункцій представляється можливим при дослідженні економічної поведінки закладів, яка з позиції комплексності здатна пояснити закономірності та потенціал їх розвитку. В свою чергу, важливим функціональним елементом таких поведінкових моделей є соціально-економічні функції вищих навчальних закладів.

Сучасне реформування економіки України відбувається в трансформаційних умовах функціонування і практично без урахування соціальної компоненти. Як свідчить досвід, такі обставини носять здебільшого соціально дестабілізуючий характер. У таких умовах потенціал ринкових відносин у діяльності вищих навчальних закладів залишається мало реалізованим.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз системи управління різними типами сучасних навчальних закладів У країни в дослідженнях В.І. Бондаря, Л.М. Кашук, Н.Л. Коломийського, Н.Г. Комаренко, В.В. Крижка, О.І. Мармизи, В.І. Маслова, Є.М. Павлютенкова, Н.П. Шапошнікової, В.В. Шаркунової та ін. дав змогу сформулювати принципи педагогічного менеджменту, опора на які забезпечує, відповідно до думки авторів, високу якість керування педагогічними колективами та педагогічними системами в цілому.

Спектр наукових підходів до пояснення економічної ролі соціальних аспектів функціонування інституту підприємства було сформовано на основі фундаментальних досліджень Дж. Бюкенена, М. Вебера, Т. Веблена, В. Зомбарта, Р. Кантільона, Дж. Кейнса, Г. Клейнера, Р. Коуза, К. Маркса, А. Маршала, Ф. Найта, Д. Норга, Г. Саймона, Ж-Б. Сея, А. Сміта, Й. Шумпетера та ін. Зазначені питання на сучасному етапі розвитку економіки вивчали такі науковці як Б. Андрушків, М. Білопольский, В. Войтко, Т. Долгопятова, В. Дементьев, Н. Карачина, Г. Капленко, Н. Кирич, А. Кудінова, В. Куценко, О. Новікова, В. Пастухова, Н. Подольчак, О. Прутська, І. Скворцов, П. Харів, Н. Шибасва, ін².

---

² І.В. Гребеньок, *Соціальні функції поведінкових моделей підприємств сільськогосподарського машинобудування*, Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності), І.В.Гребеньок, «Тернопіль» 2014, с. 24.

3. Постановка завдання

Поведінка як особлива характеристика трудового ресурсу стала об'єктом уваги економічної теорії ще на початку ХХ ст. Даний науковий напрям отримав розвиток у США в межах концепції соціального контролю над економікою, здійснюваного різними методами. Теорії американських вчених поклали початок новому напрямку економічної думки, який сьогодні прийнято називати інституціоналізмом. Прихильники якого визначили за необхідне досліджувати поряд з економічними соціальні та психологічні умови і аспекти існування економічних процесів. Ідея важливості використання індивідуальних особливостей людини народилася в психології. За її рекомендаціями для успішного впливу на поведінку кожного працівника керівники організацій повинні розглядати його як унікальну сукупність поведінкових і культурних факторів. Стать, раса, характер та інші характеристики людини є додатковими факторами, які необхідно брати до уваги. Зважаючи на складність і багатогранність поведінки людини, при її дослідженні психологи використовують різні переліки її характеристик. Наприклад, у роботі К. Змановської наведено такий перелік класифікаційних ознак поведінки людини: мотивованість – внутрішня готовність діяти, що формується потребами й цілями особистості; адаптивність – відповідність найбільш начальним вимогам соціального середовища; автентичність – відповідність поведінки індивідуальності, її природність для даної особистості; продуктивність – реалізація свідомих цілей; адекватність – погодженість із конкретною ситуацією³.

4. Виклад основного матеріалу

Закономірності становлення сучасної моделі економічної поведінки вітчизняних закладів освіти правомірно розглядати як продукт історичного розвитку економіки України, потенційного базису освітніх установ, сукупності об'єктивних і суб'єктивних передумов при цьому. З огляду на зазначене проведено дослідження факторів впливу на економічну поведінку вищих навчальних закладів у нерозривному взаємозв'язку із особливостями функціонування закладів за умов поступового витіснення планової економіки ринковою. Визначено, що трансформація народного господарства країни обумовила модифікацію, появу нових факторів та зникнення деяких факторів впливу на економічну поведінку вищих навчальних закладів порівняно із

³ В.І. Ковальова, *Поведінкові аспекти сучасного менеджменту* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.problecon.com/pdf/2011/4_0/101_106.pdf [1.03.2015].

попередніми етапами розвитку. Довповнена і поглиблена сукупність факторів розподілена на об'єктивні і суб'єктивні, макроекономічні і мікроекономічні (зовнішні і внутрішні) та інституціональні фактори.

Внаслідок відомих історичних причин діловий світ нашої держави перебував практично в повній ізоляції від досвіду міжнародного менеджменту, що постійно розвивається. Вітчизняні вчені і керівники закладів освіти та освітніх організацій намагалися досліджувати й застосовувати деякі прийоми менеджменту, підказані інтуїцією і практикою. Але все це донедавна здійснювалося в рамках безринкової економіки, що не давало можливості для формування прошарку менеджерів як професійно освічених і функціонально обізнаних керівників, багато в чому стримуючи розвиток інноваційних ідей та практики менеджменту в нашій країні.

Однак нині зі зміною соціально-економічних пріоритетів у зв'язку з розвитком нової — ринкової економіки, теоретичне осмислення і практичне освоєння новітніх досягнень міжнародного менеджменту — сучасних принципів, методів, прийомів, стратегій, структур та механізмів управління на рівні світових стандартів, уявляється не тільки можливим, а й украй необхідним у нашій державі, оскільки саме це сприятиме його якнайшвидшому входженню у світове економічне співтовариство як рівноправного партнера.

Вітчизняні вчені єдині в тому, що нова парадигма соціального управління, яка формується в Україні з урахуванням передового досвіду сучасного міжнародного менеджменту, забезпечить ефективність її економічного і соціального розвитку за дотримання двох головних умов. По-перше, у ній потрібно врахувати особливості попереднього розвитку та сучасного стану національної економіки, менталітет і поведінкові характеристики населення, тривалість періоду перетворень та інші специфічні фактори й умови, що зумовлюють специфічні особливості становлення нашої держави. По-друге, в основу нової парадигми соціального управління слід покласти принципи і механізми, що панують у менеджменті країн з ринковою економікою. Саме це дасть змогу інтегрувати вітчизняне народне господарство у світову економічну систему, посісти в ній гідне місце.

Серед основних принципів педагогічного менеджменту, під якими розуміють фундаментальні вихідні положення, що відбивають закономірності існування і розвитку конкретної педагогічної системи, виділяють такі: соціальної детермінації; гуманізації і психологізації; науковості й компетентності; інформаційної достатності; аналітичного прогнозування; оперативного регулювання; зворотного зв'язку; послідовності та перспективності; єдності централізму і демократії; стимулювання й уваги до кадрів; правової пріоритетності й законності; фінансово-економічної раціональності та ділової ініціативи.

У державній національній програмі «Освіта (Україна ХХІ століття)» керування визначається як механізм для організації і забезпечення оптимальних умов функціонування освіти на всіх рівнях². Одним із головних напрямів формування нової системи управління освітою в Україні є демократизація і децентралізація, в основу якої покладено здійснюваний нині перехід від державного до державно-суспільного типу управління.

Особливістю управління сучасною українською системою освіти є необхідність забезпечення керівними кадрами (лінійними і функціональними менеджерами освіти) не тільки оптимальної діяльності, а й випереджального розвитку певної організації чи окремого навчально-виховного закладу в умовах демократизації суспільства, переходу до нового рівня функціонування педагогічних макро- та мікросистем у цілому. Досягти цього можна тільки за рахунок впровадження в національну систему освіти сучасних технологій управління, відповідного останнім науково-методичного забезпечення, створення нового — ринкового господарського механізму, відновлення цільових, операціонально-технологічних і соціально-психологічних функцій керування та інших факторів.

Оскільки сфера національної освіти має певну організаційну структуру, то в ній функціонують різні типи макро-, мезо- і мікропедагогічних систем. З огляду на це в сучасній психолого-педагогічній літературі, коли йдеться про педагогічний менеджмент, найчастіше виокремлюють дві педагогічні системи: мікропедагогічну систему «педагог — учень» як вихідну «клітинку» навчально-виховного процесу і цілісну педагогічну систему «навчально-виховний заклад». Через це розрізняють поняття «менеджер освіти», «менеджер навчально-пізнавального процесу» і «менеджер навчально-виховного процесу» (В.В. Крижко, Є.М. Павлютенков, В.П. Симонов).

Менеджер освіти – це особа, яка професійно здійснює функції педагогічного менеджменту на рівні будь-якої педагогічної системи (від міністра освіти, його заступників, інспекторів відділів освіти і до окремого викладача). Менеджер навчально-пізнавального процесу — це вчитель, вихователь, викладач, педагог, який виступає в професійній ролі суб'єкта системи управління навчально-пізнавальною діяльністю тих, кого він навчає і виховує. Менеджер навчально-виховного процесу – це керівник закладу освіти (директор (ректор), його заступники), який виступає в професійній ролі суб'єкта системи управління навчально-виховною (педагогічною) діяльністю працівників освіти. Тому, коли йдеться про принципи педагогічного менеджменту, то мають на увазі управління, притаманне цілісному навчально-виховному процесу як окремій педагогічній системі типу «заклад освіти¹».

Так, переходячи до розгляду сутності основних принципів педагогічного менеджменту (В.І. Маслов, В.В. Шаркунова), які використовують керівники вищих навчальних закладів, зазначимо: принцип єдності централізму та де-

мократії, що у нашому суспільстві тривалий час був дуже заполітизованим і розумівся однобічно, є одним із фундаментальних факторів, що забезпечує ефективність управлінської діяльності керівника вищого закладу освіти як менеджера навчально-виховного процесу. Демократичний централізм означає поєднання колективних форм керування (конференції, педагогічні ради, збори колективу) а постійною працею, співробітництвом з керівниками громадських організацій, здійсненням контролю рішень колегіальних нарад. Відповідно керівники верхньої ланки управління, хоч і мають великі права і можливості, але перебувають під контролем законів, нормативних положень, організаційних механізмів і засобів масової інформації, представників громадськості та різних органів. З огляду на це ефективний педагогічний менеджмент ґрунтується на чіткому поділі влади між особистістю і відповідними структурами з конкретно налагодженим механізмом, що регулює відносини між ними у всіх можливих випадках.

Як наслідок єдність демократії та централізму реально виявляється через особливу систему управлінських відносин і факторів, порушення системних зв'язків якої призводить до її руйнування. Тому єдність демократії і централізму в закладах освіти охоплює таку схему взаємодії основних суб'єктів: колектив та колективні форми керівництва, колегіальність та відповідні їй форми організації і контролю керування, персональна щоденна відповідальність представників адміністрації навчального закладу, особливо директора і його заступників, а також керівників діючих громадських організацій⁴.

5. Висновки

Таким чином, розвиток вітчизняних вищих навчальних закладів характеризується непередбачуваністю, динамічністю та складністю змін за усіма напрямками господарювання; зазначене безпосередньо було реалізованим і щодо самих соціальних функцій закладів. Виявити і пояснити закономірності існуючих тенденцій у взаємозв'язку із визначенням потенціалу розвитку освітніх закладів є можливим при формуванні поведінкової теорії функціонування вищих навчальних закладів. Закономірності становлення сучасної моделі економічної поведінки вітчизняних вищих навчальних закладів правомірно розглядати як продукт історичного розвитку економіки України, потенційного базису закладів, сукупності об'єктивних і суб'єктивних передумов при цьому. З огляду на зазначене проведено дослідження факторів впливу на економічну поведінку закладів у нерозривному взаємозв'язку із

⁴ *Загальна характеристика принципів і функцій педагогічного менеджменту* [Електронний ресурс], Режим доступу: http://pidruchniki.com/18800413/pedagogika/zagalna_harakteristika_printsipiv_funktsiy_pedagogichnogo_menedzhmentu [1.03.2015].

особливостями функціонування закладів за умов поступового витіснення планової економіки ринковою. Визначено, що трансформація народного господарства країни обумовила модифікацію, появу нових факторів та зникнення деяких факторів впливу на економічну поведінку ВНЗ порівняно із попередніми етапами розвитку.

Література

- Гребеньок І.В., *Соціальні функції поведінкових моделей підприємств сільськогосподарського машинобудування*, Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності), І.В. Гребеньок, Тернопіль 2014.
- Загальна характеристика принципів і функцій педагогічного менеджменту* [Електронний ресурс], Режим доступу: http://pidruchniki.com/18800413/pedagogika/zagalna_harakteristika_printsipiv_funktsiy_pedagogichnogo_menedzhmentu [1.03.2015].
- Карачина Н.П., *Поведінкові аспекти реалізації соціально-економічних функцій вітчизняних підприємств в процесі ринкового реформування*, Н.П. Карачина, І.В. Гребеньок, Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс» 2012, Випуск 20, т. 2.
- Ковальова Вікторія Іванівна *Поведінкові аспекти сучасного менеджменту* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.problecon.com/pdf/2011/4_0/101_106.pdf [1.03.2015].

Behavioural Models of the Realization of the Social-Economic Functions of Ukrainian Higher Education Establishments

Abstract. The aim of the article is to ground the essence of the behavioural model of realization of the social-economic functions of Ukrainian higher education establishments. Typical peculiarities of pedagogical management have been studied in the article.

Keywords: management, behavioural models, social-economic functions, higher educational establishments

Катерина Біницька

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра педагогіки та психології
e-mail: academy1921@gmail.com
tel. +38 038 279 42 30

Соціально-економічні аспекти управління якістю вищої освіти

Анотація. Стаття присвячена сучасним проблемам управління якістю вищої освіти в Україні. Аналізуються вплив соціально-економічних факторів на розвиток вищої освіти. Розглянуті концептуальні підходи до управління якістю вищої освіти і принципи управління якістю вищої освіти. Визначені два напрями у системі управління якістю освіти.

Ключові слова: вища освіта, соціально-економічна система, система управління якістю

1. Вступ

На сьогодні перед вищою освітою поставлені важливі завдання забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку України, які можуть здійснюватися за умови цілеспрямованих системних трансформацій освітньо-наукової галузі на основі прискореного інноваційного розвитку сфери вищої освіти і науки. Досвід економічно розвинених країн доводить соціальну користність і ефективність інноваційного розвитку сфери вищої освіти і науки, вплив інноваційної діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ на соціально-економічне зростання націй¹.

---

¹ О.О. Романовський, *Соціально-економічні засади державно-скерованого інноваційного розвитку сфери вищої освіти* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2898 [16.03.2014].

2. Аналіз досліджень і публікацій

Безперечно, успіх модернізації українського суспільства значною мірою залежить від діяльності сучасних вищих навчальних закладів. Особливої уваги потребує проблема реформ у вищій освіті, оскільки трансформації економіки, поступ науково-технічної революції, процес інтеграції з Європою вимагають підвищення ефективності підготовки висококваліфікованих спеціалістів. З проблем впровадження систем управління якістю у діяльність закладів вищої освіти ведуться активні розробки та дослідження. Зокрема, проблемам управління якістю у вищих навчальних закладах присвячені наукові дослідження українських вчених Колесник Ю., Полянко В., Плахтіна О., Романовський О., Гаман П., Оборський Г., Чекушина Ю. та ін.

Формулювання мети статті: Метою статті є теоретичний аналіз соціально-економічних аспектів управління якістю вищої освіти в Україні.

3. Виклад основного матеріалу

Порівняльно-педагогічні дослідження підтверджують, що у багатьох країнах світу основними пріоритетами освітньої політики є розробка та реалізація ефективної стратегії розвитку вищої освіти на основі механізмів, які дозволяють університетам забезпечувати високу якість освітніх послуг, реалізувати перспективні дослідницькі проекти та всебічно інтегруватися у глобальний науково-технічний простір. Система вищої освіти в Україні за своїми економічними можливостями, конкурентним статусом дещо поступається університетським системам високорозвинених країн, але має значний потенціал для нарощування своєї конкурентоспроможності і суттєві передумови для становлення глобально конкурентоспроможних університетів. Перешкодами на шляху ефективної реалізації цього потенціалу є недостатність фінансових ресурсів вищих навчальних закладів і малоефективна модель управління вищою освітою як на всіх рівнях. Розробка та впровадження відповідних політичних пріоритетів і стратегічних цілей держави в освітньо-науковій сфері, які передбачають активну інституціональну та фінансову підтримку державою провідних ВНЗ країни, може стати фундаментом для суттєвого підвищення їх міжнародної конкурентоспроможності².

Проблема якості вищої освіти в Україні в останній час має все більш важливе соціальне, економічне, ідеологічне та технічне значення. Звернення

² Володимир Сацук *У пошуку ефективної стратегії розвитку вищої освіти в Україні (економічний аспект)* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.edu-trends.info/effective-strategy-for-higher-education-in-ukraine [16.03.2014].

уваги на цю проблему зумовлене об'єктивними чинниками: від якості інтелектуального капіталу залежить рівень розвитку країни та її економічної конкурентоспроможності; якість освіти набуває все більшого значення в забезпеченні конкурентоспроможності випускників вищої школи на вітчизняному ринку праці. Останнім часом приділяється велика увага питанням розробки й впровадження у вищих навчальних закладах системи управління якістю, як один із головних важелів напряму підготовки висококваліфікованих фахівців³.

Європейський вибір України передбачає ринковість економіки, відповідальність та демократичну свободу, однак на сьогодні Україна ще не досягнула європейського рівня розвитку освіти, і вищої зокрема. Рівень освіти – це вирішальний фактор забезпечення зростання продуктивності праці, тобто освітній рівень працівників зумовлює рівень розвитку виробництва і забезпечує стабільність економічної системи та сталий розвиток суспільства. За висновками Консультативного комітету промислових досліджень Європейської комісії, кожна одиниця витрат на освіту дає віддачу на рівні 1,7-1,9 одиниць виробленого ВВП⁴. Збільшення або зменшення цього показника суттєво впливає як на ринок освітніх послуг, так і на ринок інтелектуальної праці. Дослідження українських економістів доводять, що збільшення витрат на підвищення освітнього рівня працівників тільки на 10% сприяє зростанню продуктивності праці на 8,6%, тоді як відповідне збільшення інвестицій в акціонерний капітал – лише на 3,4%⁵.

У багатьох країнах світу спостерігається тенденція до зростання частки ВВП на розвиток освіти. За обсягами фінансування вищої освіти у % ВВП Україна посідає одне з перших місць у Європі, на рівні скандинавських країн, які лідирують у витратах на освіту. В середньому країни ЄС витрачають 1,3% ВВП з державного бюджету на вищу освіту. В Україні у 2010 році цей показник становив 2,3% ВВП, в 2011 і 2012 – був на рівні 2%. Випередила Україну лише Данія – 2,41% ВВП⁶.

³ Ф. Трішин, А. Кац, Т. Маркова, *Деякі аспекти підготовки висококваліфікованих фахівців у ВНЗ, «Витоки педагогічної майстерності»* 2012, № 10, с. 295-299 [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/542/1/Trishyn.pdf> [16.03.2014].

⁴ О.О. Романовський, ук. соч., с. 6-7.

⁵ П.І. Гаман, *Система управління якістю у вищому навчальному закладі як конкурентна перевага на ринку освітніх послуг*, П.І. Гаман, Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Сер.: «Економіка і менеджмент» 2012, № 2, с. 10; Ю.В. Чекушина, Ю.М. Чекушина, *Вища освіта України в аспекті інтелектуалізації праці (перше десятиліття XXI ст.)*.

⁶ *Викладення доповіді CASE-Україна Фінансування системи вищої освіти: світова практика і українське сьогодні* [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://liberal.in.ua/tochka-zoru/vikladennya-dopov%D1%96df-case-ukra%D1%97na-f%D1%96nansuvannya>

Для нашого дослідження вагомими є погляди член-кореспондента НАПН України І. М. Грищенко, який обґрунтовано показав виняткову значущість вищої освіти у забезпеченні стійкого соціально-економічного розвитку сучасної держави, підтримці високої духовності суспільства, поширення культури⁷.

Таким чином, до соціально-економічних аспектів якості вищої освіти відносять:

Вища освіта – вагомий фактор прямого впливу на рівень конкурентоспроможності держави поряд із інституціональним забезпеченням, розвитком бізнес-процесів, ефективністю ринків, інноваційною активністю, технологічним розвитком, надійністю функціонування економіки, здоров'ям та початковою освітою, розвиненістю інфраструктури. Одним із чинників, який характеризує підвищення ефективності економіки країни, є показник рівня вищої освіти та фахової підготовки.

Вищі навчальні заклади готують фахівців, без участі яких не може функціонувати економіка. Вища школа здатна збільшити людський капітал кількісно та здійснити його науково-соціальну трансформацію відповідно до потреб і вимог суспільства, виробництва та ринку інтелектуальної праці.

У вищих навчальних закладах формується і виховується майбутня економічна, наукова, культурна, політична еліта суспільства, від якої безпосередньо залежить суспільний прогрес.

Освітні установи, університети дослідницькі за статусом відповідальні за продукування, трансляцію, передачу знань та досвіду від покоління до покоління, формування умінь, навичок, без чого суспільство не може підтримувати своє існування та розбудовуватися.

Вища школа значною мірою сприяє «розмиванню» соціальних бар'єрів у суспільстві: вища освіта є передумовою підвищення соціального статусу, переміщення по вертикалі з однієї соціальної страти до іншої. Соціальна селекція – одна з найважливіших функцій інституту вищої освіти.

Викладачі, співробітники, студенти займаються науковою діяльністю, розвиваючи фундаментальні та прикладні науки, що зміцнює науковий потенціал суспільства⁸.

Управління якістю вищої освіти – колективна діяльність, що вимагає спільних зусиль. Це означає, що ті, хто займається маркетингом, плануванням, дослідженнями в освіті, і ті, хто безпосередньо займається навчальною діяльністю, а також економічні служби, юристи, відділ кадрів і таке інше

sistemi-vischo%D1%97-osv%D1%96ti-sv%D1%96tova-praktika-%D1%96-ukra%D1%97nske-sogodennya.html [16.03.2014].

⁷ Там же; *Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні: монографія*, за ред. чл.-кор. НАПНУ І.М. Гоищенка, Хмельницький: ХНУ, 2010, s. 478.

⁸ Ю.В. Чекушина, Ю.М. Чекушина, ук. соч.

– всі без винятку мають бути причетні до діяльності по управлінню якістю. Має бути визначена ступінь свободи дій персоналу в рамках його посадової компетенції. Це є досить важливим, так як є передумовою для творчості і активної участі працівників в управлінні якістю вищої освіти⁹. Система управління якістю – це функціональна складова загальної системи управління вищого навчального закладу, яка ґрунтується на чіткому розподілі повноважень та відповідальності науково-педагогічних кадрів, адміністрації закладу, обслуговуючого персоналу.

У механізмі управління та упровадження системи управління якістю виділяють два напрями. Перший функціонує на рівні створення системи управління якістю. Його завданням є реалізація заходів зі створення системи управління якістю, підвищення задоволеності споживачів та забезпечення оптимального використання ресурсів для досягнення цілей. Другий напрям відслідковує зміни у довкіллі, зокрема зміни вимог до системи управління якістю, процесів основної діяльності ВНЗ та, відповідно, потреби у ресурсному забезпеченні. Використовується як засіб отримання інформації для моніторингу якості системи управління якістю¹⁰.

Вітчизняні дослідники виділяють такі принципи управління якістю освіти:

– *Роль керівництва в системі управління якістю освіти.* Керівники досягають вирішення цілей організації шляхом об'єднання всіх цілей і внутрішнього середовища закладу. Вони створюють середовище, в якому працівники повністю залучені до вирішення задач організації.

– *Освітній заклад орієнтований на споживача.* Вищий навчальний заклад залежить від своїх споживачів (студентів, слухачів) і тому повинні враховуватись як сьогоднішні так і майбутні потреби, виконувати їх вимоги і намагатися перевершити їх очікування. Орієнтація на споживача передбачає перебудову свідомості на точку зору іншої сторони і як наслідок підвищення престижу навчального закладу.

– *Залучення педагогічних працівників у функціонування системи управління якістю освіти.* Працівники всіх рівнів і категорій складають основу організації: повне їх залучення в діяльність по забезпеченню якості освіти дає можливість використати здібності кожного з максимальною вигодою¹¹.

⁹ Чміль Анатолій Іванович *Принципи формування системи управління якістю вищої освіти в умовах* [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://tme.uomo.edu.ua/docs/1/08caiour.pdf> [16.03.2014].

¹⁰ І. Тавлуй, *Оцінювання впливу системи управління якістю на конкурентоспроможність вищого навчального закладу*, І. Тавлуй, «Стандартизація. Сертифікація. Якість» 2013, № 3, с. 49-53.

¹¹ Чміль Анатолій Іванович *Принципи формування системи управління якістю вищої освіти в умовах* [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://tme.uomo.edu.ua/docs/1/08caiour.pdf> [16.03.2014].

Міжнародні організації ЮНЕСКО та Рада Європи розробили теоретичні підходи, моделі і механізми забезпечення якості освіти, які прийняті всіма країнами, які є членами цих організацій. Найбільшого поширення отримала чотирьохступенькова модель забезпечення якості:

- наявність національного органу щодо забезпечення якості (організації з сертифікації систем якості);
- внутрішня самооцінка (самоатестація) і внутрішній аудит;
- оцінка зовнішніх експертів та відвідування навчальних закладів (зовнішній аудит);
- систематична публікацію звітів про якість¹².

Закордонний та вітчизняний досвід свідчить, що на даний час у системі вищої освіти використовуються три основні моделі управління якістю, засновані на таких методах і підходах:

- метод оцінок управління якістю діяльності ВНЗ (Swot-аналіз);
- концепція, заснована на принципах загального управління якістю (TQM);
- підхід, заснований на вимогах міжнародних стандартів якості ISO серії 9000;
- системний підхід.

Використання системного підходу є найбільш ефективним, його впровадження створює можливості раціонального використання ресурсів для забезпечення функціонування вищих навчальних закладів, гарантує прозорість під час прийняття рішень, а також визначає чіткі межі повноважень і відповідальності для посадових осіб.

Одним із важливих соціально-економічних аспектів управління якістю вищої освіти є постійне поліпшення основних принципів управління якістю. Постійне поліпшення включає:

- безперервне підвищення результативності роботи всіх підрозділів ВНЗ у напрямку досягнення поставлених цілей і завдань;
- формування потреби у кожного співробітника у постійному поліпшенні наданих освітніх послуг, процесів і системи в цілому;
- періодичну оцінку відповідності встановленим критеріям ефективності для визначення сфери потенційного поліпшення;
- постійне підвищення ефективності всіх процесів;
- визначення показників і цілей для організації поліпшення.

Однак виділяють і проблеми, які породжують необхідність впровадження системи управління якістю вищої освіти: кон'юнктура ринку швидко змінюється; ринок нерівномірно насичується фахівцями різних профілів; попит

¹² *Тенденції розвитку системи вищої освіти та підходи до управління якістю освітніх послуг Прохорова В.В Чулак Л.Ф* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2013/5/p_37_43.pdf [16.03.2014].

на фахівців носить непостійний характер; держава не може регулювати ринок праці і розподіл випускників; велика конкуренція на ринку освітніх послуг за рахунок зростання числа недержавних організацій (ВНЗ, коледжів); використання застарілих методик навчання знижує ефективність освітніх процесів; відсутність чіткого розуміння того, яку продукцію випускає ВНЗ; складність визначення споживачів продукції ВНЗ і встановлення їх вимог; укорінений специфічний стиль управління; відсутність стратегічного планування у сфері якості; яскраво виражена диференціація персоналу (викладачі, наукові співробітники, адміністративно-господарський персонал); недосконалість системи контролю в освітній діяльності; брак фінансових ресурсів; недостатня обізнаність персоналу у сфері управління якістю¹³.

4. Висновки

Таким чином, у сучасному світі вища освіта – визначальний чинник динамічного соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Соціально-економічна система та система вищої освіти перебувають у тісному взаємозв'язку, тому зміни однієї викликають адекватні зміни іншої. Враховуючи усе вищесказане процес адаптації системи вищої освіти до сучасних умов потребує її реформування, з урахуванням всіх суспільних змін у країні, зокрема і у сфері управління якістю. Для подальших перспектив нашого дослідження важливим напрямком вбачаємо порівняльний аналіз вітчизняних і зарубіжних систем впровадження управління якістю вищої освіти.

Література

- Викладення доповіді CASE-Україна Фінансування системи вищої освіти: світова практика і українське сьогодні [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://liberal.in.ua/tochka-zozu/vikladennya-dopov%D1%96df-case-ukra%D1%97na-f%D1%96nansuvannya-sistemi-vischo%D1%97-osv%D1%96ti-sv%D1%96tova-praktika-%D1%96-ukra%D1%97nske-sogodennya.html> [16.03.2014].
- Гаман П.І., Система управління якістю у вищому навчальному закладі як конкурентна перевага на ринку освітніх послуг, П.І. Гаман, Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Сер.: «Економіка і менеджмент» 2012, № 2.
- Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні: монографія, за ред. чл.-кор. НАПНУ І.М. Гоищенка, Хмельницький: ХНУ 2010.
- Романовський О.О., Соціально-економічні засади державно-скерованого інноваційного розвитку сфери вищої освіти [Електронний ресурс], Режим доступу: www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2898 [16.03.2014].

¹³ П.І. Гаман, Система управління якістю у вищому навчальному закладі як конкурентна перевага на ринку освітніх послуг [Електронний ресурс], П.І. Гаман, Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Сер.: «Економіка і менеджмент» 2012, № 2, с. 26-37.

- Сацук Володимир У пошуку ефективної стратегії розвитку вищої освіти в Україні (економічний аспект) [Електронний ресурс], Режим доступу: www.edu-trends.info/effective-strategy-for-higher-education-in-ukraine [16.03.2014].
- Тавлуй І., Оцінювання впливу системи управління якістю на конкурентоспроможність вищого навчального закладу, І. Тавлуй, «Стандартизація. Сертифікація. Якість» 2013, № 3.
- Тенденції розвитку системи вищої освіти та підходи до управління якістю освітніх послуг Прохорова В.В Чумак Л.Ф [Електронний ресурс], Режим доступу: www.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2013/5/p_37_43.pdf [16.03.2014].
- Трішин Ф., Кац А., Маркова Т., Деякі аспекти підготовки висококваліфікованих фахівців у ВНЗ, «Витоки педагогічної майстерності» 2012, № 10 [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/542/1/Trishyn.pdf> [16.03.2014].
- Чекушина Ю.В., Чекушина Ю.М., Вища освіта України в аспекті інтелектуалізації праці (перше десятиліття XXI ст.).
- Чміль Анатолій Іванович Принципи формування системи управління якістю вищої освіти в умовах [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/1/08caiour.pdf> [16.03.2014].

Social-Economic Aspects of the Management of Quality in Higher Education

Abstract. The article deals with modern problems of management of the quality of higher education in Ukraine. The influence of social-economic factors to the development of higher education has been analyzed. Conceptual approaches to the management of quality in higher education and the principles of quality of higher education have been examined. Two tendencies in the system of management of quality of education have been determined.

Keywords: higher education, social-economic system, system of management of quality

Інна Ящук

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Факультет початкової освіти та філології
e-mail: academy1921@gmail.com
tel. +38 038 279 42 30

Волонтерська діяльність студентської молоді у професійному становленні майбутнього вчителя

Анотація. В статті розглядається волонтерська діяльність студентів факультету початкової освіти та філології ХГПА в контексті формування професійного становлення майбутнього педагога.

Ключові слова: професійна підготовка, компетентності, волонтерська діяльність, студентська молодь

1. Постановка проблеми у загальному вигляді

В сучасних умовах мінливості політичної, економічної, соціальної сфери розвитку, реформування системи вищої освіти, впровадження технологічних підходів у теорію і практику соціального життя, зміни пріоритетних цінностей молоді надзвичайно актуальним є питання виховання добродійних якостей, почуттів взаємодопомоги, взаємовиручки, поваги один до одного...

За таких умов надзвичайно актуальним є розвиток волонтерської діяльності в навчальному закладі як важливого ресурсу професійного розвитку та становлення, морального, духовного виховання особистості. Саме з цією метою на факультеті початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії у 2009 році було створено систему волонтерської діяльності «Збирай добро по намистині».

2. Ступінь дослідженості проблеми

Проблема волонтерської, добродійної діяльності розглядалась науковцями, практиками як минулого так і сучасності. Зокрема, сутнісні аспекти волонтерської діяльності молоді розкриті в працях вітчизняних науковців, таких як: Афоніної Є.К., Малої О.С., Бондаренко В.А., Ковшар Г.С., Нестеренко Н.О., Лях Т.Л., Соколова А.Ф., Сейко Н.А., Харченко С.Я. та ін.. Практичний досвід волонтерської діяльності висвітлений у публікаціях Барабанової О. В., Грінчук Н.М., Ланчук Н.В., Олефір С.В., Усагової І.І., Якобчук І.В. та ін.. Однак, розвиток громадянського суспільства, необхідність запровадження в сучасних умовах волонтерської діяльності студентської молоді вплинули на вибір мети нашого дослідження.

Мета статті полягає в аналізі волонтерської діяльності студентської молоді в процесі професійного становлення майбутніх педагогів.

3. Виклад основного матеріалу

Професійне становлення майбутнього педагога передбачає набуття студентською молоддю певних компетентностей. Компетентнісний підхід акцентує увагу не на мусованому об'ємі вивченої інформації, а на здатності випускника навчального закладу самостійно діяти, приймати рішення в різноманітних професійних, життєвих ситуаціях. Компетентнісний підхід виступає як моделювання результатів освітніх процесів, підсилює практичну зорієнтованість професійної підготовки.

Формування компетентностей здійснюється протягом усього неперервного процесу професійної підготовки вчителя.

Реалізація компетентнісного підходу передбачає широке використання в навчальному процесі активних та інтерактивних форм проведення аудиторної та позааудиторної роботи. На нашу думку надзвичайно цінною, як переконує досвід, у професійному становленні, розвитку ключових компетентностей майбутнього педагога є волонтерська діяльність студентської молоді.

Ретроспективний аналіз волонтерської діяльності в зарубіжній та вітчизняній соціально-педагогічній практиці засвідчив, що для України така діяльність – явище не нове. Підґрунтям для розвитку волонтерства є милосердя, благодійність, альтруїзм, гуманізм, небайдужість до проблем інших, здавна притаманні українцям.

Загальна декларація, прийнята на XI конгресі Міжнародної асоціації волонтерів, так визначає зміст і мету руху: волонтерство:

- Це добровільний вибір, що виявляє особисті погляди і позиції;

- Це активна участь громадянина у житті людських спільнот;
- Сприяє покращанню якості життя, особистому росту та поглибленню відчуття солідарності;
- Виражається, як правило, в спільній діяльності у рамках різного роду асоціацій;
- Сприяє реалізації основних людських потреб заради справедливості та миру у суспільстві.

Найбільш чисельною групою волонтерів в Україні є учнівська та студентська молодь. Студентська молодь, працюючи на базі громадських організацій, вищих навчальних закладів і соціальних служб бере участь у проєктах та програмах соціально-педагогічної спрямованості.

Волонтерська діяльність студентської молоді – це добровільна неприбуткова діяльність фізичних осіб - волонтерів, яка спрямована на надання допомоги особам, що перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, і сприяє самореалізації волонтера.

Волонтерська діяльність студентської молоді вміщує, з одного боку, «спеціалізацію», тобто врахування професійної специфіки діяльності педагога, а з іншого, – «соціалізацію», що передбачає само актуалізацію особистості у процесі її дозрівання.

Волонтерська діяльність ґрунтується на таких основоположних засадах: добровільність та доброчинність; законність; гуманність та гідність; спільність інтересів і рівність прав її учасників; гласність; відповідальність.

В США 56% населення – волонтери. У 80 країнах світу є мережа волонтерських центрів. В той самий час, коли українці вважаються милосердною нацією, лише 1-3% займаються волонтерством, проявляючи добру волю та прагнення допомогти ближньому.

Поспілкувавшись із студентами, молодими викладачами ХГПА щодо участі у волонтерських проєктах, бажання виявили – 50 %; вчитись це робити та отримувати новий соціальний досвід з людьми – 32%; допомогти лише в конкретній ситуації – 11%; використати вільний час – 8%; байдуже ставлення до власної участі у волонтерстві виявили 2% респондентів.

Отже, можна зробити висновок, що для більшості опитаних волонтерство – це діяльність, спрямована на оволодіння уміннями та навичками суспільно-корисної діяльності, соціальної роботи тощо. Тобто, більшість учасників спілкування з окресленої проблеми підкреслили, що мають бажання займатися добровільною діяльністю, оскільки – це досвід, спілкування та задоволення внутрішніх потреб у творенні добра. То чому ж волонтерство не є суспільним рухом, а лише разовими акціями допомоги, піар-ходами відомих людей, суспільними, політичними заявками тощо.

Саме для формування культури волонтерства, вироблення системи добротворчої діяльності з 2009 року започаткована система волонтерської

діяльності на факультеті початкової освіти та філології ХГПА «Збирай добро по намистині», в якій взяли участь одна тисяча студентів та викладачів.

Головна мета волонтерського руху факультету полягає у виявленні серед студентської молоді тих, хто бажає займатися соціальною роботою з соціально-пільговою категорією населення, об'єднувати та координувати їх дії.

Для організації волонтерської діяльності на факультеті створено координаційну раду з числа викладачів факультету, студентської ради та наукового товариства.

Саме бажання творити Добро та залучати до цих справ інших людей для розвитку громади стало ідеєю створення системи добродійної діяльності на факультеті початкової освіти та філології.

У 2009 році викладачами та студентами була розроблена та затверджена система волонтерської діяльності «Добро починається з тебе».

Її девізом обрано слова: «Життєвими миттєвостями, коли ми об'єднуємось заради добра, ми будемо нове життя, наше майбутнє, нове майбутнє для наших дітей».

Проекти, питання орієнтації та навчання волонтерів, приклади добродійних програм волонтерської діяльності були розглянуті на студентській міжвузівській конференції «Сучасний студентський волонтерський рух: проблеми та перспективи розвитку», яка відбулась у м. Хмельницькому 2009 році. Тут же було затверджено систему волонтерської діяльності «Збирай добро по намистині», яка передбачала участь волонтерів у добродійних проєктах та цілеспрямовану підготовку студентів до їх реалізації.

Соціальними партнерами системи добродійної діяльності студентів факультету стали: Управління у справах сім'ї та молоді Хмельницької міської ради; Українська Православна Церква (Хмельницька єпархія); профком студентів Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії; Корпус волонтерів для сільських громад України; Всеукраїнська молодіжна організація «ФРІ»; Хмельницька обласна молодіжна організація «МАРС»; Хмельницька обласна дитяча лікарня; Вовковинецька загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт; Дитячий будинок-інтернат с. Солобківці Ярмолинецького району; Спеціалізована школа № 1 м. Хмельницького; Школа – інтернат с. Головчинці Летичівського району; Школа-інтернат с. Корчунки Деражнянського району; Центр денної зайнятості та тимчасового догляду для молодих інвалідів з інтелектуальною недостатністю «Родинний затишок»; Школа-інтернат с.Маліївці Дунаєвського району.

У рамках системи волонтерської діяльності студентів факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії реалізовано 58 проєктів у Хмельницькій області. Відпрацьовано за період 2009-2011 н.р. 2517 волонтерських годин.

У 2010 році система волонтерської діяльності факультету початкової освіти та філології «Збирай добро по намистині» зайняла перше місце у конкурсі волонтерських проектів «Добро починається з тебе» Міжнародного благодійного фонду «Україна 3000». Волонтерський проект «Театр осені» у 2010 році був підтриманий програмою «Громадські зв'язки» Агенства Міжнародного Розвитку Посольства США.

Традиційними, популярними серед студентів-волонтерів стали волонтерські проекти: «Театр осені», «Долонька», «Серце до серця», «Артеківець», «Кадри», «Шанс на життя», «Арт-лікар», «Недільна школа», «Подарунок на День народження».

Система волонтерської діяльності факультету початкової освіти та філології ХГПА передбачає не лише залучення студентів до розроблених волонтерських проектів відповідно їхніх інтересів та бажань, а й систему залучення, мотивації, навчання, заохочення. Активними у цих процесах є студенти-волонтери старших курсів, які успішно реалізували проекти та викладачі, які навчають особливим формам діяльності, організації колективній співпраці, індивідуальному підходу до людей з особливими потребами.

Як заохотити, як мобілізувати професійні та творчі ресурси особистості, яким чином організувати роботу, щоб вона була суспільно корисною та водночас приносила задоволення волонтеру. Саме ці питання допомагають розглянути студенти-волонтери старших курсів, які мають досвід.

Ця діяльність потребує від добровольців не лише бажання та наявності вільного часу, а й певних знань з психології, соціальної педагогіки, соціології, медицини тощо. Система волонтерської діяльності передбачає різноманітні форми роботи щодо формування навичок спілкування з різними верствами молоді, знайомства з вітчизняним та зарубіжним досвідом цієї діяльності.

«Робити добро і спонукати інших робити добро» – висновок студентів – волонтерів факультету початкової освіти та філології ХГПА. У центрі всього, що роблять волонтери, стоїть Людина, її неповторна особистість, її унікальні потреби. І з іншої сторони це – збереження та відродження скарбів нашої багатой і водночас напівзабутої культури. Це – допомога у створенні системи цивілізованого соціального супроводу дітей, допомога дітям-сиротам і людям з особливими потребами тощо.

Аналізуючи досвід волонтерської діяльності студентів зазначимо, що цей вид діяльності сприяє активній підготовці майбутнього вчителя до інноваційної діяльності, самостійної роботи, добровільної за вибором і внутрішньо вмотивованої, та забезпечує успішнішу адаптацію випускника до реального інноваційного педагогічного процесу та соціалізації.

А також сприяє, з одного боку, реалізації цілей і завдань кожного етапу підготовки студентів до професійної діяльності (передусім мотиваційно-

ціннісного і діяльнісно-творчого), з іншого – досягненню цілей і завдань, пов'язаних із забезпеченням особистісного компонента структури майбутнього вчителя. Саме така діяльність дозволяє надати процесу набуття професії особистісного забарвлення»¹.

Три роки реалізації системи волонтерської діяльності «Збирай добро по намистині» студентів факультету початкової освіти та філології ХГПА, вивчення результатів реалізації проектів дали підстави для наступних висновків: нами з'ясовано та уточнено зміст понять «волонтерська діяльність студентської молоді», «волонтерство»; визначені мотиви студентської молоді до волонтерства; окреслено волонтерські проекти, які стали складовими системи волонтерської діяльності.

У практиці діяльності волонтерського руху існує понад 100 напрямів. Кожна людина може знайти той шлях, напрям щоб реалізувати поклик душі та серця, бажання допомогти на засадах добра і честі.

Уважаємо, що волонтерську діяльність студентської молоді слід будувати в такий спосіб, щоб створювати умови для максимального розвитку кожним студентом своїх потенційних можливостей та атмосферу добропорядності та гуманізму. Цьому сприяє максимальна варіативність та альтернативність волонтерських проектів, форм, методів роботи.

Запропонований аналіз запровадженої системи волонтерської діяльності студентів не вичерпує змісту означеної проблеми. Подальшого розгляду потребують розробка діагностичного інструментарію для визначення рівня підготовленості студентів-волонтерів до здійснення соціально-педагогічної діяльності; удосконалення нормативно-правової бази діяльності волонтерів; проектування соціально-педагогічних технологій залучення студентів до волонтерської діяльності.

Література

- Бех І.Д., *Особистісно зорієнтоване виховання*, І.Д. Бех, науково-методичний посібник, К.: ІЗМН, 1998.
- Вітвицька С.С., *Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури*, С.С. Вітвицька, К.: Центр навчальної літератури, 2003.
- Державна молодіжна політика в Україні: слов. термінів нормат.-правових актів* [автор-упорядник Є.І. Бородін], Герда, Дніпропетровськ 2002.
- Закон України «Про освіту», К.: Генеза 1996.
- Іванченко А.В., *Соціально-педагогічна підготовка вчителя*, А.В. Іванченко, А.А. Сбруєва, ЖДПУ, Житомир 2000.
- Концепція національного виховання, «Освітам» 26 жовтня 1994.

¹ С.С. Вітвицька, *Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури*, С.С. Вітвицька, К.: Центр навчальної літератури, 2003, с. 122.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті: затверджено указом Президента України від 17 квітня 2002р. № 347, «Освіта» 24 квітня – 1 травня 2002.

Троцько Г.В., *Шляхи поліпшення підготовки студентів педагогічних вузів до виховної роботи в школі*, Г.В. Троцько, Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць. Х., 1998, Вип. 7.

Ящук І.П., Філінюк В.А., Дронюк М.В., *Збираймо добро по намистині: результати та проекти волонтерської діяльності студентів 2009-2011рр.*, Редкол.: І.П. Ящук, В.А. Філінюк, М.В. Дронюк, Хмельницький, 2011.

Volunteer Activities for the Professional Development of Future Pedagogues

Abstract. The article deals with the volunteering activity of students in the faculty of primary education and philology of the Khmel'nyts'kyi Humanitarian-Pedagogical Academy in the context of the professional development of future teachers.

Keywords: professional training, competence, volunteering activity, student youth

Олександр Галус

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра педагогіки та психології
e-mail: academy1921@gmail.com
tel. +38 038 279 42 30

Педагогічне управління процесом адаптації студентської молоді

Анотація. Актуалізуються основні проблеми педагогічного управління адаптацією студентів до навчання в умовах вищої ступеневої освіти. Успішне розв'язання цих проблем сприяє позитивній професійній мотивації студентів до навчання та нових умов життєдіяльності, їх активності, самостійності і творчості.

Ключові слова. вища освіта, адаптація, управління

1. Актуальність дослідження

Процес реформування законодавчих основ освіти обумовлює удосконалення її змісту на всіх ступенях (від дошкільної до післядипломної освіти), запровадження системи ступеневої професійної підготовки кадрів, значне розширення спектру типів навчальних закладів середньої і вищої освіти. Це створює реальні можливості наступності допрофесійної, професійної підготовки та післядипломної освіти людини. Проте, сам розвиток людини є неперервним: на кожному етапі життя виникають певні суперечності, пов'язані з віковими особливостями фізичного, психічного, інтелектуального розвитку. Це обумовлює необхідність розвивати адаптивні механізми пристосування людини (майбутніх фахівців) на кожному новому етапі життя і діяльності (освітньо-кваліфікаційному рівні). Разом з тим, у системі ступеневої вищої освіти фахова підготовка студентів на кожному освітньо-кваліфікаційному рівні (ОКР) носить відносно завершений характер, так як молодий фахівець

будь-якого ОКР одержує диплом про вищу освіту із правом працювати за своїм фахом. Кожний рівень характеризується специфікою завдань навчального процесу, характером практичної підготовки, посиленням наукової складової, набуттям певного досвіду перебування у студентському середовищі, особливостями фізичного та психологічного розвитку студентів. Професійна підготовка майбутніх педагогів буде ефективною за умови цілеспрямованого педагогічного управління адаптаційними процесами на кожному ОКР. Це сприятиме неперервності освіти майбутніх фахівців, їх творчій самореалізації в період навчання у виші та у подальшій професійній діяльності.

Виникає необхідність у постійному поновленні фахових знань, умінь і навичок, забезпечення неперервності освіти людини. Неперервність навчання повинна полягати у наданні можливості людині осмислювати на кожному етапі своєї життєдіяльності власний професійний досвід у контексті реальної соціокультурної ситуації й оцінювати його відповідно до різних ролей, які вона відіграє в суспільстві. Підписання Україною у 2005 р. Болонської декларації поставило перед вищою школою ряд важливих завдань. Зокрема запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у виші зумовило посилення інтенсивності навчання студентів, зростання їх самостійної індивідуальної роботи, поживлення наукової діяльності. Як свідчать дослідження, це певною мірою відображається на самопочутті студентів, призводить до стресових ситуацій, негативних психічних станів. Запобігти цьому можна за допомогою педагогічного управління цілісною науково-методичною і навчально-виховною системою роботи на I-IV ОКР.

Професійна підготовка студентів повинна спрямовуватися на забезпечення здатності кваліфіковано реалізовувати у своїй діяльності визначені державним стандартом завдання, вирішення яких залежатиме від ефективності процесу його професійного становлення, успішної адаптації до навчання та нових умов життєдіяльності у виші.

2. Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій

Різні аспекти адаптації особистості досліджувалися багатьма ученими у філософії, соціології, психології та педагогіці. Фізіологи розглядають адаптацію як загальну реакцію всього організму на зміни довкілля за провідної ролі будь-якої з фізіологічних систем: нервової – І. Сеченов, І. Павлов; ендокринної – Г. Сельє; статевої – З. Фрейд; генетичної – Е. Майєр та ін., або ж як специфічну фізіологічну адаптацію. Соціальну адаптацію особистості вивчали Д. Андрєєва, Т. Дичев, М. Лукашевич, В. Москаленко та ін., соціально-психологічну – Л. Росс, Л. Фестінгер, В. Франкл, Е. Фромм, Б. Паригін, О. Зотова, Г. Царегородцев та ін., психологічну – Б. Асмолов, Г. Балл, Л. Виготський, І. Кон, А. Петровський,

В. Семиченко¹. Професійно-педагогічні аспекти адаптації досліджували М. Дьяченко, Л.Кандибович, О.Мороз, А. Новодворскіс, Н.Ничкало² та ін. Проте на сьогодні потребує дослідження проблема управління адаптацією майбутніх фахівців у контексті багаторівневого навчання.

Завданням статті є аналіз необхідності здійснення цілеспрямованого педагогічного управління адаптацією студентів до навчання в умовах вищої ступеневої освіти.

3. Виклад основного матеріалу

Концептуально принциповим є тлумачення співвідношення процесів адаптації та соціалізації майбутніх фахівців. Адаптація особистості в системі ступеневої освіти може розглядатися в єдності як складова процесу її соціалізації. Соціалізація є тривалим, безперервним процесом, тоді як адаптація пов'язана зі змінами соціуму і триває до моменту досягнення вільного функціонування у ньому. Соціалізація – процес входження особистості у суспільство в цілому через набуття соціального досвіду людства, адаптація – процес входження особистості в конкретну соціальну (професійну) спільноту через засвоєння соціального (професійного) досвіду цієї спільноти та використання нагромадженого раніше досвіду: для успішного проходження адаптації потрібний певний рівень соціалізації особистості; чим вищий рівень соціалізації, тим успішніше, активніше відбувається адаптація. На певному рівні соціалізації у взаємодії особистості та соціуму виникає момент динамічної рівноваги, узгодженості норм і традицій соціуму та поведінки людини. Нове, створюючи суперечність між рівнем соціалізації особистості та вимогою нетрадиційної поведінки у відповідь на зміну соціуму, порушує цю рівновагу і мотивує адаптаційну поведінку. Виникає потреба в адаптації до нових умов життєдіяльності. Під час адаптації ця суперечність знімається, враховуючи певний рівень соціалізації людини. Досягнутий рівень соціалізації дає змогу індивіду функціонувати в новому соціумі, спираючись на свої адаптаційні можливості. Подальша взаємодія особистості та соціуму здійснюватиметься ефективніше, забезпечуючи тим самим неперервність і безмежність розвитку особистості, перетворення й удосконалювання самого соціуму. Розуміння взаємозв'язків процесів адаптації і соціалізації, яке лягло в основу відомої адаптивно-розвиваючої концепції соціалізації, полягає в розгляді соціалізації як взаємодії людини протягом життя із со-

¹ В.А. Семиченко, *Психічні стани*, В.А. Семиченко, К.: «Магістр-S», 1998, с. 208. Рос. мовою.

² Н.Г. Ничкало, *Адаптація професійна*, Н.Г. Ничкало, Енциклопедія сучасної України, К.: Держ. голов. підприємство респ. ВО, 2001, т. 1: «А», с. 179-180.

ціумом шляхом зміни адаптацій у кожній зі сфер її життєдіяльності. Процес адаптації пов'язаний із засвоєнням нової соціальної ситуації, додає людині соціального досвіду і тим самим підвищує рівень її соціалізації. Це дозволяє розглядати адаптацію студентів до нових освітніх умов як ступінь їхньої соціалізації, у ході якої відбувається не лише інтеграція майбутніх фахівців у соціум, але й їхній неперервний професійний та особистісний розвиток і самореалізація.

Адаптація студентів до навчання та нових умов життєдіяльності у ВНЗ розглядається в контексті неперервного професійного розвитку особистості, що являє собою постійний процес руху від нижчого професійного рівня до вищого і реалізується через певний вид діяльності, спрямований на вдосконалення знань, умінь, компетентності та інших характеристик фахівця. Така діяльність включає навчання у вищих навчальних закладах (формальне навчання), самоосвітню, самовиховну діяльність студентів (неформальне навчання) і потребує ефективного педагогічного управлінського впливу з боку суб'єктів навчально-виховного процесу у ВНЗ.

Завдання *неперервної освіти* полягає у створенні реальної можливості впливу на соціокультурні зміни з метою сформувати мобільність, гнучкість, адаптивність і конкурентноздатність. Освіта, крім допомоги в *адаптації* до нових умов змінного світу, стала виконувати випереджуючу функцію у підготовці людини до подолання порушень її рівноваги у соціо-професійній діяльності та у житті в цілому. Вища освіта стає центром соціального регулювання в розвитку здібностей людей, які б могли утверджувати свої права і свободи відповідно до змін у суспільстві. Освіта розглядається як неперервний процес, що забезпечує розвиток творчого потенціалу, всебічне збагачення духовного світу людини. Стратегія розвитку освіти у ВНЗ I-IV р.а. розглядається в контексті провідної ідеї неперервної освіти – збагачення творчого потенціалу людини упродовж всього життя. Вища ступенева освіта – це підсистема загальної системи неперервної освіти, у яку включено ВНЗ I-IV р.а., що виконують і соціокультурні завдання. Важливим є загально-цивілізаційний контекст неперервної освіти у ступеневому ВНЗ, який забезпечує коректування світорозуміння особистості, вироблення цілісної, несуперечливої особистісної концепції сучасного життя і свого місця у ньому.

Ми розглядаємо процес адаптації як складну систему, яка включає взаємопов'язані компоненти: енергетичний, середовищний, діяльнісний, соціальний, професійний, індивідуально-особистісний.

Енергетичний компонент відображає ресурсні можливості організму, їх спроможність забезпечити функціонування основних систем організму в умовах підвищення енерговитрат. Показниками даного компоненту є: *здоровий спосіб життя* (фізіологічна сторона функціонування організму, ак-

тивний стан: режим праці, відпочинок, стан здоров'я) і характер *міжстатевих стосунків* (реалізація потреби у створенні сім'ї, вихованні дітей тощо).

Середовищний компонент відображає відносини людини і зовнішньо-предметних умов, що її оточують. Показниками цього компоненту є: *економічний*, або *матеріальний* (отримання матеріальних засобів для існування) і *побутовий* (наявність житла, харчування, медобслуговування, побутові послуги, користування базою відпочинку ВНЗ тощо).

Діяльнісний компонент відображає здатність людини виконувати дії, що складають зміст відповідної діяльності. У цьому компоненті виділено показники: *навчальний процес*, *наукова діяльність і контроль знань студентів*. Під час вивчення навчальних дисциплін увагу слід звертати на особливості змісту, складність засвоєння нового матеріалу, формування практичних умінь і навичок; особливості поєднання організаційних форм, методів, засобів навчання і контролю, відмінних від шкільних.

Соціальний компонент адаптації відображає входження людини у новий соціум. У цьому компоненті визначено показники: *міжособистісні стосунки*, на які впливають соціум, соціально-екологічне походження студента, взаємини у сім'ї, з викладачами, контакт зі шкільними приятелями, рівень розвитку колективу, соціально-психологічні явища студентського соціуму і *комунікативна компетентність* (реалізація потреб студента у спілкуванні).

Професійний компонент характеризує ставлення студента до майбутньої професійної діяльності як основної життєвої перспективи. Показниками цього компоненту є: розвиток позитивної *професійної мотивації* (особливості мотиваційної сфери студента, професійний інтерес) і *процес інтеріоризації* (вплив зовнішніх чинників на внутрішні переконання студентів).

Індивідуально-особистісний компонент відображає інтегрований результат адаптації, коли людина відчуває психологічний комфорт від ситуації свого життя, приймає її як конструктивно значущу, що відкриває подальші перспективи розвитку. Показниками цього компоненту є: *індивідуальні психологічні особливості* особистості, що відповідають вимогам соціуму й виду діяльності (позитивна Я-концепція, генетичні передумови адаптаційних можливостей, стать, нервово-психічна напруга, психічне здоров'я, задатки, психічні стани, рефлексія, інтелектуальний розвиток, професійна ментальність) і *творча самореалізація* (особистісні зміни, формування соціально-значущих якостей, система цінностей, професійно важливі якості).

Нами здійснено класифікацію компонентів адаптації: *компонент-умова*: середовищний; *компоненти-визначальники*: енергетичний, діяльнісний, соціальний; *компоненти-результат*: професійний, індивідуально-особистісний.

З метою встановлення реального стану адаптованості студентів на усіх ОКР досліджено *мотиви вступу молоді ВНЗ*. На теперішній час відзнача-

ються значні розбіжності в життєвих та професійних намірах певних груп студентської молоді в порівнянні з тими, які були „задані” на момент вступу у ВНЗ. В умовах соціальної непередбачуваності життєві плани частини студентів досить невизначені, перебувають у стадії формування і часто мало пов’язані з отримуваними професією і спеціальністю. Такий стан професійних намірів знаходить своє відображення у системі чинників, які є важливими для студентів при виборі майбутнього місця роботи. Рівень і змістовність особистісної адаптації зумовлені тим, наскільки співпадають соціальна і професійна сторони життєвих планів особистості: а) у значної частини молоді не сформоване достатньо чітке уявлення щодо обраної професії, переважає орієнтація на певний тип ВНЗ і навіть на конкретний заклад, який дає, на думку молоді, більше шансів увійти в дану соціально-професійну групу; б) близько 50% студентів першого курсу не мають чіткого уявлення про зміст, умови майбутньої професійної діяльності.

Виникає розбіжність між життєвими планами і їх здійсненням, що негативно впливає на особистість і веде до зниження ефективності процесу її адаптації до навчання. Виявлено *труднощі* студентів у навчанні й нових умовах життєдіяльності, що пов’язані з невідповідністю студентів до навчальної, організаційно-комунікативної діяльності у ВНЗ: недостатньо розвинуті вміння вузівської навчальної роботи (47%), невміння планувати час на самостійну підготовку до занять (61%), недостатні вольові зусилля для самоорганізації (66,6%), невміння працювати систематично, безконтрольно (39%) тощо.

У навчальних планах і програмах підготовки фахівців ряду ВНЗ виявлено відсутність певної системи, спрямованої на розвиток адаптивних можливостей студентів до навчання й умов життєдіяльності; це не відображено у галузевому стандарті вищої освіти. Є потреба у впровадженні системи з наукового, навчального, методико-практичного забезпечення процесу адаптації студентів та педагогічного управління нею.

Наявність різних тенденцій у процесі адаптації студентів на I-IV ОКР потребують системного, цілеспрямованого *управління*. Управління освітніми закладами (професійною підготовкою фахівців) висвітлювалося різноаспектно: сучасні дослідження проблем управління соціально-педагогічними системами (В. Бондар, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, Л. Калініна, В. Маслов, А. Прокопенко³, В. Олійник, Є. Хриков⁴); теорія і методика моделювання управлінської діяльності (В. Пікельна, О. Хомерики та ін.); удосконалення

³ А.І. Прокопенко, *Наукові основи управління в системі освіти: моногр.*, А.І. Прокопенко, Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, Х.: ХНУ, 2005, с. 304, Бібліогр., с. 275-303.

⁴ Є.М. Хриков, *Управління навчальним закладом: навч. посіб.*, Є.М. Хриков, К.: Знання, 2006, с. 365.

післядипломної педагогічної освіти (С. Крисюк, І. Жерносек, Н. Коломінський, Н. Протасова, Т. Сорочан).

Ефективність *педагогічного управління* залежить від активної взаємодії суб'єктів управління (адміністрації ВНЗ, деканатів, викладачів, кураторів) зі студентами. Під *педагогічним управлінням процесом адаптації* студентів в системі ступеневої освіти розуміємо сукупність цілеспрямованих дій суб'єктів педагогічного управління з метою розвитку адаптивних здібностей студента, сприяння його адаптації до навчання та нових умов життєдіяльності на I-IV ОКР, які є підґрунтям його успішного професійного становлення у ВНЗ, професійної й особистісної самореалізації у майбутньому. Під *науковими засадами* досліджуваної проблеми розуміємо теоретично обґрунтовані, об'єктивно зумовлені мету, завдання, закономірності, принципи, функції, структуру, зміст та методичне забезпечення педагогічного управління адаптацією майбутніх учителів у системі ступеневої освіти.

У структуру *організаційно-педагогічної діяльності ВНЗ з адаптації майбутніх фахівців* нами включено такі складові: учасники процесу адаптації, система навчальної, виховної, організаційно-методичної і наукової роботи з досліджуваної проблеми. *Учасниками* діяльності є студенти як об'єкти педагогічного управління, на яких спрямована цілісна система роботи з адаптації до навчання та нових умов життєдіяльності у ВНЗ та суб'єкти педагогічного управління: куратори, викладачі, працівники деканату, адміністрації ВНЗ, батьки, меценати, громадські організації. *Навчальна робота* спрямовувалася на використання змісту навчальних дисциплін з метою посилення гуманістичного спрямування навчального процесу (упровадження нових навчальних планів, кредитно-модульної системи, індивідуальних навчальних планів студентів, ефективних форм і методів навчання, посилення самостійної роботи студентів, контролю за їх знаннями). *Виховна робота* передбачала удосконалення самовиховання студентів, спрямованих на утвердження високоморальних якостей, розвитку творчого потенціалу, самореалізації. *Організаційно-методична робота* спрямовувалася на організаційно-методичне забезпечення процесу адаптації: а) організація спецкурсу для студентів; б) колективне, групове та індивідуальне консультування студентів, кураторів, викладачів і батьків з різноманітних проблем адаптації; в) підготовка навчальних посібників, методичних рекомендацій з даної проблематики. *Наукова робота* спрямовувалася на формування творчих навиків, зміцнення і розвиток професійного інтересу, значне розширення сфери спілкування, що допомагає краще освоїти специфіку ВНЗ та впевненіше почувати себе у колективі.

Таким чином, організаційно-педагогічна діяльність ВНЗ з адаптації студентів потребує цілеспрямованого педагогічного керування з боку суб'єктів управління. Ефективність такої діяльності забезпечується дотриманням її структури та відповідного змістового наповнення.

4. Висновки

1. Складність дослідження процесу адаптації особистості обумовлено його унікальністю та міждисциплінарним значенням.

2. Різноманітність аспектів дослідницького розгляду проблем адаптації особистості у ВНЗ зумовлює розходження в підходах до визначення змісту самого поняття, форм і методів його успішного педагогічного здійснення.

3. Ефективне педагогічне управління адаптацією майбутніх фахівців у системі ступеневої освіти забезпечується завдяки створенню організаційно-методичної системи роботи ВНЗ з адаптації студентів до навчання, дотриманню наукових засад: підходів, закономірностей, принципів, циклів, функцій, методів, засобів, прийомів, етапів та організаційно-педагогічних умов.

Література

- Ничкало Н.Г., *Адаптація професійна*, Н.Г. Ничкало, Енциклопедія сучасної України, К.: Держ. голов. підприємство респ. ВО, 2001, т. 1: «А».
- Прокопенко А.І., *Наукові основи управління в системі освіти: моногр.*, А.І. Прокопенко, Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, Х.: ХНУ, 2005.
- Семиченко В.А., *Психічні стани*, В.А. Семиченко, К.: «Магістр-S», 1998.
- Хриков С.М., *Управління навчальним закладом: навч. посіб.*, С.М. Хриков, К.: Знання, 2006.

Pedagogical Management of the Process of Student Adaptation

Abstract. The main problems of the pedagogical management of student adaptation to their learning at higher level educational institutions have been updated. Successful solving of these problems assists the positive professional motivation of students to learning and creates new conditions for vital functions, their activity, independence, and creativity.

Keywords: college education, adaptation, management

Олена Біницька

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра менеджменту освіти
e-mail: academy1921@gmail.com
tel. +38 038 279 42 30

Фінансово-економічна діяльність вищих навчальних закладів в Україні

Анотація. В статті розглянуто фінансово-економічну діяльність вищих навчальних закладів в Україні. Проаналізовано фінансування вищої освіти як в Україні, так і закордоном. На основі аналізу статистичних даних визначено показники державних витрат на підготовку фахівців. Наведено пропозиції щодо ефективної фінансово-економічної діяльності вищих навчальних.

Ключові слова: вища освіта, вищий навчальний заклад, фінансово-економічна діяльність, бюджетні кошти, витрати.

1. Вступ

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» фінансування державних вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прийнятті рішень¹.

---

¹ Закон України Про вищу освіту Документ 1556-18, чинний, поточна редакція – Редакція від 1.01.2015, підстава 76-19. Розділ XII Фінансово-економічні відносини у сфері вищої освіти [Електронний ресурс], режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/> [28.02.2015].

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій, виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Значний теоретичний і практичний інтерес для дослідження обраної проблеми викликають праці О. Долгова, В. Пилипчука, С. Матюха, С. Захаріна, Н. Левчука, Н. Чаленко, Т. Рижої та ін.

Мета статті – є аналіз сучасного стану фінансово-економічної діяльності вищих навчальних закладів в Україні.

Вклад основного матеріалу дослідження. Для багатьох країн питання про підготовку кваліфікованих кадрів є одним з найбільш важливих політичних питань, нерозривно пов'язаних з питаннями фінансових вкладень в освіту. Враховуючи стан сучасної економіки і політики, вищі навчальні заклади можуть прийти до рішення зменшити кількість студентів, обмеживши таким чином доступ до вищої освіти якоїсь частини населення до тієї пори, поки фінансування не покращиться. Звичайно для того, щоб забезпечити доступність вищої освіти для всіх бажаючих, не збільшуючи рівня фінансування, можна було б спробувати застосувати більш ефективні методики навчання. Однак важко уявити, що тільки за рахунок підвищення ефективності, скажімо розширення дистанційного навчання, інноваційних методів викладання можна уникнути необхідності капіталовкладень у цей сектор економіки. Політика уряду, яка обмежує приплив інвестицій в освіту, незважаючи на те, що воно в свою чергу впливає на суспільство і економіку, є недалекоглядною.

Останнім часом діяльність вищих навчальних закладів (ВНЗ) щодо залучення додаткових позабюджетних джерел фінансування все більше комерціалізується, хоча основним завданням, як і раніше, залишається забезпечення фінансової стійкості з метою збереження і розвитку інтелектуального, навчального, наукового, культурного і виробничого потенціалу².

Іншою можливістю для фінансування вищої освіти могла б стати модель, що поєднує в собі бюджетне і комерційне фінансування. Підвищивши плату за навчання для студентів із середнім і високим доходом, вищі навчальні заклади багатьох країн могли б суттєво поповнити свій бюджет. Потенціал такого підходу особливо високий у тих країнах, в яких держава виділяє гранти,

² О.М. Долгов, *Вищий навчальний заклад як суб'єкт підприємницької діяльності в умовах ринкових відносин*, [Електронний ресурс], режим доступу: [www.google.com/url?q=http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/evngu_2013_4_22.pdf&sa=U&ei=KD70VLu9E4qL7AbpZg&ved=0CAcQFjAC&client=internal-uds-cse&usg=AFQjCNEUznCN3OZ9qw3LpEjheOxBJWN-0Q](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/evngu_2013_4_22.pdf&sa=U&ei=KD70VLu9E4qL7AbpZg&ved=0CAcQFjAC&client=internal-uds-cse&usg=AFQjCNEUznCN3OZ9qw3LpEjheOxBJWN-0Q) [3.03.2015].

частково або повністю покриваючи витрати на навчання. У деяких країнах вже спостерігаються ознаки зростаючої фінансової незалежності вищих навчальних закладів завдяки вмілому реформуванню управлінських структур і пошуку додаткових доходів, таких як підвищення плати за навчання або залучення більшої кількості іноземних студентів. У цьому випадку можна продумати і стратегію допомоги студентам, які не мають можливості оплатити навчання, яке стає все дорожче³.

Проблеми фінансування сучасних вищих навчальних закладів стали предметом наукових досліджень українських дослідників: О. Василика, В. Журавського, І. Каленюк, В. Козака, Ю. Лисенко, О. Навроцького, В. Новікова, К. Павлюка, Т. Рижої, О. Шашкевича та ін. Питання фінансово-економічної діяльності вищого навчального закладу та ефективність його функціонування знайшли своє відображення в економічній літературі.

Проблемам підвищення ефективності діяльності роботи ВНЗ та системи освіти присвячено праці вітчизняних науковців. Значну увагу їх вивченню приділяють такі вітчизняні вчені В. Луговий, С. Михаць, Т. Оболенська, Є. Сафонова, М.Сметанін, М. Степко .

Поступові перетворення можуть торкнутися і капіталовкладення в сфері освіти. У той час як існуюча матеріально-технічна база неминуче старіє, а попит на найсучасніше обладнання для проведення інноваційних досліджень зростає, керівництву вищих навчальних закладів доводиться ламати голову над пошуком джерела інвестицій. У до кризові часи у закладів існувало кілька таких джерел: пряме фінансування з бюджету, прибуток від власних фінансових операцій, добродійність або різного роду кредити. Для більшості закладів основним джерелом капіталу є безпосередні надходження з державного бюджету⁴.

У більшості розвинених країн світу вища освіта переважно фінансується державою. Згідно з даними ОЕСР (Організації економічної співпраці та розвитку) частка приватного фінансування становить не більше ніж 15-20%. У скандинавських країнах приватне фінансування не перевищує 5%. З іншого боку є держави, де приватне фінансування становить більше як 50% – США (62%), Південна Корея (73%), Японія (67%), Австралія (56%), Великобританія (54%). Приватне фінансування, у першу чергу, – це плата за навчання студентами, спонсорами.

В Україні не ведеться статистика щодо приватного фінансування вищої освіти, його можна поррахувати лише приблизно Державний комітет статистики надає дані щодо загальної кількості студентів, які навчаються за кош-

³ Увеличится ли финансовая независимость университетов [Электронный ресурс], Режим доступу: www.ihe.nkaoko.kz/archive/17/282/ [15.02.2015].

⁴ Там же.

ти фізичних і юридичних осіб у ВНЗ I–II і III–IV рівнів акредитації. Дані про вартість навчання надають самі заклади. Приблизна оцінка приватного фінансування складає 0,7% ВВП. З урахуванням державного фінансування в розмірі 2% ВВП, загальний обсяг фінансування досягає 2,7% ВВП. Частка приватних витрат, таким чином, в Україні становить 25% від усього обсягу фінансування.

В Україні ж витрачання бюджетних коштів регламентується нормативами, встановленими центральним органом виконавчої влади. Ці нормативи розповсюджуються на штатну чисельність співробітників, співвідношення кількості студентів і викладачів, навчальне навантаження викладачів, розміри земельних ділянок, фінансування наукових досліджень, утримання навчальних аудиторій і лабораторій, бібліотек та фондів наукової і навчальної літератури, фінансування капітального будівництва, ремонт і утримання будівель і спортивно-оздоровчих споруд, придбання технічних засобів навчання та методичного забезпечення навчального процесу. Університети повинні суворо дотримуватися встановлених норм на кожну статтю витрат. Це блокує можливість більш ефективного використання коштів, виходячи з потреб кожного конкретного ВНЗ.

До недавнього часу існували обмеження й на використання коштів, які виші заробили за рахунок власної діяльності. Проте у березні 2012 року Верховна Рада прийняла закон, що дозволяє вишам використовувати зароблені гроші на власний розсуд. Це позитивне нововведення дає можливість розподіляти зароблені кошти між структурними підрозділами, оновлювати матеріально-технічну базу, впроваджувати нові технології, стимулювати розвиток науки. Але закон звільняє ВНЗ від необхідності проводити тендери під час використання власних коштів, що збільшує можливості корупції.

Витрати на освіту включають як поточні, так і капітальні витрати. Капітальні витрати – це купівля довгострокових товарів та послуг: обладнання, будівництво, капітальний ремонт. Поточні витрати – це всі щорічні витрати, які потрібні для функціонування ВНЗ; вони передбачають оплату праці, комунальні платежі, навчальні матеріали, соціальні послуги (харчування, надання гуртожитків, медобслуговування) тощо. У країнах ОЕСР поточні витрати в загальній структурі витрат вищів становлять від 80% до 96%. Середній показник у цих країнах дорівнює 90,9%. Відповідно капітальні витрати в середньому становлять 9,1%. В Україні показник капітальних витрат (4,1%) більше ніж вдвічі нижчий за середній рівень країн ОЕСР. Українська структура витрат схожа із структурою Бельгії, Данії, Фінляндії та Швеції. Саме скандинавські країни лідирують в міжнародних рейтингах топ-500 найкращих університетів світу. Тобто не зважаючи на порівняно невеликі капітальні витрати, ці держави лідирують у світових рейтингах і є прикладом для наслідування (останнє особливо стосується системи вищої освіти Фінляндії).

Одна з головних складових поточних витрат – це оплата праці, викладачів і решти співробітників. У країнах ОЕСР заробітна платня усього штату співробітників вищів становить від 50% до 80% поточних витрат (в середньому 68,5%). Найменший показник (десь 50%) характерний для Чехії, Словаччини, а найбільший – для Великобританії (до 83%).

Міністерство освіти України не надає деталізацію поточних витрат вищих навчальних закладів⁵. Так, за даними національного фонду фундаментальних досліджень США, протягом останніх 10 років вища освіта і наука України, за сукупними показниками, перемістилася з 32-го на 41-е місце у світі і почала поступатися навіть Кембриджському університету. Зокрема протягом останнього десятиріччя Україна за кількістю наукових публікацій з високим імпаکتфактором швидко втрачала свої позиції приблизно з темпом 3,6% на рік. Зниження якості підготовки людського капіталу почало безпосередньо впливати на втрату конкурентоспроможності країни у світі. Виробництво в Україні високотехнологічної продукції, яка створювалася на основі нових знань, і її експорт протягом останніх 10 років постійно зменшувалася. Так, у 2001 році частка високотехнологічного експорту в загальному експорті України становила 5,5%, а в 2012-му – близько 4%, тоді як, наприклад, для Китаю цей показник за такий же відрізок часу різко зростав – з 18 до 33%⁶.

Загальні витрати на освіту в Україні у 2007 р. склали 53,47 млрд. грн., у 2008 р. – 70,39 млрд. грн., у 2009 р. – 77,41 млрд. грн., у 2010 р. – 91,07 млрд. грн., у 2011 р. – 97,60 млрд. грн., у 2012 р. – 111,18 млрд. грн. Порівнюючи з показниками національної економіки у 2007 та 2008 р. Україна витратила 7,4% валового внутрішнього продукту (ВВП) на освіту, у 2009р. – 8,5%, у 2010 р. – 8,4%, у 2011р. – 7,5% та у 2012 р. цей показник становив 7,9% (державні та приватні витрати разом з урахуванням офіційних та неофіційних прямих платежів населення). Частка витрат державного сектора на освіту у 2012 р. становила 6,7% ВВП, що відповідало рівню розвинутих країн Європейського союзу. Видатки на вищу освіту у 2000-2013 рр. за даними Держстату України складали у відсотках до ВВП – від 1,3% (2000 р.) до 2,3% (2009, 2010 рр.), у відсотках до загальних витрат консолідованого бюджету України – від 4,7% (2000 р.) до 6,9% (2002 р.) та 6,8% (2009 р.). При цьому, якщо у 2000-2002 рр. видатки на вищу освіту України суттєво зросли, то

⁵ *Викладення доповіді CASE-Україна Фінансування системи вищої освіти: світова практика і українське сьогодні* [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://liberal.in.ua/tochka-zoru/vikladennya-dopov%D1%96df-case-ukra%D1%97na-f%D1%96nansuvannya-sistemi-vischo%D1%97-osv%D1%96ti-sv%D1%96tova-praktika-%D1%96-ukra%D1%97nske-sogodennya.html> [13.02.2015]

⁶ М. Згуровський, *Вища освіта на зламі суспільного розвитку* [Електронний ресурс], М. Згуровський, «Українознавство» 2013, № 1, с. 160-163. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ukr_2013_1_33.pdf [1.03.2015].

протягом 2003-2007 рр. відбулася їх стабілізація, яка повторилась у 2012-2013 рр. після зниження у 2009-2011 рр.

Аналіз структури державних витрат на підготовку фахівців дозволяє виявити пріоритети, які щороку обирає держава, формуючи обсяги державного замовлення. Загалом (станом на липень 2014 року) на державне фінансування у поточному році заплановано витратити 20,5 млрд. грн. (на 185 млн. грн., або на 1% більше, ніж у 2013 р.).

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що фінансово-економічне забезпечення закладу вищої освіти повинно розподілятися наступним чином: 51% – асигнування з державного бюджету та 49% – власні знаходження ВНЗ.

Попри досить значне зростання абсолютних показників державних витрат на підготовку фахівців, частка цих витрат у державному бюджеті поступово зменшувалася. У 2013 році видатки на державне замовлення становили трохи менше 5% від усіх державних витрат, натомість у 2007 році цей показник становив майже 5,5%. Найбільшою їх частка була у 2010 році – 6,4%.

На сьогодні вартість навчання у закладах вищої освіти України достатньо сильно різниться. Однак в Україні відсутні нормативи для розрахунків вартості навчання особи у закладі вищої освіти. Так, середня за всіма напрямками вартість навчання за денною формою для здобуття ступеня бакалавра для студентів, прийнятих у 2014 -2015 навчальному році з оплатою за кошти фізичних та юридичних осіб, у різних закладах складає від 6500 до 11000 грн., за заочною – від 3600 до 8400 грн. Беручи до уваги той факт, що понад 50% студентів навчаються за кошти фізичних та юридичних осіб, можемо зробити висновок, що вартість навчання одного студента за кошти Державного бюджету суттєво вища, аніж за кошти фізичних чи юридичних осіб⁷.

Оцінка фінансово-економічної діяльності ВНЗ здійснюється на підставі фактичних даних виконання кошторису за показниками надходжень та витрат; ресурсного забезпечення; наявності (відсутності) заборгованості зі сплати податків, розрахунків з постачальниками, з виплати заробітної плати; здійснення капітальних інвестицій; стану та використання матеріально-технічної бази; соціального забезпечення працівників тощо. Вітчизняні дослідники визначають критерії оцінки ефективності управління фінансово-економічною діяльністю ВНЗ базуються на даних фінансової звітності та показниках. Оцінку фінансово-економічної діяльності проводять з урахуванням критеріїв: здійснення освітньої діяльності (кількість прийнятих на навчання студентів, в тому числі за джерелами фінансування; отримані кредити на навчання); соціально-економічний стан ВНЗ (середньооблікова кількість штатних працюючих, середньомісячна заробітна плата, заборгова-

⁷ Національні рахунки освіти України у 2012 році. Статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України, 2014, с. 6.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика покриття видатків на утримання державних закладів вищої освіти

Видатки на утримання вищого навчального закладу	Економічна класифікація видатків бюджету	Покриття видатків	
		за загальним фондом	за спеціальним фондом
Оплата праці	2011	+	+
Нарахування на оплату праці	2120	+	+
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	2210	–	+
Медикаменти та перев'язувальні матеріали	2220	–	+
Оплата послуг (крім комунальних)	2240	–	+
Видатки на відрядження	2250	–	+
Оплата теплопостачання	2271	+	+
Оплата водопостачання та водовідведення	2272	+	+
Оплата електроенергії	2273	+	+
Оплата природного газу	2274	+	+
Окремі заходи з реалізації державних (регіональних) програм, не віднесених до заходів розвитку (підвищення кваліфікації та навчання працівників)	2282	–	+
Стипендії	2720	+	+
Інші виплати населення (страхування добровільних пожежних дружин)	2730	–	+
Інші поточні видатки (оплата податків та інших платежів до бюджету)	2800	–	+
Придбання обладнання і предметів довгострокового користування	3110	–	+
Капітальний ремонт житлового фонду (приміщень)	3131	–	+
Капітальний ремонт інших об'єктів (навчальні корпуси)	3132	–	+

Джерело: Г.В. Блакита, *Сучасний механізм фінансового ресурсного забезпечення закладів вищої освіти*, Г.В. Блакита, О.М. Откаленко, Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту, «Економічні науки» 2013, Вип. 4, с. 372-375.

ність із виплати заробітної плати, витрати на соціальні заходи); надходження від плати за послуги, що надаються навчальними закладами (надходження від господарської діяльності, від надання майна в оренду, надходження від отриманих внесків, грантів, дарунків, від розміщення коштів на депозитних рахунках); стан активів та використання ресурсів (споживання енергоносіїв; залишкова вартість і величина зносу основних засобів); фінансовий стан (надходження коштів по загальному та спеціальному фондах, касові та фактичні видатки, поточні та капітальні видатки, фінансовий результат за

кошторисом, дебіторська та кредиторська заборгованість, фонд оплати праці); стан використання та збереження матеріально-технічної бази (площі, що використовуються в навчальному процесі, тимчасово вільні площі, площі, здані в оренду)⁸. Зважаючи на поточний стан економіки України, збільшення видатків на вищу освіту з Державного бюджету у найближчі роки неможливе. Тому одним із пріоритетних напрямів реформування національної системи вищої освіти України має бути реформування її економічних засад, спрямоване на оптимізацію використання таких коштів та створення прозорих фінансово-економічних механізмів цільового накопичення та адресного використання коштів, необхідних для реалізації в повному обсязі конституційних прав громадян на вищу освіту⁹.

Ефективність фінансово-економічної діяльності ВНЗ повинна розглядатися з декількох позицій: з точки зору індивідуума як споживача освітніх послуг (індивідуальна інвестиційна ефективність); з точки зору діяльності ВНЗ як господарського суб'єкта (мікроекономічна ефективність); з точки зору держави як замовника і гаранта задоволення громадських потреб (макро-/загальнонаціональна ефективність); з точки зору регіонального ринку праці і конкретного працедавця – споживача продукту ВНЗ (ринкова ефективність). Розглянуті прояви ефективності ВНЗ не можуть бути визначені щодо конкретного навчального закладу, так як проявляються у формі загального результату функціонування всієї системи вищої професійної освіти та мають характер екстерналій (зовнішніх ефектів). Узагальнену характеристику ефективності, на наш погляд, можна назвати інтегральною ефективністю діяльності ВНЗ, оскільки запропоновані для розгляду аспекти взаємопов'язані один з одним і характеризуються взаємним впливом¹⁰.

Отже, з метою удосконалення сучасного механізму фінансового ресурсного забезпечення закладів вищої освіти необхідно оптимізувати як джерела фінансування, так і видатки.

3. Висновки

На основі аналізу сучасної вітчизняної економічної літератури ми дійшли висновку, що проблемі фінансово-економічної діяльності вищих навчальних

⁸ Т.В. Рижа, *Оцінка ефективності управління фінансово-господарською діяльністю вищих навчальних закладів* [Текст], Т.В. Рижа, О.С. Федорчук, Вісник Хмельницького національного університету, «Економічні науки» 2013, № 5, т. 1, с. 98-100.

⁹ Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс], Режим доступу: www.mon.gov.ua/img/zstored/files/HE%20Reforms%20Strategy%202011_11_2014.pdf [1.03.2015].

¹⁰ С.А. Матюх, *Соціальна та економічна ефективності діяльності вищих навчальних закладів* [Текст], С.А. Матюх, Вісник Хмельницького національного університету «Економічні науки» 2013, № 5, т. 1, с. 39-42.

закладів в Україні надається значна увага, вона розглядається багатоаспектно і неоднозначно. Безперечним є той факт, що підготовка висококваліфікованого фахівця є нерозривно пов'язана з фінансуванням освіти.

Література

- Блакита Г.В., *Сучасний механізм фінансового ресурсного забезпечення закладів вищої освіти*, Г.В. Блакита, О.М. Откаленко, Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. «Економічні науки» 2013, Вип. 4.
- Викладення доповіді CASE-Україна Фінансування системи вищої освіти: світова практика і українське сьогодні* [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://liberal.in.ua/tochka-zozu/vikladennya-dopov%D1%96df-case-ukra%D1%97na-f%D1%96nansuvannya-sistemi-vischo%D1%97-osv%D1%96ti-sv%D1%96tova-praktika-%D1%96-ukra%D1%97nske-sogodennya.html> [13.02.2015].
- Долгов О.М., *Вищий навчальний заклад як суб'єкт підприємницької діяльності в умовах ринкових відносин* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.google.com/url?q=http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/evngu_2013_4_22.pdf&sa=U&ei=KD70VLu9E4qL7AbpZg&ved=0CAcQFjAC&client=internal-uds-cse&usq=AFQjCNEUznCN3OZ9qw3LpEjheOxBJWN-0Q [3.03.2015].
- Закон України Про вищу освіту Документ 1556-18*, чинний, поточна редакція – Редакція від 1.01.2015, підстава 76-19. Розділ XII Фінансово-економічні відносини у сфері вищої освіти [Електронний ресурс], режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> [28.02.2015].
- Згуровський М., *Вища освіта на зламі суспільного розвитку* [Електронний ресурс], М. Згуровський, «Українознавство» 2013, № 1, Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ukr_2013_1_33.pdf [1.03.2015].
- Матюх С.А., *Соціальна та економічна ефективності діяльності вищих навчальних закладів* [Текст], С.А. Матюх, Вісник Хмельницького національного університету «Економічні науки» 2013, № 5, т. 1.
- Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс], Режим доступу: www.mon.gov.ua/img/zstored/files/HE%20Reforms%20Strategy%202011_11_2014.pdf [1.03.2015].
- Національні рахунки освіти України у 2012 році. Статистичний бюлетень*, К.: Державна служба статистики України, 2014.
- Рижа Т.В., *Оцінка ефективності управління фінансово-господарською діяльністю вищих навчальних закладів* [Текст], Т.В. Рижа, О.С. Федорчук, Вісник Хмельницького національного університету. «Економічні науки» 2013, № 5, т. 1.
- Увеличится ли финансовая независимость университетов* [Електронний ресурс], Режим доступу: www.ihe.nkaoko.kz/archive/17/282/ [15.02.2015].

The Financial and Economic Activity of Higher Education Establishments in Ukraine

Abstract. The financial and economic activity of higher education establishments in Ukraine have been studied in this article. The financing of higher education both in Ukraine and abroad has been analyzed. This has been done on the basis of statistical data, where the indices of state expenses

for specialists' preparation have been determined. Proposals for effective financial-economic activity of higher educational establishments have been offered.

Keywords: higher education, higher educational establishment, financial-economic activity, budgetary funds, expenses

Ірина Янкович

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)
Кафедра педагогіки та освітнього менеджменту
e-mail: yankov_ira1991@mail.ru
tel. 097 344 92 20

Шляхи подолання виховних проблем у Польщі й Україні крізь призму світових тенденцій формування особистості

Анотація. У статті проаналізовано особливості виховання дітей і молоді в державах із високим Індексом людського розвитку (США, Канада, Норвегія, Фінляндія, Франція, Китай). Виявлено переваги їх виховних систем, а саме: включення морального виховання в шкільний процес; забезпечення умов для прояву індивідуальних особливих здібностей; підготовка учнів до життя; колективна відповідальність держави, органів управління, громадських організацій за формування особистості кожної дитини; створення гуманної системи турботи про учнів з особливими потребами тощо. З'ясовано, що ефективність виховання забезпечується передусім освітньою політикою держави, яка вкладає кошти в розвиток шкільництва та створює можливості для самореалізації кожного громадянина. Доведено необхідність посилення моральних впливів на тлі економічного розвитку та зростання матеріального благополуччя. Визначено перспективи реалізації позитивних ідей для духовно-морального оздоровлення Польщі й України.

Ключові слова: виховання дітей та молоді, підготовка майбутніх учителів, педагогічна освіта, фінські школи, педагогіка США, норвезька система освіти, школи Франції, канадські школи

1. Вступ

Серед основних завдань сучасних навчальних закладів на тлі суспільних загроз і викликів (апатія, надмірний прагматизм, національний нігілізм, егоїзм, агресія, захоплення психоактивними речовинами тощо) є формування особистості з розвиненими духовно-моральними якостями, патріота рідного

краю. Ця проблема потребує нагального вирішення в Польщі й Україні, які є географічно близькими, мають спільні історичні корені, подібні ментальні риси, тривалі культурно-освітні зв'язки, доступні для спільного розуміння мови. Для обох держав характерними є як численні здобутки у виховній галузі, так і суттєві прорахунки. Провідними шляхами подолання сучасних проблем розглядаються координація дій різних виховних інституцій, реформування педагогічної освіти, налагодження взаємозв'язків школи з родиною.

У Польщі виховання дітей та молоді, особливо в останні десятиріччя, стало важливим державним завданням та одним із пріоритетів освітньої галузі. У школах забезпечується психолого-педагогічна підтримка учням та допомога у здійсненні самореалізації. У вищих навчальних закладах, у яких відбувається підготовка майбутніх учителів, акцент робиться на формуванні готовності саме до виховної роботи. Студенти все частіше стають суб'єктами розвитку моральних, фізичних, естетичних якостей через функціонування органів студентського самоврядування, створення у вишах осередків культури, зокрема університетських музеїв, художніх аматорських колективів, творчих об'єднань, центрів спорту, клубів за інтересами та ін., що потужно фінансуються державою і підтримуються громадськістю міст.

У вітчизняних педагогічних ВНЗ функціонують виховні відділи, тому студенти не тільки готуються до виховної роботи з учнями, а й самі ще є як суб'єктами, так і об'єктами виховання. Декілька педагогічних практик, зокрема в літніх оздоровчих закладах, сприяють формуванню вмінь виховувати учнів.

У Польщі й Україні науковці здійснюють дослідження проблем, що спрямовані на оздоровлення виховної галузі, зокрема з особистісно зорієнтованого виховання (І. Бех); реалізації позитивної профілактичної стратегії (А. Сліва, С. Сліва), суть якої полягає в діагностиці позитивних якостей, умінь школярів і допомозі дітям застосувати свій потенціал у цікавій соціально цінній діяльності тощо¹. Проте у вихованні дітей і молоді в цих державах є й суттєві відмінності, які стосуються сили релігійних вірувань, розвитку патріотизму, розуміння природи тоталітаризму на тлі зв'язків із європейськими реаліями тощо. Окрім того, Польща є учасником Європейського Союзу, отже, активніше пропагує європейські цінності.

Для виявлення перспектив удосконалення виховного процесу в Польщі й Україні доцільно проаналізувати досвід виховання у країнах із високим Індексом людського розвитку.

¹ Zob. *Współczesność na rozdrożu? O edukacji, wychowaniu i profilaktyce słów kilka*, red. W. Duczmal, S. Śliwa, Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji, Opole 2013, s. 182.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

У Польщі теоретико-методичні засади виховної роботи обґрунтували Ю. Беднарек (J. Bednarek), В. Войцеховська-Харлак (B. Wojciechowska-Charlak), Т. Домбровська (T. Dąbrowska), Л. Зажецький (L. Zarzecki), К. Конажевський (K. Konarzewski), Й. Конопницький (J. Konopnicki), Я. Корчак (J. Korczak), Т. Левовицький (T. Lewowicki), М. Лобоцький (M. Łobocki), С. Сліва (S. Śliwa), В. Суходольський (B. Suchodolski), М. Танась (M. Tanaś), Ф. Шльосек (F. Szlosek) тощо; в Україні – І. Бех, Г. Васянович, А. Захаренко, А. Макаренко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський тощо.

Зважаючи на те, що одним зі шляхів морально-духовного оздоровлення суспільства є удосконалення підготовки вчителів, розвиток педагогічної освіти в Польщі й Україні представлений у численних працях науковців, зокрема Н. Дем'яненко, А. Вихруща, В. Кравця, В. К. Майбороди, Л. Морської, В. Радула, Г. Терещука, В. Чайки, М. Чепіль, В. Шахова, Ю. Щербяка тощо.

Значний інтерес науковців, педагогів, освітніх діячів до педагогічних проблем у Польщі засвідчує той факт, що в ХХІ ст. в Україні захищено понад 20 дисертацій з теорії та практики розвитку вищої освіти Республіки Польща як вітчизняними, так і польськими науковцями, а саме: К. Біницькою, О. Бондаренко, А. Василюк, С. Каричковською, О. Кучаєм, В.С. Майбородою, Я. Морітзом, Р. Мушкетною, І. Нестеренко, Г. Ніколаї, У. Новацкою, В. Пасічником, Б. Сітарською, Л. Шевчук, І. Шемпрух тощо.

Актуальність освітньо-виховних проблем та підготовки вчителів до їх вирішення спонукає науковців до вивчення досвіду формування готовності до професії педагога в зарубіжних державах. Розвиток педагогічної освіти у США досліджували В. Жуковський, Т. Кошманова, С. Лук'янчук, С. Нагач, Т. Осадча, К. Рибачук, Т. Семенченко тощо. Основні тенденції підготовки вчителів у країнах Західної Європи вивчали Н. Авшенюк, В. Базуріна, І. Задорожна, Ю. Закаулова, Ю. Кіщенко, С. Ковальова, К. Котун, О. Леонтєва, Л. Пуховська, А. Соколова, Т. Харченко Н. Яцишин та ін.; у Канаді – Н. Мукан, Л. Карпинська тощо. Проте підготовці студентів до виховної роботи науковці приділили недостатньо уваги, сконцентрувавшись передусім на навчальній діяльності, інноваційних технологіях та методах навчання, зокрема портфоліо, кейсах, лабораторно-клінічному навчанні тощо. Зазначені вчені не виокремлюють основні чинники досягнення успіху в галузі виховання дітей та молоді, а також можливості використання позитивного досвіду в інших державах.

Мета статті – з'ясувати здобутки у вихованні як суспільному явищі в державах із високим Індексом людського розвитку і виявити перспективи реалізації позитивних ідей для духовно-морального оздоровлення Польщі й України.

Державами з найвищим Індексом людського розвитку є США, Канада, Франція, Норвегія, Нідерланди, Бельгія, Швеція тощо. Виховні процеси в них викликають інтерес не лише в науковців та освітян, а й у тих людей, які хочуть змінити місце постійного проживання.

Створення новітніх систем виховання є особливо актуальним завданням у *Сполучених Штатах Америки (США)*, адже у цій державі в 70-х роках ХХ ст. стала особливо відчутною криза моральності й духовності. Вона розвинулася на тлі науково-технічної революції, за темпами розвитку якої США стали лідером у світовому співтоваристві. Можна було б припустити, що саме стрімкий науково-технічний процес є причиною нівелювання моральних цінностей, і таким чином підтвердити гіпотезу Т. Назарової про спричинення кризи виховання неконтрольованим розвитком техніки. Проте переконалися у правильності або хибності такого висновку можна лише на основі аналізу виховної практики в інших економічно розвинених державах.

У кінці 70-х років у США моральне виховання було практично витіснено з освіти й опинилося на найнижчому рівні в історії школи². Американська школа стала осередком аморальних і навіть злочинних дій. Саме з освітньої галузі США цього періоду, вважають педагоги низки зарубіжних країн, до нашої школи потрапили такі загрозливі явища, як жахливі порушення дисципліни, зростання хвилі аморальності, посилення споживацьких інтересів, вживання наркотиків тощо. Засоби масової інформації насаджували псевдокультуру, яка розповсюджувалась у світовому просторі.

У зв'язку з цим на початку 90-х років ХХ ст. моральне виховання знову стало одним із провідних завдань американських освітніх закладів. У цей час у США набула популярності концепція виховання характеру. Її прибічник К. Райан заявив, що «припинити навчати дітей у школі загальнолюдських цінностей, керуючись тим, що існують різні точки зору на те, які цінності корисні у плюралістичному суспільстві, означає просто відмовити школі у відповідальності, яку вона несе за виховання дітей»³. Держава підтримала ідею про необхідність включення морального виховання у шкільний процес. Було впроваджено програму розвитку шкільної освіти «Америка-2000», відповідно до якої одним зі стратегічних напрямків роботи стало формування у школах атмосфери дисципліни та порядку, а моральне виховання визнано одним із першочергових завдань загальноосвітніх навчальних закладів. В освітній сфері втілювалися різноманітні проекти з розвитку дитини для забезпечення підтримки й захищеності учнів. Американські науковці вису-

² В.М. Жуковський, *Етапи морально-етичного виховання в американській школі* [Електронний ресурс], В.М. Жуковський, Режим доступу: www.naub.org.ua/?p=595 [12.04.2014].

³ Л.І. Довгань, *Етапи розвитку концепцій морального виховання у педагогіці США (60-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.)* [Електронний ресурс], Л.І. Довгань, Режим доступу: www.eprints.zu.edu.ua/1617/1/07dlimvp.pdf [12.04.2014].

нули ідею виховання молоді в спільнотах. Було запропоновано модель та структуру діяльності «Спільноти допитливих», яка покликана навчити учнів дискутувати з питань моралі, розвивати гіпотези, оцінювати альтернативні точки зору для прийняття моральних рішень⁴. Суттєва роль у прищепленні дітям моральних якостей відводилася церкві (відбулося повернення до універсальних християнських цінностей), психологічним службам та соціальним працівникам. Незважаючи на втілення проєктів, програм із розвитку дитини, проблеми морального виховання особистості у США продовжують зберігати актуальність.

Позитивний досвід їх вирішення накопичений у Канаді – державі з високим Індексом людського розвитку, досягнутим завдяки впровадженню передових технологій у виробництві, підвищенню коефіцієнта продуктивності компаній⁵. У школах особлива увага приділяється розвитку дитини, морально-ціннісним мотивам до дій завдяки реалізації персоніфікованого навчання та формування навичок самоактуалізації в суспільному просторі. Основоположним в освітній діяльності Канади є виявлення обдарованих учнів, створення умов для прояву індивідуальних особливих здібностей. У канадських школах розвиток таланту взаємопов'язаний із розвитком громадянських якостей; сформовані знання й уміння мають послужити інтересам суспільства. Таким чином, держава використовує інтелектуальний та творчий потенціал для свого зміцнення і, у свою чергу, забезпечує самореалізацію, громадянське й моральне виховання особистості. Тому виявлення й підтримка талановитих дітей у канадському суспільному просторі зосереджені на соціально-ціннісному аспекті.

Доцільно проаналізувати досвід освітньо-виховної практики Фінляндії як економічно розвиненої держави, у якій є вагомі досягнення з навчання та підготовки учнів до реального життя. Зокрема, у 2000 р. за результатами Програми міжнародної оцінки студентів (стандартизованого тесту для 15-літніх у 40 країнах) було виявлено, що фінська молодь читає найкраще у світі. Через три роки фіни виявилися найкращими з математики. До 2006 р. Фінляндія стала найкращою серед 57 країн із природничих наук. За результатами 2009 р., ця держава виявилась одночасно другою за науками, третьою за читанням і шостою з математики⁶.

⁴ Л.І. Довгань, ук. соч.

⁵ Т. Кучай, *Традиції становлення шкільної освіти Канади* [Електронний ресурс], Т. Кучай, «Порівняльна професійна педагогіка» 2012, № 2, с. 98-103, Режим доступу: <http://khnu.km.ua/angl/j/iss4/Kchj.pdf> [12.04.2014].

⁶ Л. Генкок, *Фінські школи найкращі у світі*, переклав А. Чапай [Електронний ресурс], Ліннелл Генкок, Смітсоніан, 2011, Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/31312/> [12.04.2014].

На прикладі Фінляндії можна відстежити, що там, де добре поставлена навчальна діяльність, є суттєві успіхи й у вихованні дітей. Усе це є результатом освітньої політики держави, яка, маючи економічні досягнення, вкладає великі кошти в розвиток шкільництва.

Необхідно зазначити, що трансформація фінської освітньої системи почалася близько 50 років тому і розглядалася як основний етап плану економічного відновлення. Проте саме завдяки відповідному рівню економічного розвитку стало можливим забезпечення одному з батьків трирічної оплачуваної декретної відпустки, субсидованих державою дитсадків, дошкільних груп для 5-річних малюків, де наголос робиться на грі та спілкуванні. Крім того, держава надає батькам субсидію, виплачуючи по 150 євро щомісяця на кожну дитину до досягнення нею 17-річчя, а також фінансує школи.

Головна перевага фінських шкіл над іншими європейськими загальноосвітніми закладами – це підготовка учнів до життя. Хоча вчителі не отримують найвищу зарплату в державі, проте їх професія є однією з найпрестижніших: «Фінські шкільні вчителі – це професіонали, відібрані серед найкращих десяти відсотків бакалаврів, що пройшли конкурс на отримання необхідного для викладання магістерського диплома з педагогіки»⁷.

Однією з переваг шкіл Фінляндії є невелика наповнюваність. Зазвичай кожен учитель знає кожного учня. Якщо один метод у роботі з дитиною виявляється неефективним, учителі радяться між собою та застосовують інший. Вони намагаються виявити передусім слабких дітей, оскільки сильних може навчати й педагог ненайвищої кваліфікації. Якщо учень є проблемним, учителі не викликають батьків до школи, а намагаються знайти до нього підхід і побудувати дружні стосунки. У школах немає порівняння та конкуренції між учнями, іншими навчальними закладами чи регіонами. Найважливіше у фінській освіті – це рівність, на протиположності американській школі, де акцент робиться на конкуренції.

У школах забезпечується чистота приміщень. Діти залишають у шафках речі та взуття і йдуть до класу в шкарпетках. Зовнішня чистота продовжується в дитині як внутрішня якість. Під час перерви за будь-якої погоди учні виходять на вулицю, але дзвінка на урок немає. Так школярів привчають стежити за часом. Домашніх завдань майже немає, що дає змогу більше часу відводити ігровій діяльності.

Позитивним чинником розвитку школяра є формування педагогами віри в себе, у власні сили. У кожній школі працює так званий «учитель майбутнього». Єдина його робота – допомогти учневі визначитися з планами на майбутнє (після закінчення навчального закладу). Він виявляє здібності й нахили дитини, радить, де навчатися далі, разом зі школярем аналізує варі-

⁷ Л. Генкок, ук. соч.

анти. Учні приходять до цього педагога не з примусу, а добровільно. Буває, що сьогодні хтось хоче стати каскадером, завтра – актором, а післязавтра – лікарем. І знов «учитель майбутнього» терпляче буде разом із дитиною її плани⁸.

Закінчивши школу, кожен випускник знає, що може робити і як самореалізуватися. Навіть ті, які мають найтяжчі вади розвитку, знаходять своє місце в потужній системі професійних вищих шкіл. У таких закладах навчаються 43% учнів старших класів, які готуються до роботи в ресторанах, лікарнях, офісах, на будівництві тощо.

Позитивний досвід виховання накопичений в одній із невеликих європейських держав – *Норвегії*. Починаючи з 2009 р., вона очолює список країн із найвищим Індексом людського розвитку. Проведена в 1997 р. освітня реформа спрямована не тільки на набуття ґрунтовних знань, але й на виховання та розвиток школярів. У норвезькій освітній системі вагоме місце відводиться моральному вихованню, усвідомленню та розумінню основних християнських цінностей, вихованню відповідальності. Проте, очевидно, ефективність виховання забезпечують передусім гордість за свою державу, яка створює можливості для самореалізації кожного громадянина, допомагає у виборі життєвих орієнтирів та втіленні творчого потенціалу на благо людей і суспільства. Саме цього не вистачає в багатьох європейських державах, зокрема в Польщі й Україні, громадяни яких у пошуках вищого рівня освіти, життєвих стандартів емігрують за кордон.

Норвезькі педагоги будують процес виховання на принципах гуманізму і всебічного розвитку учня, ураховуючи спадкові фактори і вплив навколишнього середовища. Одним із чинників успішного виховання є турбота про дітей з особливими потребами. Такі учні навчаються разом зі здоровими, що сприяє формуванню толерантності, чуйності, гуманістичних цінностей. Школярі вчать співчувати та надавати практичну допомогу тим, хто її потребує. Діти з особливими потребами не відчують себе покинутими і зайвими в суспільстві. Для досягнення цього результату створена ефективна гуманна система турботи про таких учнів, що передбачає інтеграцію шкіл із реабілітаційними центрами, позашкільними закладами з підтримки дитини; співпрацю зі спеціальними організаціями, які дають хворим людям роботу після закінчення навчання. «При багатьох школах працюють навчальні центри для дітей з особливо тяжкими психічними та фізичними вадами, які не можуть сприймати навчальний матеріал у повному обсязі на уроках. Це стосується дітей-аутистів, дітей, які страждають від олігофренії, шизофренії,

⁸ С. Галата, *Навчання в шкарпетках* [Електронний ресурс], С. Галата, «Освіта України» 2009, № 46, Режим доступу: www.groupua.org/?p=2712 [12.04.2014].

хвороби Дауна та ДЦП. Такі центри є невід’ємною частиною школи, у них із дітьми працюють учителі, вихователі, психологи та медичні робітники»⁹.

Для такої категорії учнів виховання й навчання організоване за спеціально розробленими навчальними програмами. За рівнем розвитку школярів з особливими потребами постійно стежать фахівці, використовуючи тестування як метод діагностики. Дітей навчають правил догляду за собою. Під час свят вони разом зі співробітниками центру виготовляють прикраси для кімнат, ялинки і навчаються готувати національні святкові страви. Таким чином, дітям допомагають адаптуватися до життя, формують упевненість у власних силах¹⁰.

Цікавим щодо організації ефективного виховання дітей вважаємо досвід *Французької Республіки*, яка впродовж останніх кількох років володіла сильним культурним, економічним, військовим, політичним впливом на Європу та світ і продовжує залишатися однією з провідних держав на міжнародній арені. Формування особистості молодого громадянина Франції відбувається шляхом інтеграції всіх виховних інституцій: батьківських громадських організацій, позашкільних закладів, засобів масової інформації тощо – із залученням виробничих колективів. З одного боку, школа стає все більш відкритою до впливів суспільства, а з іншого – вона сама посилює вплив на соціальне оточення¹¹.

Досвід організації виховання дітей і молоді у Франції показує доцільність посилення різних форм співробітництва батьків зі школою. У цій країні створені асоціації й федерації батьків учнів. Такі організації вступають в офіційні відносини з державою, адміністраціями навчальних закладів і педагогами. Зараз у Франції нараховується чотири великі батьківські федерації в системі державної освіти і одна в системі приватних шкіл¹².

Серед інновацій, які варто поширювати в інших країнах, – створення експериментальних навчально-виховних закладів нового типу, так званих відкритих шкіл, зокрема гірських, морських і зелених шкіл, що є своєрідними навчально-виховними комплексами; організація культурно-просвітницьких центрів, центрів канікул і дозвілля. Але, очевидно, найважливіше, що забезпечує успіх виховання, – це колективна відповідальність держави, органів управління, громадських організацій за формування особистості кожної

⁹ І. Іванюк, *Норвезька система освіти: структура, принципи, реформи* [Електронний ресурс], І.І. Володимирівна, Режим доступу: www.children.edu-ua.net/storage/895.doc [12.04.2014].

¹⁰ Там же.

¹¹ Т.Г. Харченко, *Взаємодія школи та соціального середовища у вихованні учнів коледжів і ліцеїв Франції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка»*, Т.Г. Харченко, Луганськ 2002, с. 12.

¹² Там же, с. 14.

дитини. Саме такий підхід, як показує досвід діяльності школи у Франції, а не пошуки зовнішніх чинників (наприклад, прискорений розвиток новітніх технологій) для виправдання невдач і прорахунків у виховному процесі, дає змогу виховувати патріотів, здатних до самореалізації й активної участі в громадському житті.

В останні десятиріччя високі темпи економічного розвитку демонструє *Китайська Народна Республіка (КНР)*. Ця держава відіграє суттєву роль у сучасних глобалізаційних процесах і водночас є однією з найдавніших цивілізацій світу. У ХХ ст. КНР, на подив світовому співтовариству, за 20 років перетворилася з бідної на одну з найзаможніших країн. Отже, особливої актуальності набуло вивчення виховних процесів у китайському суспільстві. Саме на прикладі педагогічної теорії й практики цієї держави можна перевірити гіпотезу науковців про вплив неконтрольованого розвитку техніки на генезис виховних технологій.

У середині 80-х років розпочалися системні зміни як в економіці, так і в освіті Китаю. Усі сфери суспільного життя модернізували з орієнтацією на майбутнє. Державна політика в освітній галузі спрямовувалася на побудову духовної цивілізації. Отже, головними завданнями системи виховання молоді було визначено формування високоморальної, культурної й дисциплінованої особистості, розвиток патріотичних якостей¹³.

Для реалізації цих завдань вивчався іноземний досвід з метою подальшої адаптації до потреб китайської педагогіки і вироблення на його основі власної концепції у сфері виховання. Необхідно зазначити, що у 80-90-х роках педагоги-теоретики КНР велику увагу почали приділяти творчій спадщині В. Сухомлинського. Українська дослідниця китайського досвіду підготовки вчителів до виховання Н. Джгун акцентує увагу на тому, що «педагогічна концепція В. Сухомлинського, спрямована на виховання всебічно й гармонійно розвиненого свідомого громадянина й щасливої людини, стала особливо популярною в КНР з початком періоду «реформ і відкритості». Сформована на основі радянської педагогіки й психології, вона водночас була наскрізь пронизана духом науково-технічного прогресу, новаторства, випереджала свій час»¹⁴.

Успішність виховної роботи в Китаї забезпечується передусім посиленою увагою керівництва до цього процесу, а також наступністю мети, завдань, форм та методів між середньою, старшою та вищою школою. Заклади освіти розглядаються як основний інститут соціалізації дитини, центри морального та патріотичного виховання.

¹³ Н.М. Джгун, *Підготовка майбутніх учителів до виховної роботи в університетах Китайської Народної Республіки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04*, Н.М. Джгун, Харків 2012, с. 91.

¹⁴ Там же, с. 93.

Вагома роль у процесі виховання відводиться шефській роботі (старшокласники допомагають учням початкових класів адаптуватися до вимог шкільного життя, призвичаюють їх до традицій навчального закладу, допомагають у вирішенні повсякденних проблем тощо). Також у більшості шкіл збереглася практика надання шефської допомоги з боку виробничих колективів. Зазвичай організуються екскурсії на шефські підприємства, проводяться бесіди на визначену тематику, що позитивно впливає на загальний процес виховної роботи з молодшими учнями¹⁵.

Водночас необхідно зазначити, що одним із найважливіших шляхів удосконалення виховання молоді в Китаї є повернення високого соціального престижу освіти та вчительської професії.

3. Висновки

Аналіз виховних цінностей і орієнтирів держав із найвищим Індексом людського розвитку, у яких упроваджені новітні технічні винаходи та сучасні інформаційні й виробничі технології, дає змогу стверджувати, що стан виховної практики в суспільстві залежить передусім від урядової політики в освітній галузі, історичних традицій формування особистості, сили позицій церковних інституцій. Там, де держава розробляє освітні й виховні програми, фінансує проекти для допомоги неповносправним дітям, турбується про майбутнє кожного учня, забезпечуючи можливість самореалізації та працевлаштування, бережливо ставиться до інтелектуального потенціалу, виявляючи й підтримуючи талановиту молодь, визначає пріоритетними розвиток патріотичних якостей, відповідальності, дисциплінованості, зазвичай високий рівень духовності й моральності в суспільстві.

Технічний прогрес не заважає вихованню, а, навпаки, допомагає, оскільки заможна держава має можливість спрямувати кошти на якісну освіту. І зараз залишається актуальною ідея К. Ушинського про те, що разом із наростаючим багатством необхідно нарощувати духовні запита людини. Водночас суспільство з високим рівнем розвитку моральності й духовності (де немає корупції, що є основною перешкодою на шляху прогресивних перетворень) створює можливості для реструктуризації виробництва, посилення технічного прогресу, упровадження новітніх технологій.

Перспективними напрямками морально-духовного оздоровлення Польщі й України є:

- формування нової економічної та освітньої політики;

¹⁵ Там же, с. 119-120.

- координація діяльності виховних інституцій і фінансування їх роботи з використанням коштів, отриманих завдяки прискореному розвитку промислового виробництва, що дасть можливість допомогти самореалізації й професійному становленню кожної людини;
- удосконалення підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах до виховної роботи з учнями;
- підвищення престижу професії вчителя-вихователя в суспільстві.

Література

- Галата С., *Навчання в шкарпетках* [Електронний ресурс], С. Галата, «Освіта України» 2009, № 46, Режим доступу: www.grou.ua.org/?p=2712 [12.04.2014].
- Генкок Л., *Фінські школи найкращі у світі*, переклав А. Чапай [Електронний ресурс], Ліннелл Генкок, Смітсоніан, 2011, Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/31312/> [12.04.2014].
- Джгун Н.М., *Підготовка майбутніх учителів до виховної роботи в університетах Китайської Народної Республіки : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04*, Н.М. Джгун, Харків 2012.
- Довгань Л.І., *Етапи розвитку концепцій морального виховання у педагогіці США (60-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.)* [Електронний ресурс], Л.І. Довгань, Режим доступу: www.eprints.zu.edu.ua/1617/1/07dlimvp.pdf [12.04.2014].
- Жуковський В.М., *Етапи морально-етичного виховання в американській школі* [Електронний ресурс], В.М. Жуковський, Режим доступу: www.naub.org.ua/?p=595 [12.04.2014].
- Іванюк І., *Норвезька система освіти: структура, принципи, реформи* [Електронний ресурс], І.В. Іванюк, Режим доступу: www.children.edu-ua.net/storage/895.doc [12.04.2014].
- Кучай Т., *Традиції становлення шкільної освіти Канади* [Електронний ресурс], Т. Кучай, «Порівняльна професійна педагогіка» 2012, № 2, Режим доступу: <http://khnu.km.ua/angl/j/iss4/Kchj.pdf> [12.04.2014].
- Назарова Т.С., *Педагогические технологии: новый этап эволюции*, Т.С. Назарова, «Педагогика» 1997, № 3.
- Ушинський К.Д., *Праця в її психічному і виховному значенні*, К.Д. Ушинський, Вибрані педагогічні твори в 2-х томах, К.: «Радянська школа» 1983, т. 1.
- Харченко Т.Г., *Взаємодія школи та соціального середовища у вихованні учнів коледжів і ліцеїв Франції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05, «Соціальна педагогіка»*, Т.Г. Харченко, Луганськ 2002.
- Współczesność na rozdrożu? O edukacji, wychowaniu i profilaktyce słów kilka*, red. W. Duczmal, S. Śliwa, Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji, Opole 2013.

Ways of Overcoming Educational Problems in Poland and Ukraine in light of the World Tendencies of Identity Formation

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the education of children and young people in countries with a high Human Development Index (the USA, Canada, Norway, Finland, France, China). Their educational systems have the following advantages: the inclusion of moral education in the school process; ensuring conditions in order to develop individual special abilities; pupils'

preparation for life; collective responsibility of the state, machinery of government, and civil society organizations for the formation of the personality of every child; creation of a humane system of care for children with special needs, and more. The article discovers that the effectiveness of education is ensured, first of all, by the educational policy of the state, which invests in the development of the school system and creates opportunities for the self-realization of every citizen. The necessity of strengthening moral influences against the background of economic development and growth of material prosperity has been proved. The prospects of positive idea implementation into the spiritual and moral improvement of Poland and Ukraine have been determined.

Keywords: education of children and young people, teachers' training, pedagogical education, Finnish schools, pedagogy of the USA, Norwegian educational system, French schools, Canadian schools

**Lista recenzentów współpracujących z czasopismem
„Studia Zarządzania i Finansów
Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu”**

**List of reviewers collaborating with
“Studies in Management and Finance
by the Poznan School of Banking”**

- Prof. nadzw. dr hab. Agnieszka Alińska – *Szkoła Główna Handlowa w Warszawie*
Prof. dr Artem Bardas – *National Mining University, Dnipropetrovsk, Ukraina*
Prof. zw. dr hab. Ewa Maria Bogacka-Kisiel – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. nadzw. dr hab. Jan Borowiec – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. zw. dr hab. Grażyna Borys – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. nadzw. dr hab. Stanisław Czaja – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. nadzw. dr hab. inż. Anna Beata Ćwiakła-Malys – *Uniwersytet Wrocławski*
Prof. nadzw. dr hab. Waldemar Dotkuś – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. nadzw. dr hab. Józef Dziechciarz – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. zw. dr hab. Teresa Famulska – *Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach*
Prof. zw. dr hab. Stanisław Flejterski – *Uniwersytet Szczeciński*
Prof. nadzw. dr hab. Jerzy Ryszard Handschke – *Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu*
Prof. dr hab. Eva Horvátová – *Ekonomická univerzita v Bratislave, Słowacja*
Prof. dr Arvind K. Jain – *Concordia University, Kanada*
Prof. nadzw. dr hab. Maria Jastrzębska – *Uniwersytet Gdański*
Prof. nadzw. dr hab. Bożena Kołosowska – *Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu*
Prof. zw. dr hab. Adam Kopiński – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. zw. dr hab. inż. Dorota Elżbieta Korenik – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. zw. dr hab. Stanisław Korenik – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. nadzw. dr hab. Maria Kosek-Wojnar – *Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*
Prof. zw. dr hab. Teresa Krystyna Lubińska – *Uniwersytet Szczeciński*
Dr Tony Muff – *University of Northampton, Wielka Brytania*
Prof. nadzw. dr hab. Bartłomiej Nita – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. zw. dr hab. Edward Nowak – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. zw. dr hab. Adam Nowicki – *Politechnika Częstochowska*
Prof. zw. dr hab. Walenty Ostasiewicz – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. nadzw. dr hab. Zbigniew Pastuszak – *Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie*
Prof. zw. dr hab. Kazimierz Perechuda – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. zw. dr hab. Bogusław Pietrzak – *Szkoła Główna Handlowa w Warszawie*
Prof. nadzw. dr hab. Marzanna Poniatowicz – *Uniwersytet w Białymstoku*
Prof. nadzw. dr hab. Anna Rakowska – *Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie*
Prof. zw. dr hab. Wanda Ronka-Chmielowiec – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. nadzw. dr hab. Henryk Salmonowicz – *Akademia Morska w Szczecinie*
Prof. nadzw. dr hab. Jadwiga Sobieska-Karpińska – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. zw. dr hab. Jerzy Sokołowski – *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*
Prof. zw. dr hab. Adam Szewczuk – *Uniwersytet Szczeciński*
Prof. nadzw. dr hab. dr h.c. inż. Tadeusz Zaborowski – *Polska Akademia Nauk Oddział w Poznaniu*
Prof. nadzw. dr hab. Ewa Ziemia – *Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach*
Prof. nadzw. dr hab. inż. Emília Zimková – *Matej Bel University, Banská Bystrica*
Prof. nadzw. dr hab. Dariusz Zarzecki – *Uniwersytet Szczeciński*
Prof. zw. dr hab. Marian Żukowski – *Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II*

Recenzenci
„Studiów Zarządzania i Finansów
Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu”
nr: 4/2013, 5/2013, 6/2014, 7/2014

Reviewers of
“Studies in Management and Finance
by the Poznan School of Banking”
issues: 4/2013, 5/2013, 6/2014, 7/2014

Prof. dr hab. Stanisław Flejterski	– <i>Uniwersytet Szczeciński</i>
Dr hab. Renata Knap	– <i>Uniwersytet Szczeciński</i>
Dr hab. Bożena Kołosowska	– <i>Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu</i>
Prof. dr hab. inż. Dorota Elżbieta Korenik	– <i>Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu</i>
Dr hab. inż. Marian Malicki	– <i>Uniwersytet Szczeciński</i>
Prof. dr hab. Janusz Soboń	– <i>Akademia Morska w Szczecinie</i>
Prof. dr Mykhailo Voinarenko	– <i>Khmelnytsky National University, Ukraine</i>
Prof. dr hab. Dariusz Zarzecki	– <i>Uniwersytet Szczeciński</i>

Wymogi edytorskie Wydawnictwa WSB w Poznaniu

Tekst

- kompletny, w postaci jednego wydruku oraz na płycie CD (w formacie *.doc lub *.rtf)
- pozbawiony fragmentów pozwalających zidentyfikować autora, np. *Jak wskazałem w pracy...* należy zastąpić formą bezosobową: *Jak wskazano w pracy...*

Układ tekstu

- imię i nazwisko autora, stopień/tytuł naukowy, afiliacja • telefon, e-mail, adres • tytuł pracy • spis treści (w przypadku książki) • streszczenie w języku polskim (maksymalnie do 1000 znaków ze spacjami) • słowa kluczowe (maksymalnie 8 słów) • wstęp • tekst główny • zakończenie (wnioski) • bibliografia • tytuł pracy, streszczenie i słowa kluczowe w języku angielskim

Objętość

- artykuł – do 1 arkusza wydawniczego wraz z rysunkami i tabelami (ok. 22 stron)
- książka – według umowy wydawniczej

Marginesy – 2,5 cm z każdej strony

Numeracja stron – ciągła w obrębie całej publikacji, u dołu strony

Tekst główny

- czcionka Times New Roman z polskimi znakami, 12 pkt
- odstęp między wierszami – 1,5 pkt
- wyróżnienia – pismem półgrubym
- słowa obcojęzyczne – kursywą
- nazwiska użyte po raz pierwszy – pełne imię i nazwisko, kolejne przywołanie – samo nazwisko
- skróty – za pierwszym razem pełny termin, a skrót w nawiasie; dalej – tylko skrót, np. jednostki samorządu terytorialnego (JST)
- liczby do 4 cyfr – bez spacji i kropek (5000, a nie: 5.000 czy 5 000), a powyżej 5 cyfr – ze spacjami co 3 cyfry, licząc od prawej (5 000 000, a nie: 5.000.000)
- w liczbach dziesiętnych – przecinek, nie kropka (z wyjątkiem tekstów angielskich)

Cytaty

- poprzedzone wprowadzeniem (np. *Jak zauważa Jan Kowalski...*)
- ujęte w cudzysłowie, bez kursywy, dokładnie przytoczone
- opuszczenia fragmentu cytowanego tekstu – zaznaczone za pomocą nawiasu kwadratowego: [...]
- wtrącenia własne w cytatach – opatrzone inicjałami autora: [moje – X.Y.]

Przypisy

- umieszczone u dołu strony (nie w tekście w nawiasach)
- przy kolejnych powołaniach – łacińskie sformułowania i skróty (op. cit., ibidem, idem, eadem)

Przykłady przypisów

- wydawnictwa zwarte:
  - ♦ autor lub kilku autorów:
P. Pioterek, B. Zieleniecka, *Technika pisania prac dyplomowych*, wyd. 3 zm., Wyd. WSB w Poznaniu, Poznań 2004, s. 9.
  - ♦ praca zbiorowa:
Przemiany we współczesnej gospodarce światowej, red. E. Oziewicz, PWE, Warszawa 2006, s. 20-28.

- ♦ artykuły lub rozdziały w pracy zbiorowej:

A. Michalewicz, *Systemy informacyjne wspomagające logistykę dystrybucji*, w: *Logistyka dystrybucji*, red. K. Rutkowski, Difin, Warszawa 2001, s. 102-123.

- wydawnictwa ciągłe (artykuły w czasopismach lub gazetach)

¹ K. Strzyżewska, *Zarządzanie dostawami*, „Logistyka a Jakość” 2008, nr 3-4, s. 31-32.

² W. Orłowski, *Wielki wybuch, czyli giełdy w panice*, „Gazeta Wyborcza”, 13 października 2008 r., s. 3.

- materiały internetowe i elektroniczne (w nawiasie pełna data korzystania ze strony WWW)

¹ H. Arndt, *Globalisation*, „Pacific Economic Paper” 1998, nr 27, www.crawford.anu.edu.au/pdf/pep/pep-275.pdf [17.05.2008].

² *NBPortal.pl. Portal wiedzy ekonomicznej* [CD-ROM], edycja Banknot, NBP, Warszawa 2005.

- prace niepublikowane
W. Balicki, *Bezrobocie a długookresowa stagnacja transformacyjna* [praca niepublikowana], [b.m.] 2003 [wydruk komputerowy].

- akty prawne

¹ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, t.j. Dz.U. z 2001 r., nr 142, poz. 1591.

² Ustawa z dnia 19 listopada 1999 r. Prawo działalności gospodarczej, Dz.U. nr 101, poz. 1178 z późn. zm.

Ilustracje

- edytowalne, wyłącznie czarno-białe,
- rysunki, wykresy i schematy – w plikach źródłowych (*.xls lub *.cdr)
- zdjęcia – w plikach źródłowych (najlepiej *.tif), rozdzielczość min. 300 dpi
- opatrzone numerem oraz źródłem (np. opracowanie własne)
- pozbawione napisów: półgrubych, wersalikami, białych na czarnym tle, czarnych wypełnień, dodatkowych ramek
- z odwołaniem w tekście (np. zob. rys. 1, a nie: zob. rysunek poniżej/powyżej)
- z objaśnieniem użytych skrótów
- z pisemną zgodą na przeniesienie praw autorskich

Tabele

- ponumerowane, opatrzone tytułem oraz źródłem (np. opracowanie własne)
- z odwołaniem w tekście (np. zob. tab. 1, a nie: zob. tabela poniżej/powyżej)
- każda rubryka wypełniona treścią
- skróty użyte w tabeli – objaśnione pod nią
- z pisemną zgodą na przeniesienie praw autorskich

Wzory matematyczne

- przygotowane w programie Microsoft Equation 3.0
- poprawnie zapisane potęgi i indeksy
- zmienne – kursywą, liczby i cyfry – pismem prostym
- znak mnożenia to: · lub × (nie gwiazdka czy „iks”)
- pisownia jednostek – według układu SI
- symbole objaśnione pod wzorem

Bibliografia

- pozbawiona numeracji
- uporządkowana alfabetycznie według nazwisk autorów i tytułów prac zbiorowych

The WSB Press Instructions for Authors Submitting Their Contributions in English

General requirements

- only complete submissions are accepted – a single printed copy and an electronic source file saved to a CD (*.doc or *.rtf format)
- ensure your text contains no phrases by which your authorship could be identified, e.g. *In my 2008 book on African Voodoo I pointed out...* is not allowed and should be replaced with e.g. *John Smith's 2008 book on African Voodoo indicates...*

Text layout

- author's first and last name, scientific degree/title, organization/institution (if applicable) • phone number, e-mail address, mailing address
- title of book/paper • contents (books only) • summary in English (up to 1000 words including spaces) • keywords in English (up to 8 words)
- introduction • body text • conclusion (findings, recommendations) • bibliography/references • title of book/paper, summary and keywords in Polish

Size limit

- for a single paper – the limit is 40 000 characters (around 22 pages, 1800 characters per page) including tables and figures
- for books – as specified in the publishing contract

Margins: 2.5 cm each margin

Page numbering: continuous throughout the text, using Arabic numerals, placed at the bottom of the page (footer)

Body text

- typeface: Times New Roman, 12 pts
- line spacing: 1.5 line
- highlights or emphasis: apply **bold** print
- foreign (non-vernacular) words and expressions: in *italics*
- people's names: give the full name (including all given names and the last name) at first mention; for any further reference – quote the last name only
- abbreviations and acronyms: when first used, give the complete phrase (name), including its abbreviation in brackets, e.g. *Information and Communication Technology (ICT)*; onward – use the abbreviation only
- numbers consisting of up to 4 digits: use no thousands separator (5000 rather than 5,000 or 5 000); numbers including 5 or more digits – insert space every three digits starting from the right (5 000 000 rather than 5,000,000)
- decimal fractions should be separated by points (2.25)

Citations

- preceded by an introductory phrase (e.g. *John Smith notes that...*)
- must be quoted verbatim and enclosed in double quotation marks (inverted commas) – no italics; for citations within citations, use single marks
- omissions in cited text should be marked with parentheses [...]
- phrases interposed by the author within cited text should be followed by author's parenthesized initials – [J.S.]

References

- placed at the bottom of the page (footnotes) rather than within body text or as endnotes
- when making further references to the same source – use Latin terms and abbreviations, such as *op. cit.*, *ibidem*, *idem*, *eadem*, etc.

References – examples

- books:
  - by single or multiple authors:
W.R. Lane, K.W. King, T. Reichert, *Kleppner's advertising procedure*, 18th ed., Upper Saddle River, Pearson Prentice Hall, New Jersey 2011, p. 43.
  - edited books:
Multinational Firms. The Global-Local Dilemma, eds. J.H. Dunning, J.L. Mucchielli, Routledge, London – New York 2002, pp. 345-346.
  - papers or chapters in edited books:
W. Cornwall, *The rise and fall of productivity growth*, in: *The Capitalist Economies. Prospects for the 1990s*, ed. J. Cornwall, Edward Elgar, Aldershot – Brookfield 1991, pp. 40-62.

- periodicals (journal and newspaper articles)

¹ J. Bughin, J. Doogan, O. Vetvik, *A new way to measure word-of-mouth marketing*, "McKinsey Quarterly" 2010, No. 2, p. 113-116.

² P. Spenner, K. Freeman, *To keep your customers, keep it simple*, "Harvard Business Review" May 2012, p. 108-114.

- online and electronic sources (for Internet sources, include date source was retrieved)

¹ H. Arndt, *Globalisation*, "Pacific Economic Paper" 1998, No. 27, www.crawford.anu.edu.au/pdf/pep/pep-275.pdf [accessed May 17, 2008].

² *NBPortal.pl. Portal wiedzy ekonomicznej* [CD-ROM], edycja Banknot, NBP, Warszawa 2005.

- unpublished work

W. Balicki, *Bezrobocie a długookresowa stagnacja transformacyjna* [unpublished], [month missing] 2003 [computer script].

A. Lindqvist, *The Saving Behavior of Households* [doctoral dissertation], The Stockholm School of Economics, Stockholm 1981 [computer manuscript].

- legislation

¹ Council Directive 90/365/EEC of 28 June 1990 on the right of residence for employees and self-employed persons who have ceased their occupational activity.

² Act of 4 February 1994 on Copyright and Related Rights, Journal of Laws No. 24, item 83, as later amended.

Artwork and graphics

- editable, in black and white only, with no shading
- drawings, graphs and diagrams must be supplied in their native electronic formats (*.xls or *.cdr)
- photographs – supply source files (preferably, *.tif); minimum resolution: 300 dpi
- number all graphical components consecutively using Arabic numerals
- for any artwork that has already been published elsewhere, indicate the original source (otherwise state e.g. *Source: own*)
- apply no lettering in white against a black background, whether in bold or italics, and no black fills or excess frames
- if the figure is referenced in the text, use its number rather than terms such as "above" or "below" (e.g. *cf. Fig. 1*, not: *see figure above/below*)
- provide an explanation of any abbreviations and symbols used
- copyrighted work must be supplied along with the original author's consent to the publication

Tables

- numbered consecutively and consistently using Arabic numerals
- including a caption (title) and a reference to the source of data (e.g. *Author's own research*)
- identify any previously published material by giving the original source
- when referencing the table in the text, use its number rather than expressions such as "above" or "below" (e.g. *cf. Table 1*, not: *see table above/below*)
- with no blank cells
- any abbreviations used must be expanded below the table
- for any copyrighted material, attach the original author's written permission

Mathematical formulas

- processed using Microsoft Equation 3.0
- special attention should be given to the correct placement of any sub- or super-scripts
- variables – written in italics; numbers and digits – in normal font style
- use "." or "x" only as the multiplication sign (rather than e.g. an asterisk or an "x")
- quantities should be represented in SI units only
- any symbols must be explained below the formula

Bibliography

- add no numbering
- all items should be arranged alphabetically by authors' last names or titles of edited books rather than in their order of appearance in the text